FRIEDEBERT TUGLAS

RASKUSE VAIM

NOOR EESTI KIRJASTUS
TARTUS

Friedebert Tuglaſelt on ilmunud:

Liiwakell I. Nowellid ja katked. 1919.
Liiwakell II. Nowellid ja laastud. 1920.
Õhtu taewas. Nowellid 1920.
Felix Ormusson. Romaan. 1915.
Saatus. Nowellid. 1917.
Raskuſe waim. Nowellid. 1920.

Hingemaa. Nowell. 1906.
Kaks juttu: Hingemaa, Hunt. 1914.
Arthur Waldes. Kriitiline nowell. 1918.
Jumala ſaar. Legend. 1920.
Toome helbed. Nowell. 1920.
Suwe öö armastus. Nowell. 1920.

[redacted]

Juhan Liiw. Monograafia. 1914.
A. H. Tammſaare. Kriitiline essee. 1919.
Mait Metſanurk. Kriitiline essee. 1919.

Teekond Hispaania. Reiſikirjeldus. 1918.

Walitud lehekülje d I. Nowellitõlked. 1912.
Walitud lehekülje d II. Nowellitõlked. 1919.
[redacted]

A - 3115

Friedebert Tuglas

Raskuse Waim

Nowellid

3729.

Bibliotheca universitatis Dorpatensis

Esimene tuhat.

Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920

RA 3115.

1423

i 4557506x

Ed. Bergmann'i trükk, Tartus

Sisu

Merineitsi . . . . . Lk. 9
Kangastus . . . . . „ 35
Inimese wari . . . . . „ 51
Taewased ratsanikud . . . . . „ 73
Arthur Waldes . . . . . „ 93

Ado Wabbe kaan ja eelleht

Merineitsi

1.

Imelik kohin täitis hilissügise karget õhku, kui oleks nägematu lind tiibu liigutanud. Kohises rahutu meri, kahises luite taga ruskunud kulu. Waikne tuulepuhang läks Ilmamere mõõtmatust kaugusest tulles üle saare nukra liiwa.

Kurdis seisis rannaluitel. Ühel pool ta ees sulas hall meri tinaste pilwedega, teisal ühines liiwamägede looklew piirjoon tuhakarwa taewaga. Tuuline awarus piiras maailma.

Wesilwärwi silmil waatles Kurdis loksuwat merd, mille kohal ükskõik kajakad aeglaselt õhku lõikasid. Ta silmaterad laienesid ja peenenesid, taewaranna liikuwat joont kaugusest otsides. Walus kurbus tuksus ta õhukesil huulil.

See oli imelik, mitte-inimlik nägu: lõpmatu kõrge tall otsaesine ja pisuke, ümar lõug. Ta suurel päälael seisid hallid harjakesed püsti, lõual liikusid tuules mõningad walged ebemed. Ta suu oli täis suuri hobuhambaid, mis suhu ei mahtunud, waid hunnikus ees seisid, ta palgelle linnu nägu andes.

See oli imelik wärdjas, kõwerate peeglite wastuhelk, wirilate klaasiide kaudu nähtud kuju, nagu ähmastes purkides sala ilmalle toodud olewus, mere põhja õudne loom.

Ja ometi oli ta süda lapselikult hell ning pehme. Ta meel oli kui kõrkjas, mida painutasid tuhanded tuuled sinna ning tänna. Ja ta laskis silmil kurwalt uita üle maa ning mere.

Walaskala seljana tõusis saar Ilmamere sinkjast sügawusest. Kesk saare küüra seisis tuiskliiwa wajunud püramiidiline kirik. Kuni siia mustasid ta seinte maakiwi-mürakad lubjarõngastes. Ja kesk saare selga kaswis seitse marudest murtud mända kui kisad triitoni turjal. Nende raagunud luukered mustasid taewawõlwil. Künkad olid suipäikese leekidest weel kollased kui telliskiwi.

Siis laskis Kurdis pilgu alla.

Ta silmi ees seisis küla, tormidest luitunud sawimajad ja kiwide all loogas katused. Nende sarikad walendasid läbi pilliroo tundmatu looma luudena. Maju piirasid wäikesed tuiskliiwa lapid küüslaugu haleda haljusega, wõrkmate haralised kepistikud ja tuules liikuwad wõrgud.

Need olid kurwad kolded, kehwad inimeste pesad, tühja saare rannal, kesk rannatu mere tühjust!

Õhk oli nii selge, et Kurdis peaaegu soomukseid wõrkudes ja soomuste ümber keerlewaid sügiskärbseid nägi. Ainult kui klaassein eraldas teda lahetagusest külast.

Kuid aeg-ajalt kandus torupilli hääl läbi tuule kahina randa. Sest täna oli suur pidu, suur pulm — täna oli Kaspar Punase pulm!

Ah, Kaspar Punane tegi enesele ja oma rahwalle rõõmu: lõhkegu pulmapill, puhkegu pulmatrall taewani! Puhkugu mängumehed, tõmmaku pillipoisid, rõkaku kitsemao lai muusika üle maa ning wee!

Ah, Kaspar Punane! — kes oli wägewam, kes suurem ja uhkem kui Kaspar Punane! Kes wõiks olla Kaspar Punase

wastu — kel oleks küllalt rikkust, kel küllalt wõimu? Mis saaks saarest, kui poleks Kasparit, mis teekšid lapšed, mis naišed ja raugad? Oh nälg, oh külm, oh wiletšus ning šurm!

Ah, Kaspar Punane! — nagu loš on ta maja külas, nagu kuningas ta tuulik tuulikute šeas. Ta keldrites šeišawad rautatud kirstud ja kastid, tündrid ning törred — täis kanget wiina, konnaliha, tubakat ja šoola. Tarwis tal käskida — ja mehed winnawad raudšete kärudega wälja leiba; ta näitab käega — ja nad weeretawad rummiwaate. See maja on täis šõõmist keldrist katukšeni! Ja merel šaare ees šeišawad Kaspar Punaše kolm kaubalaewa; üks tuli šoolaga, teiseš olid rummiankrud paatidesše tõstetud, kolmas aga walmistas teele kuiwade kaladega.

Ah, Kaspar Punane! — jumalad kirikus ja rahwas maal kummardaši ta ees. Ta wõis šüüa ja juua nii palju kui tahtis, ja iial ei tulnud tal puuduš. Ta šülitas mööda templiseinu, ja keegi ei wõinud talle pahaks panna.

Kaspar Punane! — täna arwas ta hääks kord jälle pulmi pidada.

Torupilli kiša käis üle laidude. Ta tõuši ja laskus kui lõõts pillimehe kaenla all. Ja temaga taktis rullus lipp kõrgel katukšel ning wiskus šiis širgu kui kollane madu.

Üle pulmamaja õue wälkuši šaajanaiste telliskiwiseš käšitwarred, šuuri konnašupi kausše kandes. Inimeste rühmad šeišid õues kui wärwiliseš põõšad, kuhu langes kahwatu šügispäikeše wõõt kahe pilwe wahelt. Ja maja künnikšel šeišis mees ja walas wälja wiina ning õlut.

Maja wärawa ees näriši aga koerad luid. Nende nälginud hammaste ragin kostis Kurdiše kõrwu. Nad lamaši kõrgeil peenil põlwil ja kondiüdi tilkus nende lõugade wahelt.

„Mihuke pidu!“ mõtles Kurdis täis imetlust. „Misuke pulm! Kus on leiba ja liha, nii et kõik süües ometi kõike ei suuda ära süüa. Kuni koerteni ulatab tänasepäevа suur priiskamine.“

Ja jälle sai nukraks Kurdis, koerte pääle mõeldes. Ta mõistis neid, ta sai aru nende kurvast kaebusest, kui nad päikese weerengul äkki hirmunud hulungut algasid. Seda nägematut ja ometi olewat oli temagi tunnud. Oli tallegi lähedal kohutaw saladus, mis kõike olewat piiras.

Koera hing, konna hing, wareše hing — ta mõistis neid. Harwa, harwa krimsutas koer omi huuli naeratuseks, kuid milliseks naeratuseks! Tummalt käis konn oma rada, täis saladust ja waikust. Ning wares, must lind sõnnikuste jalgadega, oli ta südamelle armas.

Kuid inimene oli talle arusaamatu. Kus teised õnnes oma wäikest laulu ümistasid, sääl hiilis juure tige inimene, pani jala looma kaelale, lõi ta nuiaga surnuks ja sõi ta ära. Oli jõle inimene, hirmus ta kätetöö, oli läila ta hingeõhk!

Ja Kurdis tundis ahastust, et temagi siin kaasas pidi olema. Pidi olema, nagu olid kõik sel hirmsal saarel, kui taht-sid elada.

Polnud suur ta amet: istuda Kaspar Punase konna-hauas ja kandlega konni hauda meelitada. Nii mõnegi kon-naloo mõistis ta. Murelikud olid need, täis sääse haledat widinat, kauget ja peent, ning harwa langes õrnalt woolawa sääselaulu sekka parmu lühike bass, weel armutum ja nukram. Nagu tainapätsid langewad konnad, komberdawad ta jalge all, — tema aga mängigu!

Mis mõtles ta neil pikil öil hauas istudes? Ta rõõ-mustas waeste randlaste üle, kes said konnadest päätoidust

ja katet. Ning ta sules oma mängu lugematute putukaparwede atwatluse.

Kuid ta haletses ka õnnetuid konni, ta silitas nende külma nahka pimedas ja tõstis neid üles haua äärele, kuhu siratsid tähed ning õhkus mere fosforne kuma. Sest kaastunne kõigi wastu liitus ta südames ja tegi ta jõuetuks.

See oli õnnelik aasta: sääski oli olnud palju, konnad olid rammusad. Kudemistiigid rannal kubisesid kebadel. Konnakrookse kajas salwipillina üle saare. Siis wilisesid weed poegadest ja sood sulisesid suuremaist. Sügissuwel püüti ja soolati neid ääretud määrad ning laaditi laewadelle. Ja see kõik oli õnnistuseks saarele!

Sügisel lendasid lõpmatud lindude parwed üle saare. Õhk kirendas nende wärwest ja kajas nende kisast. Nad laskusid alla, katsid katuksed ja kiwid ning nende sõnnikust walendasid künkad. Siis pidasid saarlased lingude ja wibunooltega jahti ning tapsid ääretud hulgad linde, kelle liha ja suled samuti mannermaale saadeti.

See oli olnud õnnelik aasta. Koerad wedasid wiljasälitsid laewalt randa ja ajasid öö-päewa weskid ümber. Ja igas sawionnis põles raswalamp Püha Jurjani kuju ees, tänu täheks kõige hää eest.

Ning Kaspar Suur, Kaspar Ainus ja Wõrratu oli armulik. Ta andis igaühele pisut rohkemgi kui see oli teeninud. Ta lubas pea kõik selle, mis puhkuse ajal püüti, püüdjail enestelle pidada. Ta ei nuhelnud nii karmilt kui harilikult.

Sest ta oli mannermaa sõitudelt hää tuju kaasa toonud. Ta poeg oli sõjakäigul kauges lõunas õnnestunud. Imperaator oli isa wastu sellepärast armulik olnud. Ja koduaar tundus talle weelgi armsamana.

Ta pühitses oma poolesaja-aastast sünnipäewa ja tundis alles nüüd eneses mehejõu tipul olewat. Uuesti meeldisid talle naiste näod ja ta arwas hääks jälle kord pulmi pidada.

Kuid nõnda Kaspar Punase päale mõeldes sai Kurdise mõte uuesti hoogu. Ta waimustus selleşt kui laps.

Ah, Kaspar Punane! — see polnud enam inimene, see oli kangelane, see oli jumal. Tal polnud enam kindlat kuju ega kohta. Ta wõis ühel hoobil mitmel pool olla ja kuju muuta kui punane õhtu pilw taewas.

Ja Kaspar Punane sai muinasjutuks Kurdise silmis. Ta mäletas waewalt teda kunagi näinud olewat. Ta oli temast wist ammu kuulnud, kauges lapsepõlwes.

Siis istusid wõõrad laewurid waikist ilma ootes onnis sawilambi walgel, kuiwatasid nahkriideid ja weetsid kaugete saarte jumalast Kaspar Punasest — mustawa mere mürina saatel.

Kuid kõigest selleşt unistades nägi Kurdis äkki üleni kollases ülikonnas meest pulmamajast wälja hüppawat, igasse ilmakaare waatawat ja siis teda käega tõmbawat ning kisendawat.

Kurdis pani jooksu alla luitelt. Ta lehtritena maha wajunud saapasääred kohmasid liiwas, hallid juusudemed hõljusid kui ratsutades.

2.

Saajamaja madalaist usteşt woolas rahwas aeglaselt wälja.

Kõige ees astus Kaspar Punane mõrsjaga, nende järel saare papp ja nõid ning tema järele kolmeteistkümne küla rahwas.

Kaspar Punane oli uhke kui meriröövlite kuningas. Ta pää oli malmina tore, ta keha seedrina sale. Teda kattis kübar punaste sulgedega. Ta kael oli ruske kui pargitud nahast. Ta punane habe oli kahte pletti palmitsetud, millesse kuldniite hulka koetud. Ja ta kollase mantli nöörilised narmad jooksid maad mööda. Nii astus ta aeglaselt punaste paelkingadega, suurte kuldröngaste kõikudes kõrwus.

Ta kõrwal astus ta mõrsja Piret-neitsi. Ta oli lumiwalge — juuksed ja nägu, loorid ning riided. Tal polnudki nägu, ta oli üksainus kahwatus, üksainus loor, üksainus ei tea mis.

Aga nende taga tuli saare papp. Ta lilla mantel ulatas ainult põlwini, ja ta põlwekeermed ning nina olid lillad. Ta pomises ühtsoodu palwesõnu, tinased silmad taewa poole pöördud.

Nende ümber aga woolas rahwas. See oli lugematuarwuline ja nägematuwärwiline.

Meeste pääd olid paljaks aetud ja kõrwad rõngaste all rippu, hambad tubakast mustad, nooremad põlwundrukuis ja wanemad sawi- ning mudakarwa mantlites. Naiste rinnad olid raskete sõlgedega sisse surutud ja kõhud wälja wenitatud. Ja oli ääretu palju wanu naisi aukulangenud silmadega nahkhiire näos. Aga kahel pool saalisid lapsed, peaaegu alasti, sääred ja pääd punase sawiga wärwitud ning wasksõõrid naba kohal.

Ou täitus ääreſt ääreni kirendawa pidulilu rahwaga.

Ja kui nad parajasti minekuwalmis olid, sündis taewas äkki ime: kaks halli pilweseina taganesid ja hele päike esines, kõike üle kullates.

Bibliothec universita Dorpatens

Lõkendusid helekollased ja punased mantlid, kui tulekeeled lõõmasid üles sulel Kaspari kübaral ning ta mõrsja loorid roosatasid otsekui koidupilved.

Siis muheles Kaspar Punane rahul olles ja andis minekumärgi.

Kurdis laskis käed kandlele, torupillimees puhkus kitsemakku, ja rong astus üle õue. Nii algas pidulik rännak mereranda, et heita lainetesse noota noorpaari õnneks, nagu oli põline komme sel maal.

Kolm peiupoissi, Niil, Manglus ja Tahwe, kõndisid kolmnurgana paari järel, kandes noota kui loori.

Ja meri naeratas äkki siniſena ja sõbralikuna tulijate ees. Ta tuli randa sulistes ja alistus kui walitsejalle. Ning Kaspar muheles talle, tundes oma wõimu ulatawat nii üle maa kui wee.

Mere randliiw täitus kirendawa rahwa paljusega. Nad läheneſid laineteni, wajudes märga liiwa, ja koerad tulid ning jõid merd.

Niil ja Tahwe lükkasid wene lainetelle, Niil sõudis ja Tahwe laskis noota wette ning Manglus hoidis rannal selle tiiba. Kui pardid ujusid waikiwal weepinnal pullad, laiana ringina lõigates merd.

Ja olid Niil ja Tahwe jälle tagasi rannal, tõstis papp käed ning õnnistas loomust:

„Sulle, mõrsja, see loomus! Nii raskeks kõht, kui raske noot. Nii palju lapsi, kui palju kalu. Kerget sigimist, issand, weel kergemat poegimist. Püha Jurjan, sinu nimel see loomus — mõrsjalle!"

Waewalt oli ta lausunud need sõnad, kui pulmalised nooda tiiwust kinni haarsid. Nad jooksid kahes reas liiwamäge mööda üles, kiskudes noota. See oli kui kaks wärwilist helmepaela päikese kirenduses. Ja nende kahe paela wahel seisid rannas noorpaar, papp ning pillimehed.

Nooda pullad lähinesid ruttu ja sõõr nende wahel wähenes. Siis kiskus see kokku kui silmus ja nooda tiiwad tulid lohinal liiwale, sätendades pisukalade soomustest.

Tõmbajate read olid tõusnud üle luite, nende pääd kadusid liiwa taga, üksi nende kisendus kostis eemalt. Siis jooksid mõningad liiwas taarudes tagasi randa ja haarsid jälle nooda tiiwust kinni.

Nooda pära lähenes. Ta kobrutas wahust ja rohetas wesiheinust. Tas oli järeljätmatu saalimine ja segamine. Ta oli täis nägematuid loomi.

Ning siis tuli ta kohinal rihwale ja tõmbajad jooksid randa.

Noot oli täis kalu. Hunikus wisklesid need koorwahus. Nende soomused sätendasid. Nad ajasid üksteist taga ning wisklesid õhku mängeldes.

Kuid nende keskel wälkus ja pärlendas hiigla-merikarp, täis heledaid helmi. Kalad ujusid ta ümber tiire, otsekui nägemata ähwardawat hädaohtu.

Wana Manglus ulatas luised käsiwarred ja wõttis karbi.

See pärlendas sinena ja lillana, ta serwad kummusid kui õiekarika ääred, ta põhi pöördus all keerulisse sõlme kui küllussarw.

Polnud piiri pulmaliste imetlusel!

„See sulle, noorik", lausus Manglus ja ulatas karbi mõrsjalle, „see sulle sõõmawaagnaks ja lapsekätkiks!"

Mõrsja sirutas käed, kuid ei suutnud andi kanda, waid lasi selle liiwale. Ta wajub põlwili waagna kõrwale. Ta sõrmitses helmi, ta tõstis neid õhku ja lasi langeda kui pisaraid ning rõõmustas lapsena nende üle.

Aga peiupoisid korjasid kalu. Neid said täis suured kortwid. Nad säraſid päikeses kui soomushunikud. Nad kuhjusid üle kortwide.

Siis sõitsid Niil ja Tahwe uuesti merele ja weel laiemas kaares wisati noot lainetesse. Ja papp tõstis jälle käed palwetades:

„Sulle, peig, see loomus! Et sa ei magaks, kui ei maga kala. Püha Jurjan jäägu tukkuma woodi ees su wäsimust oodates. Olgu sul seemet kui kalal marja! Sulle, peigmees, see loomus, nii wäikesed kui suured kalad, eriti kõige suuremad!"

Ja waewalt oli ta need sõnad lõpetanud, kui pulmalised jälle noodast kinni haarsid. Nad jooksid mõne silmapilgu wastu mäge, paljaste säärte wälkudes. Kuid siis läks noot äkki kiwiraskeks.

Nad tõmbasid, sikutasid ja kirusid. Rühk weeris nende jalge all, nende käsiwarred pingutusid, nende jalad seguneşid kui maadlejail. Päike kuldas nende rabelewaid rühmi.

Siis andis noot aegamööda järele. Ta lähenes waikselt ja raskelt. Tõmbajate silmad olid pöördud ta poole, kuni nad kadusid mäe taha. Siis jooksis üks neist tagasi, et näha saaki, mis noota nõnda koormas. Kuid ta kiwines mäel, käed õhku tõstetud ja hääletu suu ehmatusest lahti.

Nooda päras, mis aeglaselt lähenes, rabeles mingi olewus nõõrides ja meriheintes. Ta oli lumiwalges wahus kui pilwedes. Kord paistis inimese pää pikkade juustega, siis walged, peened käed.

Wäike rühm rannal oli tarretanud wärwilisse liigutusse, täis ehmatust ning imestust.

Ja siis nägid nad kõik korraga meeleheitlikult wõrkudes wistlewat Merineidist.

Noot oleks merre tagasi wajunud, kuid teispool luiteid olijad ei näinud imet ja tõmbasid edasi.

Noot tuli randa, ilma kaladeta, ainult Merineidis koormaks. See oli alasti, ükſi pikkade ruugete juuste peidus. Ta nägu peegeldas ääretut ahastuſt, ta weekarwa ſilmad kiſendaſid ja ta punane ſuujoon walges näos oli waluſalt lahti. Siis nägi ta äkki merikarpi helmedega.

Ta nägu muutus, ta tegi liigutuſi ſelle poole, kui ſeda tagaſi paludes. Ta waatas kõigi pääle, liigutas jälle käſi. Ja ta ſilmiſt weereſid piſarad.

Seks ajaks olid nooda tõmbajad tagaſi jooksnud. Nad kiwistuſid, mõned mereranda, mõned poolteele, mõned üles mäele, jalad ja käed weel jooksu aſendis.

Lugematud ajad ei oldud neil meredel enam weſineitſid nähtud!

Üleüldine tarretus oli kõiki lõõnud. Oli ſilmapilk abitut waikuſt. Siis kostis äkki Kaspar Punaſe rahulik ja käskiw hääl:

„See on minu loomus.“

Ja ſelleſt hääleſt ſaid kõik elu. Nad jookſid randa ja piiraſid nooda. Selle ümber kuhjus hunnikuſſe kirju inimmüür.

Keſk punaſte nägude ſõõri oli Merineidis. Ta tahtis end peita, kuid ei pääsnud kuhugi. Ta rabeles ſiia-ſinna, ſiis kattis palge kätega ja nuttis.

Ta oli ſale ja kaunis. Tal olid ſuured rinnad, kuid puuſi peaaegu ſugugi. Ta nahk oli hele ja peen. Ükſi ta nägu oli ebainimlikult walge ja huuled kiſendawalt punaſed.

„See on minu loomus“, kordas jälle Kaspar.

Ja äkki olid kõik ſellega harjunud, et Merineidiſe noota ſaid. Neile tundus, nagu olekſid nad iga päew merineidiſte püügil käinud. Nõnda mõjus neiſſe Kaspar Punaſe hääl.

Nad mässisid Merineidise wõrkudesse, asetasid mõladest raamile ja korralduſid tagasiteele.

Kaspar Punane astus ees. Ta taga kanti Merineidist ja helmekarpi. Torupillid mängisid. Punased ja kollased mantlid kirendasid. Lipud lõid lahti ja rulluſid kokku. Kahelpool rongi aga kõndisid koerad sammu ja urisesid.

Kaspar Punane läks, pää weel kõrgemal kui tulles. Ta silmis põles mingi lõhe ja ta näol punase habeme all wirwendas naeratus, kadus ja ilmus. Ta tõmbas pihuga üle pletis habeme ning muigas.

Ta kõrwal astus hääletult ta mõrsja lumiwalgetes loorides. Ta weeretas kaht helme käes kui laps, weeretas — ning purskas nutma.

Päike loodenes. Ta kiired tulid madalalt üle liiwamägede. Taewas hahkus. Pidurongi wärwid pleekusid ja kahwatasid.

3.

Oli jõudnud merituuline õhtu üle saare, tähitu, kuutu, must õhtu. Waikisid pimedalt kõik onnid. Ülsi Kaspar Punase maja kiras tuledest ning rõkkas häälte uminast.

Kaspar Punane pidas omi pulmi.

Ta suur tuba oli ehitud piduſaaliks. Laest rippusid neljanurgelised raudraamid sawist raswalampidega. Seedripuust lage, mis keskelt kummina kerkis, ehtisid lindude tiiwad, nahad ning narmalised waibad. Lambid põlesid kui metsas.

Ainult Kaspar Punase pulmas said saarlased näha ta maja siſemusi. Kuid Kaspar pidas pulmi ainult kolme, nelja aasta tagant. Ja waheajul wõisid nad ainult mäletada

kõike seda, mis olid näinud, ja tuletada kahetsedes meele, mida olid sõõnud ning joonud.

Nad liikusid ruumist ruumi, nad pistsid käsi igale poole külge, nad katsusid seinu, majariistu ja riideid. Nii palju oli siin asju kaugeilt meretaguseilt mailt! Ja nad awaldasid kõige üle mõmisewat imestust.

Imperaatori sünk raudkuju äratas neis hirmu. Nad nägid Kaspar Enese elusuurust maali mantlis ja sulgede kroonis. Ja siis ta poja pilti kaelkirjaku seljas mustade sõjawäe ees.

Ruume eraldasid tammised sammastikud. Ja wõõrad saalisid sammaste wahel, kuued kaugetest tuledest mustjaspunased, narmad käiste otsas kui weretilgad. Nende sandaalide lohin täitis ruume kui looma küünte krabin.

Nad nägid uuesti ta saali, elukammert ja töötuba. Need olid imewäärsed.

Kuid kõige imelikum oli Kaspar Punase magadistuba. Siin olid tal seinas kraanid, kust woodist tõusmata wõis juua. Seliti sängis wõis ta enese kurguni täis wõtta magusat wiina! Ja siin oli kiwinõu, kus ta suples, ka siin laud, kus ta tungla walgel sõi.

Kuid kõige suurepärasem oli Kaspar Punase säng. Selle sammasjalad olid seedripuust, ta küljed kiwitammest ja raudtammest. Temas oli neli sulgkotti ja seitse wähemat patja. Ta oli pehme ja kuum. Ta oli magus nagu patt. Teda peeti pühaks kui altarit.

Ja külanaised astusid ta juure kikkiwarwul. Nad puudutasid patju aukartuses, katsusid riideid ja ohkasid.

Pooled neist mäletasid seda sängi ajult, mil olid ise noored ja ilusad. Ja wanemad mäletasid seda Kaspari isa päiwilt ja weelgi wanemad ta wanaisa ajult. Kõik olid nad kord siin olnud, saja-aastasedki.

Ja nad õhkasid, suud lahti ja käed kõhul risti, õhkasid ja mälestasid läinud aegu. Õhkasid saja-aastasedki.

Ja nad tulid jälle tagasi saali. Siin katsid neitsikud söömalauda. Ja see alles oli laud! Ta ulatas saalist kööki, köögist eeskotta, eeskojast weski, weskist lauta. Seapahnas pidid sööma wõõrad, kellele Kaspar selle kohase leidis.

Laual oli tubakas wirnas kui hein kartsas. Ja tubaka wahel tõusid õllekibud, konnaliha kausid, karaskikuhjad, hülgesüldiwaagnad, wiinasarwed ja äraarwamattuseni muud sööma ning jooma. —

Kaspar Punase pulm — see oli midagi muud kui saarlased suutsid kujutella. See lõi neid imestusega, kuigi seda tihti nägid. Nad kõngutasid päid ja wäänasid nägusid ning sülg korjus nende keelele.

Süüdati tunglad kätena seintest ulatawates pilakutes, lambid lõid heledalt lõkendama, ja wõõrad istusid lauda.

See aga ulatas kui hiigla-sõim ühest toast teise, kuni küündis nendeni, kes istusidki sõime äärel. Kollaste ja tuhkhallide nägude read ulatasid ülewalt alla kui maanteed mäelt.

Aga laua ühes otsas nurgas istus Kurdis ühes koertega, teises aga kükkisid pimedad ning pidalkärnased õlgedel.

Waewalt oli papp sööma ja jooma õnnistanud, kui sajad käed nende järele sirutusid. Nad tegid seda häbelikult ja tagasihoidlikult, piiludes, mis tegid naabrid ülemal ning allpool.

Kuid laua keskel juhtis söömingut Kaspar Punane.

Tema wastu istus ta ema, kelle nägu oli kui muld ja käed kui haagid. Ta silmad käisid kui naasklid, ta suus oli ainult üks hammas, ta oli sada aastat wana.

Kahel pool Kasparit istus kaks naist. Üks neist oli kui päew, teine kui kuuwalge öö. Kuid ühtewiisi mõlemad olid nad Kaspar Punase naised.

Kaspar Punase käsiwarred olid sel päewal wõimsamad kui iialgi ennem.

Ta paremal käel istus Merineidis, omas alastuses kui rohelistes loorides. Ta weekarwa silmad olid suletud. Ta tulekarwa suu oli awatud.

Ja ta paremal käel istus ta mõrsja Piret. Selle siniseд silmad olid lahti. Ta nuttis. Tema pisarad jooksid ta peekrisse.

Kaspar Punase ristluis oli rohkem rammu kui iialgi ennem.

Tal oli rinnas Püha Jurjani aumärk — wäljasirutatud käppadega konn. Ta tõstis käe ja näitas kõigile oma uut Rohelise Konna ordumärki. Ja ta kõneles, täis aupakkumist enese wastu:

„Imperaator on selle mulle saatnud mu seitsmenda pulma puhul. Mina olen Imperaatorille palju hääd teinud. Mu poeg juhib Imperaatori sõjasalku mustade maal. Imperaator wõlgneb mulle poole riiki."

Ja ta lõikas eneselle kiilu inimese piimast juustu, mis oli pärit neegrite maalt. See oli must.

Kuid waewalt olid esimesed wiinakruusid tühjendatud, kui sõõmine õgimiseks muutus. Algas ahnimine üksteise wõidu, üksteise kiuste, nägemata enam üksteist.

Topiti suhu kahe käega, ja oleks olnud kolm kätt, oleks kolme käega sõõdud, ja oleks olnud neli, oleks sõõdud nelja käega. Ühekäeline mees kõõgis wõttis jala appi ja pimedad seapahnas sõid aplalt üksteise lõugade wahelt ning riidlesid,

kui käkk sinna kõhtu ei sattunud, kuhu oli määratud. Üksi koerad näriſid weel igaüks oma konti.

See oli nätsitawate ja närituate lõugade näitus, mis haukaſid leiwapätsideſt läbi, kugistaſid ſea ſääreluid terwena ja röhitſeſid küüslauki. See oli kui söömamaſin, mis ajas eneſelle ſisſe, jahwatas, neelas ja ſeedis nõrkemiſeni.

Ja wiinakarikad kerkiſid. Öllekibud käiſid ringi. Pimedad löid otſi ühte, päid korraga kaljatündri pistes. Ja jälle rüübati, puristati hobusteng ning mäletſeti weistena.

Aga Kaspar Punane maitſes täna haruldaſi asju. Ta ſõi jõehobuſe käppa, mis sõnniku all küpſetatud ja millele krokodil hämena pääle hinganud. Siis maitſes ta pikkamööda inimeſeſüljeſt käärima halkanud pähklapudru. See läks talle äkki päbe.

Ta ſuletutid wäriſeſid, ta laſi ſeljatoe najale ja pidas iſeeneſelle ning wõõrastelle lauakõnet:

„Mina olen kõik. Mina olen algus ja ots. Pääle minu ei ole enam midagi. — Imperaator on minu sõber.

„Teie olete ſead. Teie kärſad pole wäärt kõike, mis ſaate. Teie peaksite pahnas elama. Teie peaksite molliſt õgima. — Imperaator on minu sõber.

„Täna on minu pulmad. Mina olen tahtnud täna omi pulmi pidada. Minu naine on ſee — kumb ſee on — ma ei tea. Teine neiſt on.

„Olen ſeniſed naiſed ära ſaatnud, ma ei tea, kuhu. Nad korjatwad wiſt linnu sõnnikut mere ääres. Ma ei tea. Mulle on ſee ükskõik. Kõik on mulle ükskõik. — Imperaator on minu sõber.

„Minu poeg — ma ei tea, mitmendaſt naiſeſt — minu poeg on sõjas neegrite wastu. Tal on kolm miljoni meeſt.

Ta tapab igapäew sadatuhat ja pühapäewal kaksſada tuhat. Ta wõib eneſelle ſeda lubada. Mis on ſee temale!

„Tal on hulk naiſi. Tal on neegrid, indiaanlaſi, tal on ſellelt maalt, mille nimi oli Euroopa ja mis on nüüd tühi, tal on Indiaſt ja tal on kuu päält. Ta ei laulata end nendega. Ta peab ainult pulmi.

„Mina ſain täna naiſe. Ta tuli wiſt mereſt. Kas ta on inimene? Ma ei tea. Aga ta on naine. Mistarwis olekski naine inimene?

„Ah jah — mis tahtſin ma öelda? Nii jah, teie olete ſead. Teil on imelikud kärſad — ah ah — nii imelikud kärſad! Kuid mulle on ſee ükskõik. Kõik on mulle ükskõik. — Imperaator on minu ſõber."

Ta wajus täiesti ſeljatoe najale ja jäi kõigi otſa wahtima klaasſilmil.

Kuid papp tõuſis kähku üles, kumardas üle laua ja lauſus maguſalt:

„Sul on tõſi: mis oleme meie? Ei midagi, mitte midagi. Sinu armuſt me elame; ei oleks ſind, olekſime ſurnud. Sina oled ſaarel, Imperaator riigis ja Püha Jurjan taewas —".

„Jurjan on ſõnnik!" lukſatas Kaspar wahele.

„Nii, juſt nii, ſõnnik, ſeda tahtſin minagi öelda. Ta on taewalik ſõnnik. Ta toidab meid. Ja ſellepäraſt elagu kõik toitjad! Elagu me walitſeja Kaspar, elagu Imperaator, elagu Püha Jurjan!"

Ta ſõnadeſt haarati kinni ja nende kaja kandus ſeapahnani. Säält kostis wastu pidalkärnaste häälte kahin.

Kuid ſelle järele ſeguneſid nägude kollaſed read, tuigerdades tõusti iſtmeilt, weel konte närides wõi hammastega

kruusi äärt hoides. Jutukõmin kaswis rakatawaks kiſaks. Ja koerad läkſid larinal purelema.

Siis pandi pillid ürgama. Ja algas pidu ſaaliſt ſeapahnadeni.

Oli käimas „walge kaſſi tants", mida tantſiti kükakil, oli „kirju koera tants", mida tantſiti käpakil, ja oli „musta ſea tants", mida tantſiti, ninad wastu maad. Pimedail, pidalkärnaſeil ning koertel olid omad tantſud.

Siis tõuſis Kaspar Punane ſaajalauaſt ja läks oma naistega magama.

Wanamoorid talutaſid ta naiſi, kelleſt üks oli kui elutu ja teine kui ſurnu. See, kes oli kui elutu, oli Piret; ja ſee, kes kui ſurnu, oli Merineidis.

Ta ei liigutanud end ſeſt ajaſt, kui oli koju toodud. Ta ei awanud ſilmi, ta ei katſunud põgeneda, ainult ta ſuu oli piſut lahti, ja ſee awaldas hääletut kiſenduſt, meeleheitlikku appihüüdu. Ta oli kui tardunud ahastuſſe.

Läks magama Kaspar Punane oma kahe naiſega.

Ta ema ootas teda magamistoas. Ta oli ſoendanud ſulgpatju, ta hoidis waipu kätel kui tuuliku tiib purje.

Suured tunglad heitſid ſammastelt ſünka walguſt ja linad õhkuſid naiste ſalawoodite ſarna.

Kurdis ſeiſis ſamba taga, kannel käes. Seſt ta pidi Kaspar Punaſelle ta pulmaööl mängima. See oli olnud Kaspar Punaſe komme: muuſikat, tuliſt muuſikat armastas ta oma rõõmude juure! Kõigi wiinade jekka tahtis ta weel häälte joobnustawat humalat.

Eemalt kostis pulma trall ja pilgar. Teiſpool põisaknaid ohkas õine meri. Tunglaleegid wabiſeſid.

Oli jäänud Kaspar üksi oma kahe naiſega. Langes äkki Piret põlwili woodi kõrwale ja purskas nutma:

„Mis pean siis mina tegema? Mis jaoks siis mina olen?"

Wastas Kaspar Punane alasti rinnaga:

„Sina? Sina mängi me jalutsis Merineidise helmiga. Sina, laps, mängi!"

Ja siis Kurdise poole:

„Hei, pillimees, hakka pääle! Mina tahan pääle hakata."

Sirutas Kurdis sõrmed üle keelte ja wärises.

4.

Kesklööl põgenes Kurdis meeletuna pulmamajast. Ta jooksis kui tuhande kiusaja aetud pimedusse ja tuule.

Ta kõrwus kostis ikka weel Merineidise kisa, üksainus karjatus, kuid nii hirmus, kui oleks ta maid ning taewarandu piiranud!

Kurdis wärises üle kogu keha. Tuul sasis ta riideid ja piirles ta pää ümber. Alt orust kostis tumedalt pulmamaja pilkaar, saare jünk ketas wiirastus waewalt öös ja eemal liikus aimatawana mere rannatu awarus. Aga Kurdis seisis meeletuna ja mõttetuna kesk pimedust, mõistmata enam, kus oli.

Mingi kuu wõi tähtede kuma walgustas ähmaselt taewast.

Pilw tõusis mere tagant — weri-puna-ähmane. Lõmmetas, ähmatas, kahatas, kohatas — oli kuum. Ja Kurdis pühkis palet kahe käsiwarrega kui kärbes. Teisal tinatas taewas, lillatas, süwenes, lõppes — oli külm-õudne Kurdisel.

Ei olnud tunnud ta iial neid meeleolusid, neid serwi ja põiki kannatusi. Ta mõte rähmles, rihmles, ta mõte wenis kui nöör sõlmiline.

Hakkas harutama oma wõrkmõtet Kurdis. See oli pikk ja kirju, kui lippu mässis ta sesse oma pää, kui kollases mõtteseelikus komistas ta mööda öist põlmast. Jatkusid sõnajala ja hämmelga mõtted piki tuuliseid liiwaluiteid.

Mu taewas! õhkas ta hääletult: mu meri! Anna mulle toetust, tuul; wõta kinni mu käest, õine õhk; waata lohutes mu silma, igawene soojus. Mul on nii külm, mul on nii lõpmata külm!

Kas on muutunud hauaks kogu maa? Kas on ilm keller, kus wagel närib ja kärnkonn nurgas kükib? Kas on kogu maailmal silmad kaetud potikilluga ja suu lahti ning kuiwad hambad pärani? Kas on maailm ainult üksainus hirmus lõust, mis on lahti tähtipilgutawa taewa poole?

Mu hele taewas, päike armas, anna sooja, anna sooja! Muidu ma suren, muidu ma suren!

Ta komistas sawikupitsate keskel, mis tõusid kui termiitide pesad ta ümber. Need olid hauakääpad. Nende all teadis ta istuwat lugematuid põlwi saarlasi, kitsas sawiwõlwaluses, põlwed kokku surutud, käed ümber põlwede palmitud ja lõuad põlwedelle painutatud, kui igawesti mõttes.

Nende surnud mõtlejate poole pöörис ta oma ahastuse:

Teie, kes magate, kas näete midagi unes? Kas ei panda teid istuli, et teie mõistus püsiks selgena? Mõtelge siis, surnud! Mõtelge, mõtelge, sest elawad surewad mõttetusse, mis walitseb ülapool teie sawikummusid!

Kas ei panda teie ette sawikonn, et te näeksite alati edasihüppawa kuju? Liikuge siis, surnud! On ahastu-

seni liikumatu maailm siin ülewal! On tardunud maailm julma koledusse! On kole! On kole!

Kuid ta kuulis ainult õõnsa maa kuminat. Tundus, nagu oleks maa olnud nii õhuke, kui oleks ta kõndinud otse mööda surnute paljaid päid.

Kuid teie ei wasta! ahastas ta sinna-tänna wankudes. Teie olete surnud! Teiegi olete surnud! Ei ela enam keegi, isegi surnud mitte! Maailm on suur surnuaid.

Ja Kurdis liikus jälle kohast teise. Kõik oli ta teadwuses kadunud: siht, otstarwe ja eesmärk. Kõik, millest ta oli elanud, oli täna öösel käärisenud. Oli langenud kõik, mis enne teda püsti hoidis. Oli kummuli ta mõte ja tundmus üle tühja ning mõttetu maakera.

Mis oli elu? Mis oli inimene? Mistarwis wiskles inimene elu puuris, mida piiras igalt poolt ainult mõttetu tühjus?

Olid inimeste keskel ainult inimesed-hundid ja inimesed-sead. Ühed rüwetasid omas jõus, teised jõuetuses olemasolu. Sai hirmsaks kõik, kuhu puutus inimene! Sai läilaks õhk, mida ta hingas, ja taewas, mille poole omad rähmased silmad tõstis!

Kurdis wankus pikaspimedas ühest saare otsast teise. Tuuled ja mõtted kandsid teda. Ta eksis sinna-tänna, tuli tagasi endistelle kohtadelle ja ei tunnud neid enam. Ta jalad ja mõtted üksi ei wäsinud.

Kuis oli ta sattunud sellele õudselle maale? küsis ta äkki eneselt. Ja ta ei teadnud sellest midagi.

Ta oli siia otsekui eksinud, ilma sugulasteta ja omasteta. Merelt oli ta lapsena leitud, siin oli ta üles kaswanud — loom loomade seltsis. Üksi loomi oli ta armastanud, üksi

loomi oli ta mõistnud. Ja ta soendas end koerte kõrval magades kui wendade keskel.

Kas oli ta üleüldse inimene? küsis ta niisama äkki eneselt. Ja sellegi kohta ei teadnud ta midagi.

Mitte inimene? jahmatas ta äkki sambana seisma jäädes. Mitte inimene?

Jah, ta ei mõistnud neid. Ta oli õppinud nende keele, kuid see oli wõõras keel. Ta oli õppinud nende wiisi mõtlema, kuid see oli wõõras mõttewiis.

Aga pidi olema teine keel, mida kõnelesid tema omakesed. Pidi olema kodumaa, kus tunti nii, nagu tundis tema südawamas hinges. Kust leida oma kodumaad, kuis tuletada meele lapsena kui kaudu une kuuldud emakeelt?

Ta seisis imestades, aga ta pää kohal liikus pilwestik järelejätmata. Rullusid lahti otsekui soojad wirmalised. Langesid pilwkangad roosade palistustega, tõmbusid roheliseid kiired mööda musti wahewaipu. Ja siis hakkas sadama otsekui punaseid walguseliblikaid . . .

Kusagil kaugel maal oli ta kodu olnud, mäletas ta ses tulestatud pimeduses. Mäletas weel wee pehmet paitust, heledat päikesepaistet, mäletas wendade mängu soojil karidel, mäletas pasunapuhumist merikarpidel, laineid, mis wahtu üle pääde pillutasid . . . Kuna ja kus oli see olnud?

Ja siis mäletas ta musti pilwi kerkiwat, tuul löötsus üle lainete, wihma sagarad kohistasid alla, kõu kärkis ja wälk rohetas laineid, nemad aga tõusid wee pinnale ja sõitwisid jälle alla, karjudes ning huludes sõnulseletamatus rõõmus. Ja nende hääl oli kui rakataw kõu, mis taewarannus piirles . . . Kus ja kunas oli see olnud?

Milliselt rannikul oli istunud ta ema, kus kiigutanud oma last, milliseid helmi ta naerwate silmi ees õhku heitnud,

mihukesel künnikesel oma põue paljastanud ja sooja ning tüseda rinna ta suhu pistnud? Ja kas ei mäletanud ta isa, suure punase habemega, sõja soomussärgis ja kiirgawa kiiwriga, kui ta tundmatu maa murul kõhutas, juttu westis, siis eneselle istuli ajas ja naeris, nii et laotus wastu rõkkas . . . Kas ei mäletanud ta kõike seda otsekui läbi tuhande öö ja udumere?

See mõte mõjus temasse nii, et ta maha liiwale wajus, jõuetuna jalul püsima. Üllewal kummus ähmastes walgustes helendaw taewas ja ümber awanes udutsew saar. Ta meel härdus ja tulwis kui karikas humalate kihinal:

Leiaks kusagilt ainult oma ema! Surnud on inimesed, surnud on inimese jumalad, surnud on kõik, mis piirab inimest. Kui ainult oma ema leiaks!

Nõnda lapsena liiwal istudes kuulis ta eemalt otsekui tuule kohinat ja jalgade jooksu. See lähenes ruttu, ja silmapilgu pärast jooksis temast mööda walge kogu, juuksed lahti ning käed ette sirutatud.

Kuuldus ainult õhu liikumine ja otsekui waikne kaebushääl ning lainete sulin. Paistis fosforina laialikanduw wirwendus rannaweel.

Kurdis tõstis pää üles, kuid nägemus oli kadunud. Aga ta teadis: see oli Merineidis, kes jälle tagasi merre põgenes. Selle jooksutuult oli täis weel õhk.

Seda mõeldes kuulis Kurdis äkki otsekui nõrka mängukaja. Ja nüüd alles pani ta tähele, et weelgi kannelt süles hoidis. Tuul liigutas selle keeli ja pani need waikseна muusikana kumisema.

Ta puudutas ise keeli ja kuulatas. Neist tõusid kui uued hääled, mida ta iial warem polnud kuulnud. Ta tõmbas

üle kandle, ja nüüd tõusis wiis, mis oli talle imestawalt-wõõras. Seda pole kuuldud ühelgi inimlikul mänguriistal.

Ta tõusis wärisedes üles. Ta tahtis mängida, kuid ei usaldanud. Ta waatas imestades enese ümber.

Ta ees laius meri. See hiilgas kui fosfor. Lained weeresid sätendades liiwale. Kõik oli täis imelikku hiilgust.

Ta puudutas jälle kannelt ja uuesti tõusis sest saladuslik wiis. Nüüd hakkas ta mängima. Ta mängis kui joobnud.

Ta mäng oli enne olnud kurb ja magus. See oli seni olnud lohutuseks kesk ümbritsewat elu. Nüüd oli see kirglik ja wõimas. See oli kui looduse enese hääl.

Ja kesk mängu kuulis ta, kuis keegi merelt wastu laulis. Laul lähenes ja kaugenes, wähenes ja kõwenes. See oli kui lainete sõnuks saanud muusika.

Mängides lähenes Kurdis weele, lained puudutasid ta jalgu. Ja nüüd nägi ta wee saladuslikus hiilguses, kuis lainetest kord pääd üles kerkisid, kuis pikad juuksed tuules lehwisid, kuis käed talle märke tegid ja teda eneste poole kutsusid.

Ta astus esimesed sammud wette, ja kõwemaks sai kandlemäng ning kõwemaks laul merelt. Ta astus aegamõõda edasi, wesi tõusis ta ümber, ja ta mäng laienes üle weepinna.

Ikka sügawamalle ja sügawamalle astus Kurdis, wesi puudutas juba ta kannelt, wesi tõusis keelteni, wesi mattis keeled, kuid ta mäng kostis läbi wee kui Ilmamere enese hääl.

Ja nõnda ta kadus inimeste maailmast ja nõnda ta leidis jälle omad õed ja wennad ning oma ema — kõige olewa Suure Ema.

1919.

Kangastus

1.

See osa saarestikku oli waikne. Meri oli täis kariſid, wäinad saarte wahel madalad. Suured laewad ekſiſid ſiia harwa.

Rahwas elas rahulikku ja töökat elu. Mehed kalastaſid, kaitſeſid karju ja hariſid wiinawälju. Naiſed aga istuſid kederwarte taga wõi kõlkſutaſid kangaspuid.

Sügiſeti saabuſid kaupmehed ja tõid rauda, ehteasju ning uudiſeid awaraſt maailmaſt. Saarewanema õues peeti ſiis laata mitu päewa. Wõõrad wahetaſid kauba wiina-ankrute ja willamärsſide wastu ning purjetaſid jälle manner-maale.

Eſimeſe wiina walmimiſe aegu pidaſid saarlaſed igal aastal lõikuſepüha.

Päewal käiſid nooredmehed ja tütarlapſed majaſt maija, kandes wiinakobaraid ja lauldes kõigi-rõõmuſtaja ülistuſeks. Õhtul istuſid mehed kaua wärawate ees, pajatades läinud ajuſt, kuna oliiwiſaludeſt kostis tants ja mäng nagu Daphniſe ning Chloe päikoil.

Seſt saare elanikud olid weel palju paganlikke kombeid alles hoidnud. Olewik oli neil minewikuga põimitud.

Juba nende esiisad leidsid orust marmorkuju, mis esitas magawat meest ja naist tungla walgel ta üle kumardamas. Siit pääle austasid nad teost jumala-emana, kes poega leinab.

See oli liig elurõõmus rahwas, et isegi surma oleks wõinud näha kurwana.

Nad olid häätahtlikud ja allaheitlikud. Kui saarewanem paremad kalaweed eneselle wõttis wõi jumalakoja rahalaekast aru ei annud, siis leppisid nad sellega. Mõni lambur wõi palgaline nurises enese ette, kuid sõnadeni see ei ulatanud.

See oli juba ükskord rahwas, kes ümbritsewa eluga oli harjunud ega paremat osanud kujutellagi.

Sel aastal oli wäga wali talw. Nädalate kaupa peksis külm wihm kaljusid, meri loksus ähwardawalt ja kõle tuul pühkis üle saare.

Elanikud istusid onnides tule ääres ja tegid käsitõid. Kogu talwe jooksul ei juhtunud ükski wõõras nende rannikulle ja neist ei pääsnud ka keegi wäliskaridest kaugemalle. Harwa juhtus naabergi naabri juure külla.

Kuid siis tulid äkki kewadised päewad. Päiksepaiste oli pimestawalt ere. Wälissaarte kriitrannad pleekusid paari päewaga helewalgeiks. Lopsakas rohi kerkis silmnähtawalt.

Pehme tuul paitas hõbepaju oksi kui tütarlapse juukseid. Ta tuli idast, tuli läänest, põõris edelasse, waikis päewadeks. Laotus õhkus siniisiidina üle helendawa mere.

Kui karjane Nikias wäljal näo üles tõstis, nägi ta üht taewast teise järele awanewat. Noor süda pakitsemas nukrusest, waatles ta awarusi, mis üksteisest wõrsusid kui lillenupud lillenuppudest.

Ah, see oli nii sügaw, nii kauge, nii ääretu! Ja Nikias tundis enese olewat nii üksi ning mahajäetu.

Kuid kui ta silmad alla pööris, nägi ta maad ja merd liikumata päikese helenduses. Nägi küla orus, nägi saarewanema suurt õue ja saarewanema tütart üle õue astuwat. Käed pää pääl olewa korwi ääril, rind kõrgel, säärad paljad, nõnda astus see ranna poole kui kuningatütred muistsel ajal.

Ah, nüüd teadis Nikias, miks oli nii kurb!

Sääl läks ja laulis wastu merele ta armastatu. Kerged linikud lehwimas siidises tuules järel kui tiiwad, nõnda läks see, keda ta igatses, kuid iial ei lootnud saada.

Sest mis oli tema, lambur Nikias, et wõis pilgugi heita ta poole. Sau ja pajupill ning pulstunud koer, kes oma hända taga ajades ta ümber tantsis, oli ta warandus.

Kui ta õhtuti karjaga läbi küla läks, saarewanema õue ees peatas ja pilgu üle kiwiaia heitis, pööris saarewanema tütar ülbelt selja. Ja kui ta seda teinekord tegi, tuli saarewanem ise ning kisendas ta pääle, oksalist keppi keerutades.

Ah, nüüd teadis Nikias, miks oli nii kurb! Ja ta pööris palge küla poolt ning waatles maid, mis all awanesid.

Wiinawäljad mustasid weel kui trepid mägede küljil. Noored oksad ajasid idusid, idud lehti, — wiin hakkas maast kerkima päikese poole.

Mööda mäe külge tõusis wiis inimest. Nende õlul olid suured punutud korwid mustawa mullaga, mida kandsid saarewanema wiinawäljale.

See oli õnnetu Koras naise ja lastega. Nende seljad olid küürus, käed rakus ja jalad werised. Waewalt mõttesäde wilkus Korase hallpaljas pääs, kui ta nõnda oma perekonna ees läks.

See oli minu põld, kust tulen, mõtles ta; see oli minu põld, kuhu lähen, mõtles ta jälle; see on minu muld, mida kannan.

Nüüd ei ole mul midagi, mõtles ta mõne aja pärast.

Ja ta läks nooruse päiwi, mil oli naise wõtnud, mil oli perekond kaswanud, mil olid haigused ja õnnetused tabanud. Siis oli ta teinud wõlgu, kuni saarewanem kõik wõttis.

Ta pidi andma omad põllud ja jätma maja. Päilisena pidi ta orjama omil endisil wäljul. Wõõra nurgas kaswatama lapsi — orjiks nagu isegi.

Ja Koras ohkas.

See näis olewat nii seatud, mõtles ta. Maailm ei püsinud muidu püsti kui nõnda. See oli kord ja õigus heleşiniše taewa all. Ei ole antud õnne igaühele! õhkas ta, kergitades korwi wanul õlul.

Seşt pole şaanud needki paremat, kes olid şeda läinud otşima muilt mailt, şaarte ja merede tagant. On rikkus ja waesus kõigil pool, kuhu ulatab inimeše lühike şamm.

Ja Koras nägi, kuis all saarewanema walgmal Kleon, meremees ja rändaja, wenet parandas. Ta waiguşed riided wälkuşid kui şaarma nahk, ta kirwes tõuşis ja langes laaste lüües.

Eks olnud şee mees maailma näinud, aga şiia tuli ta ikka jälle tagaşi.

Nüüd istus ta kahteratşa kummuli wenel, pistis tubakat põske, waatas kord merele, kord maale ja şülitas laias kaares.

Mõnus oleks elu, ütles ta abiliśele, kui ei oleks rikkaid. Maailm on hää, aga mitte meile. Meie jookşeme leiwa järele, teiste järele jookşeb leib. Muile on kuld, meile muld. Nõndaks, nõndaks, noorukene!

Ja ta şülitas jälle.

Siis hakkas ta wesima maist, kus käinud, ja neist, milles kuulnud. Maailm on imelik! Kuid ühes asjas oli ta ühtewiisi: waene tegi tööd ja rikas waatas päält. Õõkas see, kes ei külwanud, ja willpadjus magas see, kes polnud lambaid niitnud.

Kõwera põidlaga tegi ta tiiru maa ja mere poole.

Kelle päralt on põllud? küsis ta. Kas selle päralt, kes kannab mulda ja istutab wiinapuid? Kelle päralt on kalad meres? Eks selle, kes nad wõrku saab? Kuid see ei ole nii, wastas ta jälle. Näeme meiegi merd ja maad, kuid pole meil wiinaaedu ning kalawesi. Weeretame teiste ankruid, punnime wõõraid weneſid, see on meie ülesanne. Nõndaks, nõndaks, noorukene!

Ja ta pilkawad silmad riiwasid mäekülge mööda kumaras tõuswat Koraſt ning peatasid mäel, kus seisis Nikias taewa helenduses, toetades sauele, sellal kui koer oma saba taga ajades ta ümber tantsis.

2.

See oli päraſtlõunane aeg ja päike pooles õhtus. Õhk oli liikumatu ning täis kui kullaſt tolmu.

Siis sündis Nikiase, Koraſe ja Kleoni silme ees taewas midagi imelikku.

Awarus mere kohal oli muutunud tähelepanemata tinahalliks. Miski raske kuppel oli kummunud üle wete laiuse. Ja sellesse hallusse tekkisid mingid kohutawad wõõdid püsti ning lüngi.

Nikias, Koras ja Kleon tundsid, nagu oleks säält ääretuseſt äkki külmuselaine nende poole õõtsunud.

Ikka rohkem ja rohkem lüngi walgust ilmus taewasse. See liikus nagu lõim nitse sõtkumisel, üles ja alla, risti ning rästi. Siis puhkus äkki otsekui tuulehoog, ja kõik oli kadunud.

Imestawate waatajate ees tõusid hiiglasuurte majade read lumiste katustega lumiste tänawate ääres. Lund lemmetas hilju, siis waikis sadu. Lumest waewalt walgenes tinane taewas.

Sellal olid juba ühed ja teised külas tänawalle astunud, silmad taewa poole tõstnud, siis ehmunult hüüdnud ja kätega wehkinud. Kisa pääle jooksis ikka uusi ja uusi salku wälja.

Äkki paistis suur linn ääretute tänawarägastikkude, losside, kirikute, sildade ja tornidega.

See tõusis üles kohutawana ja suurena, mattes taewa ja mere, — tornid olid kui kaela kukkumas külale!

Nikias, Koras ja Kleon pistsid jooksma, esimesel käes sau, teisel korw kummuli pääs, kolmandal kirwes õlal. Kleon walas kui saarmas mööda laastulist randa, koer kargles haukudes Nikiase ümber. Siis tõmbas ta äkki hänna jalge wahele ning hakkas kiunuma.

Jooksjad seguneşid rahwaparwe küla tänawal. Siin oli mehi, naisi ja lapsi.

Pottsepa nägu oli sawine, leiburil olid rusikad tainased ja sepp hoidis weel punast rauda tangide wahel. Habemeaja- ja uksel seisis mees, pool pääd paljaks aetud, üle ta õla waatas meister, weel loomusunnil kääre lõgistades.

Naised lõid pihusid kokku, rinnalapsi käsiwarsil hoides. Pimedad eided maigutasid hambatuid suid, sõgedad näod pöördud taewa poole. Lapsed, pükspundid ja lestajalad, saalisid kui laadal edasi-tagasi.

Aga ikka imelikumaks ja kohutawamaks muutus taewas. Nägemus rullus lahti kui kangas.

Alwanes hiiglatänaw mõõtmatu wäljawaatega. Hakkas kihisema inimesi, esiti waewalt märgatawa puruna, kuni aga selgusid piirjooned: weeresid sõiduriistad, kihutasid ratsanikud, ruttasid jalakäijad risti-rästi.

Üle sillakaaride liikusid wankrid nagu terwed majad läikiwate klaasseintega. Ratsanikkude metall-riided säraside, jõhwtutid lehwisid õhus. Ja ükskute inimeste kogud said ikka selgemaiks ja selgemaiks, — nad otsekui tantsisid üle klaasise awaruse.

Mis see oli? Ja kus see oli?

Ikka tormisemaks muutus waatlus. Nagu tuulepuhang oleks pühkinud üle hulkade. Rühmad walgusid ühte, sõiduriistad kihutasid troppi, — siis aga selgus kõik jälle.

Äkki jooksis läbi rahwahulga ükskik must mees, luisi käsi wehkides, suu lahti. Sündis miski segadus, inimeste sammud kiireneside.

Siis äkki taganeside rahwaparwed, ja mööda kumerat silda lähenes salk inimesi. Need olid enamasti räbalates naised, mullakarwa nägudega ja ääretu kõhnad, samasuguseid lapsi käsiwarsil kandes wõi järel wedades.

Nad sammusid aeglaselt ja raskelt. Neid jäi maha ja neile seltsis uusi juure. Sild näis paindutwat selle madala ja loogas salga armetute jalge all.

Wiimne inimene külas oli jooksnud tänawalle. Nad waikisid hinge pidades, suud lahti, käed wabisemas kui tõwes. Neid oli wallanud äkki mõistmatu hirm.

Korraga tungis läbi tänawat täitwa rahwa esile salk winnas odadega ratsanikke, inimesi kui eest pühkides. Nad kihutasid täies hoos lähenewwa salka, seda jalge alla tallates, odadega pistes ning mõõkadega raiudes.

See mõjus nii ootamata saarlastesse, et naised kisendama hakkasid, pääst kinni haarasid ja majadesse jooksid, et silmapilgu pärast uuesti tulla nähtawalle.

See möll kestis ainult minuti, siis löid kõik lahku, kuid lumel mustasid siin-sääl wereloigud ja lamas mõni laps, armetult liikmeid liigutades kui haawatud tsikaad. Üksik naine jooksis käsi ringutades ühe lapse korjuse juurest teise juure, oma leidmata.

Äkki tõusid silla kaari tagant üles mustawad rahwaparwed, lähenedes ruttu. Nende pääde kohal rabelesid hääletus tuules lipud, näod sulasid üheksainsaks mustaks laiguks, käed tõusid haralistena kui okšad.

Uuesti kihutasid esile ratsanikud, nende tiib löikas rahwamurdu, kuid silmapilgu pärast oli see muristatud kui paberist lind. Ratsanikuta hobuseid jooksis üle silla, hobuseta ratsanikke langes üle käsipuude kui musti tompe.

Siis segunes kõik ühes pööritawas möllus: plangid murdusid kui papist, jõiduriistad kukkusid kummuli nagu mänguasjad, inimesi langes otsekui sääski. Aga neid tuli järelejätmata, järelejätmata mööda ääretuid tänawaid!

Siis tungis esile tääkides salk, püssid tõusid palge, wäikesed suitsujoad kerkisid õhku, — inimeste hulk wajus laiali kui pühitud, kuna winsklewad kehad üksi lumele jäid.

Saarlased tõstsid kõik käed üles ja karjatasid surmahirmus. Nad jooksid lambakarjana laiali, kuid leidsid enese siis jälle üheskoos taewaranda wahtiwat.

Nüüd rullusid nende ees lahti pildid, üks kohutawam kui teine.

Möllul polnud enam miski kuju ega piiri. Ei eraldanud enam üksikuid osi inimesest ega üksikut inimest hulgast. Kõik liikus mustadena ja hallidena laikudena, mida suitsu ning lume pilwed aeg-ajalt peitsid.

Rahwahulki heideti kui rähalaid ühe tänawa ääreſt teiſe, edaſi ja tagaſi ääretuil turgudel. See oli nagu mustawahuliſe mere järelejätmatu lainetus. Ning üle kõige ſurmawaikus!

Siis tõuſid äkki majade tagant ſüſimustad pilwed üles. Paks ſuits tungis tänawalle, laotus üle maa, ſurmani haawatud liigutaſid käſi ja jalgu karmu pilwis.

Waatajad läkastaſid ſelle pildi ees, päid kätega hoides ja taſakeſi hoiates. Ja nad otſe rõõmuſtaſid, kui ehituſte kohal näiſid lainetawad tuleleegid, wärwitud ning külmad.

Aga ikka kohutawamaks ja kiiremaks muutus kihutamine. Need olid terwed sõjawäed, mis nüüd wastamiſi rakſataſid. Inimſalgad mureneſid kui raudrullide wahel. Miski hiiglane purustas malmiſt kätega maju, inimeſi ning puid.

Lumi mustas wereſt, korjuſed lamaſid risti ja põiki turul, langenud hobuſed rabeleſid, jalad õhus, — kuni miski nägematu jõud püſtis kummuliwiſatud ſõiduriiſtad ja ſurnukehad ning üle pildi laius miski ähmjas wari.

Kuid warsti hakkaſid ſelle tagant paiſtma ääretud rahwaparwed, mis ſammuſid ſirgelt ja uhkelt, ſadade lippude lainetades õhus. Muinasjutuline pidukäik laienes ja pikenes lõpmatuſeni.

Tänawad tõuſid riiulitena üksteiſe kohale, rongikäik lookles ussina, lipud laiuſid pilwina, — üle kogu taewa lainetaſid kaswawad inimeste read, ſammudes raskelt kui brongshiiglaſed ning kergelt nagu uduſed wiirastuſed.

Siis hakkas kõik hääbuma, miski loor tõmbus üle awaruſe, hilju lemmetas weel lund, siis aga hahkuſid pilwed suitſuna, kuni hakkas paiſtma jälle tinahall taewas mere ning saarte kohal.

Päike oli madalalle wajunud.

Läbi tuhkse pilwe tungis punane kuma, laiudes wee pinnal werisena mõõgana. See oli külm-walus walgus, mis wirwendas mustana ja werewana, segunedes weesse ja maasse, kõike endasse sulatades.

3.

Inimesed seisid kui joobnud. Siis tõusis jutukõma, mis kisenduseks kaswis. Siis waikis ta silmapilgu, et uuesti samasuguseks tormiks paisuda.

Nikias seisis liikumata, pärani silmil taewa wahtides. Ta nägi sääl weel ratsanikke kihutawat ja lippusid lehwiwat. Siis äigas ta warukaga üle otsaesise, kuid wiirastus hõõgus ta ümber ja sees.

Koras hõõrus silmi, tahtes ärgata, kuid ta nägi teisi enese ümber niisama põrutatuina, ja ei mõistnud, mis oli õieti sündinud. Ikka weel nägi ta luisi käsi ning loogas ruttawaid armetuid naisi.

Ütsi Kleon muigas pilkawalt. Ta löi sooniste kätega wastu nahkpõlle ja sülitas harwade sõnade kinnituseks.

Kui ei paindu, siis murdub, pomises ta habeme. Kes ei anna alla, tõuseb pääle, kordas ta. Lõõdagu kõwemini, et tuleb isu wastu lüüa. Kõwemini, kõwemini! hüüdis ta rahwa sekka.

Ätki oli ilm tuuliseks muutunud. Meri wahutas punaselt ja päike langes jumalisse kui werekarikas. Tuul rebis wiletsaid katukseid ja inimeste armetuid räbalaid. Naiste näod sinetasid ja mehed seisid mõrudalt, rusikad taskus.

Kõigile ei jatku oma jurmagi, lausus Kleon, mis siis weel elust. Taewas pole kõigi päralt, tõmbas ta läbi habeme,

könelemata maast. Ja kuis wõiks tõusta see wiimsel päewal, pilkas ta jälle, kes eelwiimseil päiwil iial pole tõusnud.

Nõnda öeldes tõstis ta kirwe teisele õlale ja hakkas wilistades minema. Ta läks saarewanema walgma poole.

Mehed waatasid ta järele. Nad nägid äkki saarewanema uhket maja, kaunid kalawesi ja mustawaid põlde. Ja siis nägid nad saarewanemat ennast seiswat wärawal ning mehi wihaselt wahtiwat.

Koras tõmbas kähku korwi sügawamalle pähe ja hakkas ruttu minema.

Kuid eemalle jõudes ütles ta oma kuiwanud naisele ja põduraile lapsile: On ülekohus, et me oma põldu wõõralle peame harima . . .

Rohkem ta ei mõtelnud seekord.

Nikias seisis weel silmapilgu, kuid siis ruttas ta laialijooksnud loomi taga ajama, meeleolu weelgi rohkem laiali. Äkki näis kõik endine kaugel olewat, isiklikku muret polnud olemaski, ainult suuri lippe nägi ta weel lehwiwat.

Tuuline pimedus tuli ruttu, kuid keegi ei tahtnud külas magada.

Mehed pöörlesid ühelt küljelt teisele, siis tõusid nad ja läksid Kleoni juure. See istus saarewanema kalakojas laterna walgel, sügas Nikiase koera ja rääkis pääd tõstmata:

Nii, nii, wennas, kärnas oleme kõik ja koerad oleme kõik. Ainult meie uriseme wähem, könelemata puremiseşt. Inimene on tagurpidi koer, halwemat sorti koer. Nii, nii, wennas, sina ei saa minust aru, kuid kas arwad, et ma inimesteşt aru saan.

Siis tõstis ta äkki pää ja küsis järsult:

Kas tahate maad? Kas tahate wabaduşt? Kas wihkate orjuşt?

Ja mehed wastasid kui üheſt suust: Jah!

Sel ööl walwati kaua üheskoos, köneldi sosinal. Koras õhkas pääd köngutades, Nikias wehkis kätega, palged palawikus, aga Kleon sütitas kõiki okkaliſe pilkega. Koju mindi hilju, laternaid hõlmade all warjates, mida maru rebis ja sasis.

Hommikul kogunesid salgad üksteise järele saarewanema õue.

Kes on ta saarewanemaks walinud? küsiti äkki. Keegi ei teadnud. Ta isa oli seda olnud, samuti wanaisa. Siis aga kadus kõik aegade hämarusse. Kuid mis tema oli teinud, selles polnud enam miskisuguſt hämarust.

Nad nõudsid sa rewanemat näha, ja see tuli, weel leiba purres ja imestus näol. Mis nad tahawad? päris ta pehmelt.

Andku ta aru kiriku waranduſest, õeldi talle. Andku käest leskede ja orwade rahad. Ärgu pidagu kogukonna maid eneſe tarwituseks.

Meil on nälg, ütles Koras teiste selja taga.

Meie tahame wabaduſt! hüüdis Nikias kõigi ees.

Wabaduſt wõite saada nii palju kui tahate, ütles saarewanem habet siludes, kuid kõik õiguſed olen pärinud oma isalt ja isaisalt.

Meie ei tunne su isa ja isaisa! karjuti talle. Tahame kätte, mis on kõigi oma!

Kuid juba oli saarewanem kadunud, ja äkki ilmusid kõigil uksil ja aknail tulelukkudega püssirauad nähtawalle.

Wanem oli ammu walmis kõige wastu! Maja oli täis sõjariistus kümnikke ja sulaseid!

Koer! kisendas Kleon, esile tormates. Ma tahan ka sind sügada!

Kuid sel silmapilgul paugatasid püssid, ja Kleoni surnukeha weeres trepilt alla. Ja samal silmapilgul kisendas keegi: põleb! põleb! ning kõik nägid küla serwal suitsu sammast.

Nad jooksid nii ruttu kui suutsid sinna ja leidsid ühe rendimehe onni põlewat. Kuid kõige imelikum: nad tabasid saarewanema sulase tõrwikuga ka naabri talu süütamas ning tapsid ta sinna paika.

Siis jooksis sõjariistus rahwaparw tagasi külawanema maja juure. Kiwid lendasid pilwena wastu ukse ja aknaid, kõike purustades. Kuid säälsamas paugatasid jälle püssid, maad werega kastes.

Nõnda algas werine möll, mis saare hukatusse wiis.

See oli werine joobumus, mis täitis meeli. See oli wahutaw wiha, mis tahtis tegusid.

Mehed tormasid wõitlusse kirweste ja tuuradega, ning naised kandsid kiwe põlles kui rinnalapsi. Haawatuid wiidi redelitel eemalle, terwed tungisid üle surnute wõitlusse.

Ja selles möllus ei pannud tähele keegi, mil üksik wene merele sõudis. Saarewanem põgenes. Ta kuulis kaugenewat wõitluse kisa ja nägi taha waadates tulesammast oma maja kohal tõuswat.

Kui wõitlus waikis, polnud ühtki neist puutumata, kes olid ta alustanud. Olid langenud Nikias, Koras ja Kleon. Küla oli täis surnuid ja waremeid. Naised nutsid palju päiwi nii ühtede kui teiste kohal.

Ja keegi ei mõistnud, milleşt kõik oli alguse saanud. Oli see nõidus, oli see wiirastus, oli see kohutaw uni? Järelejäänud hõõrusid silmi, päritsid üksteiselt, kuid ei leidnud wastust.

Aga päike tõusis ja läks looja. Elu jatkus endiselt. Ja inimesedki pidid elama.

See oli raske suwi. Olid rüüstatud wäljad, põletatud majad, puuduşid töötegijad. Kõwa maa ei kaswatanud leiba ja tuuline meri ei annud kergelt saaki.

Ning sügisel ei tulnud imelikul kombel ühtki wõõrast saarele. Saarlased ei kuulnud, mis mujal ilmas oli sündinud. Teisel sügisel oli tulijail uusi uudiseid ja wanad ununud. Ja nii jäigi saarlastele kõik teadmatuks.

Ühel waraſel kewadel sõudis wanem mõne mehe saatel jälle saarele. Ta hoidis esiti muist eemalle, kuid waheajal näis kõik olewat ununud. Ta palkas teenijaid, ehitas üles oma maja, hakkas jälle wõtma maksusid, ja endine elu jatkus. Ainult ta kitsehabe wäriſes rohkem kui enne.

Kui ta oma aja oli elanud, sai ta poeg saarewanemaks.

See osa saarestikku oli waikne ja jäigi selleks. Rahwas elas rahulikku, waest ja töökat elu. Oli tõusnud uus põlw, kurwawõitu ja eluwaene. Ta oli endasse suletud, nagu midagi meele tuletades.

Kuid esimese wiina walmimise aegu pidasid saarlased nüüdki igal aastal lõikusepüha.

Päewal käisid nooredmehed ja tütarlapsed majast maija, kandes wiinakobaraid ja lauldes muistseid laule. Õhtul istusid mehed kaua wärawate ees, pajatades läinud ajust, kuna oliiwisalust kostis nõrk mäng ning tants.

Meeste kõne katkes wahel pikiks waikusiks. Nad tõstsid näod üles ähmaselt tuikawa taewa poole. Miski mälestus waewas nende mõtteid, kuid mida enam nad seda arutasid, seda uduſemaks ja ebausutawamaks see muutus.

Ja nad küsisid enestelt:

Kas on iial midagi sarnast sündinud? Kas pole elu alati niisugune olnud nagu praegu? Kas ei ole see uni ja wiirastus, õudne muinasjutt, mida meie isad jutustasid, kui olime alles wäikesed lapsed ja mängisime ranna heledal liiwal?

1917.

Jnimeſe wari

1.

Mareti uni oli nii põgus, et ta tooneſepa tikſutuſt kuulis ſängiſambas.

Pea kunagi ei langenud ta nii raskeſſe unne, et poleks tunnud oma keha. Ta kohendas liikmeid, mis wäſiſid, ja kuulis läbi uinaku waikuſe ſuminat eneſe ümber. Ta liigutas ſuud, ja ſeſt waewalt kuuldawaſt hääleſt pelguſid otſekui pimeduſe ſõjawäed, mis ſeiſid walwel ta kohal. Kuid ſiis ſüüwis ta pilguks jälle une pimedaſſe riiki.

Ikka ſama uni, ſama une wari wiirastas ta ajudes neil pikil öil.

See oli peaaegu paljas mõte pojaſt, kes oli kaugel.

Tal polnud õiget aimuſt kauguſeſt, mis teda pojaſt eraldas, ja ta ei wõinud kujutella maid ning kohti, kus ſee liikus.

Nagu üle tühjuſe kuriſtiku kandus ta mõte. See algas oma teekonna ſiitſamaſt onni eeſt, jatkus ſama jõgi ja ſamad künkad. Ta ſammus kord üles, kord alla jõe kallaſt mööda — ſajad ja tuhanded werſtad. Ja mida kaugemalle ta ſai, ſeda ebatõeliſemaks muutus maailm. Ümbruſed ſulaſid udupilwiks, puud ſeiſid kui ſiniſambad, jõgi kumas kui kollajoom, taewas wiirles kui udukoonaldes. Kuid üks oli tõeline keſk neid muinasjutuliſi maid — ta poeg.

Ta teadis ta olewat lihtsõduri, kuid ometi paistis kõik, mis teda ümbritses, üliloomulikult suur. Ta nägi teda sõitwat sammu läbi ääretute wäesalkade kui muistne sõjapäälik. Siis nägi ta teda käe sirutawat, ning leegionid liikusid ta märgi järele kui merelained. Ja siis astus ta wõitjana wõõrastesse linnadesse, mis olid kui päikeses säratwad kristallmetsad.

Ikka suurem ja suurem näis poeg Maretile, otsekui oleks ta kõik need sõja-aastad ühtsoodu edasi kaswanud. Kuid mida suuremaks sai poeg, seda wäiksemaks tundus Maret iseeneselle jäätwat. Ta tõmbus kokku kui koonal, tal polnud rohkem raskust kui nukel. Ta oli otsekui alandlik kääbus, maadligi küürus, täis armastust.

Kuid hoolimata poja suurusest ja jõust ning ta enese wäiksusest ja jõuetusest, hakkas Maret teda peatselt jälle haletsema. Ta oli nii kaugel ja ta ei näinud teda enam hästi. Maailm oli ta ees lahti, kuid ometi kannatas ta nälga ja janu. Ta oli rikas kui kuningas, ja siiski magas ta paljal maal. Päike kõrwetas teda, wihm kallas talle kaela ja jäised tuuled panid ta wabisema. Siis oleks Maret tuhande wersta tagant tulnud, läbi tule ja wee, et kummuli ta üle heita ja teda oma wana kehaga warjata kui lapsukest kätkis.

Kuid oli weel suuremaid muresid, mis Mareti südant walul täitsid.

Ta nägi poega haawatuna, haigena ja suremas. Ta nägi teda wõõraile wäljule unustatuna werest tühjaks nõrguwat ja kähisewal häälel abi paluwat. Ja Maret tahtis ta poole rutata, kuid ta jalad ei pääsnud paigast, ta rabeles ja wiskles, kuni karjatades ärkas.

Ja ärgates ei mõistnud ta, kelle häält oli kuulnud: poja Jakobi, ta enese wõi hiliste teekäija oma, kes teispool jõge läbi sügistuule wenet karjus.

Ta ruttas wälja ja leidis jõe kaldal kojutulewa laadalise, rändawa leierkasti-juudi wõi hilise külamehe. Kuid ta auku nutetud silmad ei näinud seda, keda ootasid.

Ja ometi läks nüüd ikka sagedamini soldatid üle jõe, wahel mitugi päewa jooksul. Ühed tulid siit ja teised säält poolt jõge. Enamasti liikusid nad üksikult, kuid wahel ka mitmekesi. Nad tulid kõik sõjawäljalt, habemes ning toored. Mõned kirusid ja hoopleşid, teised olid wait ning rõhutud. Kolmandad kandsid seljas pampusid wõi talutasid käe kõrwal wäsinud hobuseid, kelle märsid olid topitud täis siidiriideid, nahku ja wäärtasju. Aga oli ka neid, kes waewaliselt edasi komberdasid ehk külamehe wankripäras istusid, kargud kõrwal ning kiiwer põdemisest terawalle ninale põrunud.

Maret wahtis neid kõiki ahne pilguga, otsekui püüdes nende näolt lugeda miski sõnulseletamatut saladust. Siis hakkas ta neilt pärima sõja kohta üht ja teist, neid üle tinaselt lainetawa jõe sõudes.

Kuid ta ei kuulnud iial midagi, mis oleks ta pojasse puutunud. Sest sõda ulatas ühest maapiirist teiseni ja sellest osawõtjaid oli äraarwamata nagu liiwa mere ääres.

Ühed teadsid jutustada ainult wettimisest ääretuis sois ja metsis, teised jälle meeletuist marsşidest metsikuis mägedes. Ainult üks oli kõigile ühine: wiha, äritus ning neede.

Ja ühtewiisi olid nad kõik lõppeks sõjaliinilt lahkunud. Ühed tulid sõjariistuga, teised wiskasid need sinna paika, ühed hiilisid põgenedes, teised liikusid rüüstates ning wägiwallaga.

Nad ei tahtnud aga enam sõda näha, neile oli sellest küll! Mingu need sõtta, kes seni kodus on istunud, mingu, tapelgu, nemad ei tahtnud aga enam! Ja nad sülitasid ning rääkisid hirmsaist kannatusist.

Maret kuulas seda kõike hirmust wabisewa südamega.

Ta ei mõistnud pooli asju, mis räägiti, ja ei saanud aru sõja keerdkäikudest. Kõik peitus talle julma möllu. Ainult üht mõistis ta: aastaid kestnud sõda lähenes lõpule. Ja ta hakkas ootama oma poega niisama äkki tulewat, wõõrana ja kohutawana, kuid niisama armsana nagu olid kõik need werewalajad oma emadelle.

Ta luges aastaid ja kuid ning päiwi: selleşt oli palju aega, kui poeg nekruti läks. See oli ammu enne sõda ja sõda isegi oli aastaid kestnud. Ja ta arwas uuesti ning luges sõrmil: selleşt oli seitse aastat. Seitse aastat! Ta ohkas, ja pisarad tulid ta silmi, jatkuks mustuhandaile warem walatuile.

Siis sõudis Maret ühel päewal kõrbenud kätega soldatit üle jõe. See needis ja manas ning küsis lõppeks jõe ja parwe ning Mareti nime. Kui ta seda kuulis, tõmbas ta oma neegrikäega põuest nahkkukru, ulatas Maretile ja lausus:

„Säh, su poeg saatis!"

Mareti põlwed hakkasid wä isema.

„Poeg — poeg —?" pomises ta.

„Jah, ta juhatas mulle tee siit kaudu."

„Elab ta — on ta terwe —?" iõõtsutas Maret lämbudes.

„Elab, mis elab, aga halwasti läks tal," sülitas sõjamees. „Mürgine pomm põletas ta näo."

Maret haaris mõlema käega wõõra käikseşt kinni.

„Kus ta on? Kuhu ta jäi? Tuleb ta koju?" Ja küsimusi tuli hädaldades ta suust.

„Küllap ta nüüd juba teel on," rahustas wõõras. „Oli mu haigemaja naaber, kuid jäi maha. Pole tal wiga ühti, nägu pisut must, suitsu sõõd. Pea aga sina kukkur alles, sääl raha sees."

Ja wõõras pani jala kaldalle.

„Ära mine weel, oota, ütle, kuhu ta jäi!" hädaldas Maret

„Pole mul aega. Ootawad mulgi omakseb. Ja tee on kauge."

Maret seisis rannas kui joobnud, hoidis kukrut käes ja wahtis wõõra järele, kes mäerinnakut mööda tõusis ja kadus. Siis awas ta wäriselwail sõrmil kukru. Ses olid mõned oma maa ja mõned wõõrad rahad. Omad olid paberist, wõõrad kullast. Kuid Maret polnud nii üht kui teist warem näinud ega tunnud nende õiget hinda.

Ta tuli tuppa kui unes, kogu aeg kukrut käes hoides. Ta pani raha lauale ja waatles nii kuldtükke kui kotti. Kukkur oli peen töö, seda mõistis temagi. Ta katsus seda wäriselwate sõrmedega ja lähendas silmile, mis nii wähe weel seletasid.

Ja siis mõistis ta äkki: ta pojal pidi palju raha olema, kui juba niisuguse waranduse esimese ettejuhtuwa kojutulija kätte usaldas. Ta pidi rikas ja suur herra olema, ning seda oli ta juba ammugi arwanud!

Sest päewast pääle sai rahakukkur wana Mareti imetluse ja jumalduse eesmärgiks. Ta ei kulutanud selle sisust midagi. Ustawana tahtis ta kõik poja tulekuni alles hoida. Sest kas oli ta teda raha pärast ootanud ja kas wõis miski rahaga tasuda iial ta armastust!

Kuid ta wõttis aeg-ajalt kukru peidupaigast, waatles seda ja silitas käega ta sammetist pinda. See oli kui osa ta pojast, ta wägewuse ning rikkuse wõrdkuju.

Nüüd oli ta ootus muutunud kirglikuks. See oli kui põletaw janu. Ta mõtles selle pääle ööd-päewa, see piiras teda, see oli ta ümber ja tas eneses. Tal polnud enam muud mõtet kui poeg, ta liikus ümber weel kui haige ja teda

ei huwitanud enam miski muu. Ta wahtis maa ja wee poolt ainult üht nägu, ja see oli ta poja oma.

Ning ta uned muutusid imelisiks. Ta nägi ainult weel musti nägusid, otsekui oleks elanud neegrite riigis. Ta nägi oma poega rändawat wõõrail mail kui hommikumaa kuningaid, kellest oli kuulnud. Ta nägi ta järele käiwat saatkonda Neegri- ja Indiamaa meestest. Maad waheldusid, kaamelid tuisutasid kõrweliiwa ja kahistasid arude heinikuis. Siis lõi wirama jõejoom ja madalad kõrkjarannad alanesid tulija ees. Tema aga kaswis kui hiiglane, mattes endaga poole taewast, ta oli kohutaw ja wali, ainult silmad ta süsimustas näos loitsid pehmelt ja armsalt . . .

Ning Maret nuttis läbi une.

2.

Sel ööl ärkas Maret kaks korda, kuuldes otsekui kauget appihüüdu. Ta wõpatas ja kuulatas, kuid kõik jäi wait ning uuesti wajus ta unne. Kuid kui ta kolmas kord üles jahmus, kuulis ta walwelgi kauget, nõrka hüüdu. See oli nii imelik, nagu polekski see olnud inimese hääl.

Kuu wõõt paistis pärapajast sisse, ja nii kuuwalgus kui see imelik hüüd olid jatkuna Mareti unele.

Kuid selle mõtte juures hüppas Maret äkki jalule, sest wäljast, jõelt kostis tõesti nõrk ja katkeline hüüd. Riietega, nagu nüüd alati magas, jooksis ta wälja.

Kuu hele walgus kattis maastikku. Mõned hõbedased pilwekoonlad liikusid ruttu taewas, musti warje üle lagendiku kihutades. Kesk päewast heledust jooksis jõgi süsimustana kui tõrwa joom. Ja oli imelikult waikne.

Otse wastu teispool jõge istus kalda künkal heledas walguses inimene, põlwed püsti, pää kuulwalguses läikiwa kiiwri all ettepoole kumaras. Ja ta suust kostis imelik hääl, mis oli kui koera hulumine.

Maret jooksis randa ja haalas üliinimliku jõuga wene. Ta hüppas wenesse ja hakkas sõudma. Kuid mõne mõlatõmbe järele pööris ta wene ümber ja hakkas hoolwama, et rannal olijat näha.

See polnud asendit muutnud. Kuid ta nägu oli pisut üles tõstetud, kuu loitis ta näkku, ja see paistis süsimust kui neegril. Ta wari langes kastes rohule mustana otsekui ta enese jatk.

Maret hakkas wabisema kogu kehast. Ta oli weel mõni sõud rannast eemal, kui nõrkelwa häälega kisendas:

„Jakob, Jakob, kas sina oled?"

Wõõras ei wastanud kohe, siis mõmises ta:

„Mi — na — aita — mind — üle —"

Wene jooksis randa, kuid wõõras ei liigutanud. Maret ruttas ta juure, haaris ta õlast ja käest kinni.

„Oi — mul on walus!" hoigas wõõras äkki karjatades. Ja ta näitas pääga jalgrätikutega mässitud peente säärte pääle. Maret laskis sõjamehe ette põlwili ja kumardas palge ta põlwede lähedalle: neist immitsesid werenired. Nende ümber oli kaks rätikut sõlme tõmmatud, otsad kui lillekimbu lindid rippu.

„Pojakene, pojakene —" pomises Maret segasena, ilma et tal isegi pisaraid silmi oleks tulnud. „Kas sul wäga walus on? Kuidas sa siia said? Kas sa liikuda wõid?"

Kuid mees ei wastanud midagi, waid ainult hoigas ägades.

Maret pani käed ta kaenla alla, aitas ta aegamõõda üles, kätega haige piha ümber hoides, isegi kogu aeg hoiates.

Nad astusid taarudes wene poole, ja mees wajus selili selle pärasse, kolisedes kui luukere. Siis hakkas ta äkki jälle käsi liigutama ja kähistas:

„Kus mu pamp? Too mu pamp wenesse!“

Maret ruttas uuesti kaldalle ja leidis kasteses rohus raske sõjamehe-ranitsa. Ta wiis selle wenesse, ühele poole loogas kui wesiämbrit kandes. Siis hakkas ta koju sõudma.

Kogu tee üle jõe ei rääkinud ta sõnagi. Ta wahtis pääd pöörmata, silmadega otsekui süües poega, kuni need täitusid pisaratega, ja ta ei näinud enam midagi.

Jakob lamas selili nagu oli langenud, põlwed püsti ja pää wastu wene pära. Ta silmad olid kinni ja must nägu otsekui surnud kuu heledas walguses. Ta näis nõnda kui pooleks murtud hiiglane.

Kuid niipea kui Maret käed ta külge pani, et teda püsti aidata, käis jälle walurapulus läbi ta keha. See andus edasi Maretile, ja nüüd pääsis tulwima wana naise hädalduste ahastaw oja.

Ta rääkis kogu aeg, mil nad üksteise ümber hoides kalda rinnakule tõusid. Ses kõnes polnud kindlat mõtet, kuid see oli algusest lõpuni üksainus hädaldaw küsitlus. Haige wastas aga ainult silpide kaupa, werekaotusest nõrk ning uimane.

Kuid kui nad onni ukseni jõudsid, tahtis Jakob edasi minna. Ta püsis waewalt jalul, kuid sihtis wisalt lagedalle maanteele. Maret hoidis ta ümber meeleheitlikult kinni ja häälitses ahastuses:

„Pojakene, pojakene, kas sa ei mäleta? Me elame ju siin. Kuhu sa lähed? Siin on me kodu, pojakene.“

Ja peaaegu kätel talutas ta tuikuwa sõjamehe tuppa. See ei rabelnud enam wastu, waid wajus hääletult woodi, kael kähekorra wastu seina.

Siis süütas Maret lambi ja ruttas jälle haige juure.

See lamas liikumata, nägu pöördud põsega wastu seina, silmad kinni, käed rippu körwal. Maret hakkas rabelewail käsil ta riideid ja jalgrätte pääsima. Ta ei pannud wastu, ei liigutanud end ega wastanud küsimustesse. Siis asetas Maret ta selili woodi.

Ta lamas pool-alasti, werised põlwed paljad, pää jälle imelikult taha murtud ja kõrbenud habemekonts püsti. Ta polnud meelemärkuseta ega maganud, kuid ainult hoigaw hingamine andis tunnistust ta elust.

Maret jooksis tuba mööda, tulise rutuga haawamähkmeid käristades. Käsiwartega mööda palgeid ojawaid pisaraid pühkides sidus ta haawad kinni ja peitis haige waibaga.

See lamas mõned silmapilgud, hingas paar korda sügawalt, waikis, siis käis äkiline wõpatus läbi ta keha, ta awas silmad ning hüppas istuli.

„Kus mu pamp on?" hüüdis ta, hirmunult silmi pööritades.

Maret haaris ehmatades ta piha ümber kinni.

„Pojakene, see on siin. Ära liiguta end. Ole rahul. Pamp on siin."

„Pane ta mu päitsi," wastas haige süngalt, silmi suledes. „Pane mu körwale." Ja ta wajus jälle selili.

Maret ei teadnud, mis weel teha. Ta liikus abitult siia-sinna üle toa, iga silmapilk uuesti poja juure joostes. Kuid see ei liigutanud end ega wastanud küsimustesse. Siis jäi ta hoopis rahulikuks, hingas mõned korrad sügawalt ning wajus unne.

Maret asetas järi woodi ette ja istus sellele.

Ta ei mõtelnud weel tükil ajal midagi järjekindlalt, kuid ta segased mõtted koguneſid juba rühmadesse. Ning nende mõtete ainus sisu oli — ahastus.

Kõik, mis oli sündinud tänasel ööl, oli tulnud äkki kui hoop magaja päbe. Ta oleks wõinud pidada seda oma ahastawa une jatkuks, kui see poleks olnud ometi nii kohutawalt tõeline.

Ta ees werisel palakal lamas ta poeg, keda ta oli ootanud nii palju öid ja päiwi. Nüüd oli ta wiimaks tulnud. Kuid ta oli tulnud teisiti, kui ta kal oli mõelnud.

Rikkana ja uhkena kujutles ta tema tulewat, wähemalt terwena ning elurõõmsana, nagu oli läinud. Kuid ta tuli wigasena ja waewasena, kelle eel käis õuduse wabin ning taga armetu wiletsus.

Maret ise oli wana, waene ja rumal, ta polnud enam midagi. Kuid ta elu oli kandunud üle pojasse, ja selles oli weel ta ainus olemasolu mõte. Sellesse oli keskendunud kõik, siin algas ja lõppes kõik. Nähes ta õnnelikku tagasitulekut oleks ta wõinud surra, ilma kahetsuseta, et oli kannatanud ja muretsenud ta päraſt kogu elu.

Kuid ta tuli tagasi waewasemana kui laps ja õnnetumana kui surnukeha.

Ja Maret waatles oma poega.

See oli suur, ta näis weelgi olewat kaswanud sest saadik, kui kodunt lahkus. Ta lamas raskena, kaela sooned ja käsiwarte lihakſed pingu. Ta kõrbenud näol mustasid siinsääl weel habeme lapid kui taimestiku jäänused põlenud metsa kohal. Ta huuled olid siniſed ja ripsmetud silmalaud sügawas augus.

Ta oli kohutaw ning hirmus!

Ja õudsed uned ning painajad näisid teda waewawat. Ta wiskles sinna-tänna, siis awanes ta suu, pikad hambad tulid kõrbenud habeme all nähtawalle, ta ajas kaela õieli kui heideldes, ja ta rinnust kostis üksainus hoie, üksainus hädaldus:

„Ooo — hhh —!" mis kustus kahinana.

Maret langes põlwili woodi ette, wiskas käed üle sonija ja peitis pää ta korisewalle rinnale. See kõik oli nii hirmus ja õudne. Ning pisarad woolasid ojana Mareti silmist.

Wäike plekklamp hõõgus laual. Lambi huuled olid nõest mustad, ja nende wahel wärises punane tulekeel, wärises järelejätmata ja kustumata kui ema armastus.

3.

Hommik koitis, kuid Maret ei maganud. Ta walwas poja juures, ainult aeg-ajalt silmapilguks istuli tukkuma jäädes, et siis jälle üles ehmuda.

Kui walgeks läks, hakkas ta harutama, kuis mingit abi muretseda. Missugune see pidi olema, seda ei teadnud ta isegi.

Kuid tal polnud siin luhtadel muud naabrit, kui metsawaht eemal salus. Ta elas üksi, wahel hommikust õhtuni killawoore üle laia jõe parwetades, siis aga päewade kaupa kedagi nägemata. Ja metsawahi naisega oli ta riius.

Kui ta parajasti riidu ja kõike unustades metsawahi poole tahtis rutata, nägi ta seda ennast teispool jõge tulewat, koer ja püss kaasas.

Ta sõudis metsawahi üle, kogu aeg poja õnnetut kojutulekut nuttes. Wanamees urises wihaselt:

„Eks ma õelnud: seni tapawad, kuni on kadunud wiimne inimene maa päält. Siis jääwad järele ainult hundid, rebased ja hirwed. Ja siis pean mina sõda edasi!" Ning ta naeris karmilt: „Ho ho hoo!"

Ta tuli sisse, waatas silmapilgu waikides haiget. Märg koer lähenes sellele, nuusutas ja hakkas urisema. Siis lahkusid nad jälle mõlemad.

Nii ei saanud Maret metsawahilt mingit lohutust. Ta pidi ükši kandma oma muret.

Kui päewa jooksul inimesi üle jõe sõitis, kes wähegi kuulata tahtsid, siis kaebas ta laialt juhtumuse üle ja palus nõu. Kuid mis wõisid öelda külamehed pääle õhkamise wõi nurina walitsuse üle. Toodi muid näiteid sõjaohwritest ja mindi edasi. Kõigil olid omad hooled.

Ja päew jõudis õhtule. Taewas oli hall ja madal. Sügistuul kahistas rannakõrkjas ja ükšikus nõrepajus onni akna all. Lai mudarandne jõgi loksus tinaraskelt

Maret oli jäänud lõpulikult ükši pojaga. See waikis walwates ja sonis magades. Ja Maret walwas ta woodi ees.

Teisel päewal ärkas Jakob juba warakult. Ta oli rahutu ja palawikus, wiskles sinna-tänna ning rääkis palju. Kuid ta kõnel polnud selget sisu ja seda oli raske mõista. Ta langes ajuti waikusse, et seda ärewamalt ärgata.

„Kus on mu raha?" kähistas ta äkki silmi lahti lüües.

„Siin on su raha, pojakene," hädaldas Maret ja ulatas kukru, mille teekäija kaudu oli saanud.

Kuid Jakob waatas seda tõmbilt, otsekui tundmata. Siis algas ta uuesti:

„Kus on mu riided?"

„Siin, siin, pojakene, su jalutsis."

„Anna nad siia!" kähistas haige.

„Pojakene, pojakene, mis sa teed nendega?"

„Ma tahan selga ajada. Ma tahan ära minna."

Ja ta liigutas end. Maret puhkes nutma.

„Sa oled ju haige, pojakene," wigises ta, käsi murdes. „Sa ei saa kuhugi minna. Ole rahul, pojakene. Sa ei tohi end liigutada."

Kuid Jakob nihutas ülemist kehaosa rahutult edasi-tagasi. See tegi talle äraräägimata walu. Ta kaotas silmapilguks meelemärkuse. Kuid ärgates waatas ta hirmunult ümber.

„Kas ma ütlesin midagi?" küsis ta jahmatades.

„Mis sa pidid siis ütlema, pojakene?" ruttas Maret ta juure.

„Ei midagi." Ta waikis silmapilgu, mõtteid kogudes. „Ma waheſt sonin. Näen nii hirmsaid asju unes. Ikka ainult sõda, nii sõd kui päewa, aina tapmised. Prrr!" Ta wäristas pääd. „Sa ära kuula mind, kui juhtun neist kõnelema."

Kuid Maret ei wõinud lasta ühtki sõna kaduma. Kogu ta elu oli nüüd ainult weel poja woodi ääres. Ta ei tahtnud säält silmapilgukski lahkuda. Kui ta inimesi üle pidi parwetama, siis kiirustas ta sellega nii palju kui jõud kandis, et aga rutemini tagasi saada. Teda ei huwitanud nüüd enam ühedki muud kõned, kui ainult weel pojast.

Ja mõõdasõitjad lohutasid teda, et kõik sõdijad weel niigi õnnelikult koju ei jõudnud. Kes kuulist olid pääsnud, neid hukkus kui sääski teekonnal koju. Nad tulid kerjates, neid külmas lumistes mägedes, suri nälga, neid tapsid talupoegade salgad. Ja nende korjuseid olid täis wõõrad teed ning metsad, kuhu ükski omane nende silmi ei ulata sulema.

Ja teekäijad jutustasid tundmatust sõdurist, kelle surnukeha alles äsja teispool jõge metsast oli leitud. Ta oli alasti ja nägu tundmatuseni purustatud. Oli näha, et ta oma elu eest wiimseni oli wõidelnud. Kuid iial ei saanud teada omakseb ta saatust ning ta ema ei wõinud walada wiimist pisarat ta mälestuseks.

Ja Mareti südant täitis kõike seda kuuldes ometi salajane rõõmutunne. Tema poeg oli kodu, ta saab terweks ja algab uut elu. Minewik on kui uni, kuhu enam iial ei lange!

Ning ta rõõmustas waikselt, et poeg teda meeles oli hoidnud. Ta waatles poja asju ja leidis nende hulgas weel sarnaseidki, mille lahkudes kaasa oli annud. Poja kaelas oli rätik, mille ta sõtta järele oli saatnud. See oli otsekui meelitus talle eneselle.

Kuid kui ta poja woodi juure tuli, tungis ahastus uuesti ta südame. Ta nägi teda walust keras, silmad kinni, liikumatuna. Kuid ta ei maganud, Maret teadis seda. Ja ta istus poja woodi ette ning waikis tundide kaupa, usaldamata kõnet alata.

Sest oli mingi õudusetunne poja ümber, mingi neede ta otsaesisel. Ta waikis, ja ometi ei teadnud iial, oli see walust wõi mõtetest.

Kuid weel õudsem oli ta siis, kui omast unenäolisest elust tähelepanemata tõelisse unne süüwis. Siis mustas ta nägu kui haud, mille põhja ei ulatanud waatama. Ta mustad huuled liikusid, ja läbi kaetud laugude näis aegu ning awarusi piiraw pilk tungiwat.

Siis kartis Maret oma poega, põlwitas ta woodi ees ja palwetas taga.

Ta aimas, et poeg neil hirmsail aastail midagi läbi oli elanud, milleni ta ema-mõistus iial ei suutnud tungida.

Ja ta ei püüdnudki kõike mõista. Ta mähkis ta haawu, walades kuiwamatuid pisaraid. Ta nägi, et sääl kohal, kus kuues oli kuuliauk, polnud ihus haawa, ja et haawade kohalt olid riided terwed. Ta ei mõistnud seda, kuid ei pärinud ka.

Talle oli küllalt armastusest, mis pojale wõis ohwerdada. Kõik muu oli ükskõik. Midagi muud polnud talle waja.

Wahel, kui Jakob arwas, et ema teda tähele ei pane, awas ta oma pambu. Ta wõttis wälja oma waranduse, luges paberirahu ja kallas kiiwri kõlinal täis kulda. See oli õudne, kui ta nii istus, õlaga wastu seina toetades, walust waewalt meelemärkuses, käed poolest küünarpääst kullas, silmad leegitsedes. See polnud enam inimene, see oli koletis, kes tulnud altilmast, murdes maakoore oma musta pääga.

Ta olemasolu loorus ikka suurema õudusega. Ta hakkas ikka enam ja enam inimesi kartma. Ta laskis peita akna kinni ja elas päewalgi wabisewa tulukese walgel.

„Kes on sääl wäljas?" karjus ta, istuli karates. „Kes läks akna alt mööda?"

„Kes wõis see olla, pojakene?" hädaldas Maret, läwele rutates. „Mõni teekäija ehk?" Ta waatas wälja. „Ei kedagi." Ta tuli jälle Jakobi juure. „Ei ole kedagi, pojakene, kedagi ei ole. Ja kui ka oleks, mis selleşt siis? Eks inimesi ikka käi."

„Ma ei wõi neid näha," hoigas Jakob, nägu seina wastu pöördes. „Nad äritawad mind. Ma ei taha neid näha!"

Kuid peatselt unustas ta selle asja, et teisest sonida.

Ta oli üheşooliseş palawikus ja jampsis. Ta haawadesse oli löönud põletik. Ta kõdunes kui tõugu sõõdud puu.

Siis kuulis Maret mööda sõitjalt, et arst oli kirikmõisa tulnud. Ja ta jooksis sinna. Ta käis maa, mida oli edasitagasi poolteistkümmend wersta, kahe tunniga ära. Ta tahtis kogu aeg poja juures olla ja ometi ka arstiga kokku saada. Ta polnud enam neli ööd-päewa maganud. Kuid ta kõndis nii ruttu, et näis otsekui ettepoole kumaras jookswat.

Ta sai tohtriga kokku ja see lubas tulla. Ning ta sõitliski õhtul seda kaudu koju.

See oli noor mees, mustis kindais. Sisse astudes pühkis ta prille, ega leidnud, kuhu kübarat panna. Siis waatles ta mõne silmapilgu haiget.

See sonis. Ta haawad löömasid.

Tohter waatas Mareti otsa. Ta tahtis midagi öelda ja midagi ütlemata jätta. Wana naine waatas ta poole üles kui palwetades. Ja noor arst ei osanud nende silmade ees midagi öelda.

„Teie poeg —" algas ta wiiwitades, „on wäga haige." Ta wiiwitas ja mõtles jälle. „Te ütlesite, et ta sõjas oli?" küsis ta siis.

„Jah, herra."

„Kuid ta haawu pole rawitsetud. See on arusaamata, kuis ta nendega koju suutis tulla." Ta peatas ja pühkis prille. Siin toas oli nii umbne! „Jah, ta on haige. Kuid hoidke teda, siis saab ta terweks," lisas ta pisut muutunud häälega ja astus ukse juure.

Maret seisis silmapilgu liikumata. Siis ruttas ta tohtri järele, kes juba wankri istus.

„Kas te rohtu ei kirjutagi, tohtri herra?" küsis ta.

„Ah ja," tuletas see meele. „Tõsi küll." Ta wõttis taskuraamatu wälja ja kirjutas tähe põlwel walmis. Siis sõitis ta minema.

Maret seisatas silmapilguks läwe ees, ta järele waadates. Oli läinud hämaraks. Kõle tuul kõhistas pujudes seina ääres ning wäike paberileht lipendas wana naise käes.

4.

Järgmise päewa õhtul — ja see oli neljapäewal — heitis Jakob hinge.

Ta otsekui sulas oma palawikku, muutudes üheks ainsaks lõkendawaks haawaks. Ta keha lillatas ja läks mustaks. Ta mürgine weri ulatas südameni. Ja siis kummus ta elu äkki surma musta ruumi nagu hõõguw raud, mis heidetakse karastamiswette.

Õõsel tuli metsawahi naine surnut pesema. See oli tige wanamoor pika harwa habemega lõua otsas. Kuid nüüd tuli ta ometi naabrille appi ta õnnetuses.

Nad soendasid wett ja asetasid surnu lauale. See lamas seliti, ulatades nii pääst kui jalust üle laua. Ta paistis kui metallteos, mida hallitus ja rooste purenud. Ta põlwed roosatasid, reied rohetasid, ta keha oli sini-kollane ja nägu must. Ta oli uhke ning hirmus.

Ja metsawahi naine tundis ta pesemisest tiirast lõbu. Ta küüris ta keha sooniste kätega, silmis tuli ning huuled wabisemas. Maret aga oli uppumas pisarate paljusse.

Siis asetasid nad korjuse laudsile ja laulsid kahekesi paar kirikulaulu, üks kõrge ja teine madala häälega. Metsawaht seisis jalutsis ja mõtles surma, hundijahi ning wiina pääle.

Siis läks metsawahi paar koju ja Maret jäi üksi oma pojaga.

Ta istus madalalle pingile surnukeha kõrwale, waatas selle näkku ja jäi nõnda liikumata kauaks ajaks. Tuli põles waewalt wabisedes ja kõik oli wait. Mareti silmad olid kui werised haawad ja neist ei tulnud enam pisaraid. Ta wahtis aina poja nägu, sellesse süwenedes, otsekui püüdes ta jooni igaweseks ajaks meele koguda ning südame kätkida. See oli ta armastuse wiimne jumalateenistus, sügawam ja kohutawam kui miski seni. See ulatas üle inimliku piiri.

Nõnda walwas ta kogu öö. Kuid koidu eel sulgusid ta silmad ääretust wäsimusest. Ja ta nägi und. Kuid see uni

oli nii lühike ja kohutaw, et ta hirmunult ärgates ainult üht silmapilkliſt pilti ſeſt mäletas.

See oli pilkeline naeratus ſurnu ſüſimustal näol — !

Ja Maret hüppas üles ning hakkas palwetama kui oma hingeõnnistuſe eeſt. Ta palus kõiki taewa jõuduſid, palus järelejätmata ja kaua, wäriſedes kiwipõrandal.

Järgmiſel päewal wõttis metſawaht ſurnuſt mõõdu ja tegi puuſärgi. Ja weel päew hiljem — pühapäewal — ſõudſid nad kõik ühes ſurnuga kiriku juure, et lahkunut wiimſelle puhkuſelle ſängitada.

Kui ſee oli tehtud ja metſawahi paar lahkunud, langes Maret kummuli üle wärske kääpa. Ta ei nutnud enam ega õhanud. Ta wanad ſõrmed ainult tungiſid pikkamööda kohedaſſe liiwa ja ta nägu, ta ſuu ning ſilmad puudutaſid niiſket mulda. Ta hingas ſiſſe ſelle lõhna, mis näis tulewat maa ſügawuſeſt. Ta muutus otſekui iſegi mullaks, kiwines kääpaks, lamades ſelle kohal põrmus oma musta ſuurräti all.

See oli ema mure, ſuurem kui kõik mured maailmas. Seda hoowas ema ſüda, tuliſem kui miski laotuſe all. Selle wäljenduſeks polnud enam ſõnu ega piſaraidki.

Kui ta wiimaks pää tõstis, nägi ta lähedal pingil meeſt ſoldati ſinelis, mustad käed jõuetult ſüles. Ta nägu oli kollane ja rind ſiſſe wajunud. Maret ei tunnud meeſt, kuid ſee hakkas temaga rääkima, waikſe ning kahiſewa häälega:

„Ma kuulſin, et ta ſurnud on. Ma tulin teda weel waatama.“ Rääkija peatas wähe ja kõhis. „Kui lahkuſime, lootſime mõlemad terweks ſaada. Tahtſime weel kord elu alguſeſt alata. Kõik oli alles ees.“ Ta peatas jälle, ilma et ometi miski wastuſt oleks ootanud. Siis jatkas: „Kuid nüüd on kõik mööda. Ta jõudis minuſt ette. Mind ſõõb tundmatu tõbi kui mürk. Kuid mis wiga oli temal?“

„Ta oli haawatud," wastas Maret, ja weel kord nõrgusid pisarad ta silmi.

„Haawatud?" imestas wõõras. „Ta haawad olid ammu terwed. Need ei wõinud iial enam kurja teha. Ükši üle pahema põse läks weel põletushaaw, kuid seegi oli kerge."

Nüüd tundis Maret rääkija. See oli sama mees, kes talle tõi Jakobi rahakukru. Ta ajas enese püsti ja küsis imestades:

„Ta polnud siis haigemajas põlwist haawatud?"

„Ei, ei kunagi."

„Ja ta nägu polnud üleni must?"

„Ei, ainult ta meelekohl ja põsk oli lilla."

„Issand jumal," õhkas Maret imelikult langenud häälega. „Mis peab see siis tähendama?" sosistas ta. „Haawad põlwis ja põlenud nägu — kust sai ta need päraſt? Kes haawas teda?"

Kuid wõõras ei wastanud. Ta istus imelikult kõssis. Ta luised käed ei liikunud. Siis ütles ta, otsekui enese ette:

„Nüüd oleks wõinud elu alata, kuid kõik on hilja. Ma tahtsin naist wõtta, kuid mul pole enam eluröömu. Ma tahtsin lapsi sünnitada, kuid mul pole enam jõudu. Kõik on juba hilja."

Ta peatas jälle. Oli läinud juba hämaraks. Raagus puud tõusid taewa kui witsakimbud. Oli surmawaikne. Siis algas jälle wõõras:

„Wahel näen ma surnuid, ääretud karjad. Nad ei liigu enam, nad ei mõtle enam, nad ei kannata enam. Kõik on wait, kõik on pime, kõigel on lõpp. Ja ma ei tea siis, mis jaoks olen mina liikunud, kannatanud, wõidelnud."

Ning silmapilgu päraſt lisas ta, waewalt kuuldawalt:

„Sest öö tuleb ikkagi, suur, rannatu, ärkamatu surmaöö..."

Ta hääl kustus sosinana ja waikis.

Maret tuikus surnuaia wärawast wälja, nii kumaras, et teda õhtu widewikus waewalt weel wõis märgata. Ta läks alla jõe randa, lükkas wene wette ja istus sisse, kuid ise sõuda ta enam ei jaksanud. Ta ramm oli korraga kadunud, ta käsiwarred, mis nii kaua olid tõmmanud mõlasid, olid äkki jõuetud. Ta tundis ainult, kuis wene päri woolu kandus, kuid ta ei suutnud käsi enam aerupäradelt tõsta, kuhu kummuli oli wajunud.

Ta mõte oli peatanud. See oli nagu kiwi, raske, külm ja liikumatu. Selle waatlusse wõisid kuluda ääretud ajad kui silmapilgud. See oli tuim ning mõttetu mõte:

„Keda, keda olen ma armastanud, keda matnud, keda leinanud?"

Kuid Maret ei saanud wastust.

Ta nägi oma onni minewat mõõda ja kadunwat pikkamisi, kuid ta ei liigutanud end. Wene ja wesi näis liikumatu, ning oli, kui oleks maja oma raagus puuga pärapaja all aeglaselt mõõda ujunud. Ikka ainult edasi, ainult edasi, tarretuse jäises wirus...

Kuu sirp tõusis taewa, walades külma kuma üle udutsewate luhtade. Ta walus walgus tilkus mustale weele ja maale, kust tõusid põõsaste skeletid. Taewas rohetas ja sinetas, selle hõbedase küünla walgel terasheledalt.

Aga wene liikus päri woolu peatamata. Ta läbistas kuu walgel tõuswaid udukoonlaid, põõsaste kontuurid kandusid tast mõõda, pilwed wahetusid ta kohal taewas. Ja lõppeks näis, nagu oleks wene üksi seisnud ja kõik muu tast mõõda woolanud. Woolas taewas ja maa, woolasid rannad ning puud, woolasid jõe sũngad lained järelejätmata ning peatamata — otsekui ema armupisarate ilmlõpmattus.

1919.

Taewased ratsanikud

1.

Kõrge autwärawa taga lõkendas eha. Wõimsalt wõlwilt juhtisid brongsist hüiglased malmist hobuseid õhtuste awaruste metallimerre. See oli kirglik tõus kohe helepunast ääretust, laineina lehwiwate lakkadega.

Oli jõudnud hilissügise warane õhtu.

Wana türklane ahwiga katsus weel õnne. Ta peatas siin-sääl, wibutas keppi ja laskis looma tantsida. Külmast kange ahw, kel oli punane fess ja kirju põll, tammus wäsinult ühelt jalalt teisele. Kahupäine poiss mängis külmast siniseil sõrmil wilet.

Kuid keegi ei pannud neid tähele. Inimesed ruttasid möödа, pääd kaelustes. Ja peagi olid nad üksi lagedal turul.

Türklane tõmbas looma ahelat pidi püsti ja pöörис minekule. Norus pääga talutas ta ahwi, kes kord kahel, kord neljal käel kõndis. Nad jõudsid kõrgetelle kiwitreppidelle. Et ahw pimedust kartis, tõstis türklane ta õlale. Nõnda astus ta aeglaselt alla, ahw kerana õlal, käed rüpes. Mõni üksik käija juhtus neile wastu, kahe pääga meest nähes kiwinedes.

Poiss Bowa oli wäsinud ja näljas.

Ta oli weel nii noor, et ta luud olid nõtked kui kutsikal ja kogu keha suure pää järele kõikus. Nälja roidumus tegi ta käigu kaks korda lõdwemaks. Ta lopsakad juuksed kõikusid käies kui puhmas.

Hääletult jõudsid nad wanna wallikraawi. Kõrgel pää kohal mustas sakiline müür. Tänawa nurgal kõikus laudkongi ees tuules käsilatern. Luuk oli lahti, ja wanamoor põõris pajast aurawaid worste.

Bowa tundis selleşt äkilişeşt waatluseşt lõikawat nälga. Ta peatas kongi ees ja wahtis pärani suuga.

Worstid tulid esile lopsakatena ja läikiwatena, otsekui sel silmapilgul looma sisikonnast wõetud. Ikka enam ja enam tuli neid, mäena tõusid nad puuliual, nende puntrast kerkisid paksud aurujoad.

Äkki märkas wanamoor Bowat ja kisendas, kaht küünarpääni werist kätt ta poole wehkides: „Kõss! Kõss! Mine, mine oma teed!“

Bowa tundis kibeduşt, põõris aga kohe peremehe järele. Kuid worste ei wõinud ta nii pea unustada. Ta waatas paar korda taha: luugi walgustatud nelinurgast tõusis aurulint üle kongi katuse.

Tänawa nurgal kadus see pilt. Kuid nüüd täitis Bowa mõttekujutus õhu worstidega. Ta kujutles neid lõpmatul arwul ning igal pool. Ja lõppeks tundis ta işegi lõhna, otsekui oleks kahel pool kantud ilmatu suuri worstiwaagnaid.

Kuid otse eneşe ees nägi ta peremehe selga. Aeg-ajalt sai selle tume kogu kõhna laterna all jälle wärwe. Laiad püksid muutusid ruskeişt punaseiks ning mantli wärw waheldus halli ning walge wahel. Werekarwa fessi tutt kõikus ta brongsişt kaela kohal edasi-tagasi.

Ja äkki tundis Bowa wiha wanamehe wastu. Miks näljutab ta neid! Miks ei lähe ta ega wiska pihutäit waske worstiletile! Miks peab ta neid julmas wangipõlwes!

Kuid waheajal olid nad jõudnud mustani majarühmani.

Nad pöörsid pimedasse õue, tõusid kaks süsimusta treppi ja jõudsid hämarasse kongi.

Türklane süütas küünla pudelikaelas.

Ärkel oli madal, nii et pää lakke ulatas. Kahe tühja waadi wahel oli õlgi. Ümar aken wiis kuuride rägastikku.

Nad olid kõik wäsinud.

Türklane wõttis leiwa ja murdis igaühele tüki. Ahw haaris oma osa ja hüppas waadi serwale, Bowa langes õlgedelle, wanamees ise istus laua ääre.

Nende lõuad purid mõne aja kiwikõwa leiba. Siis jäi ahw tukkuma ja Bowa pigistas silmad kinni. Wanamees istus liikumata.

Mõne aja pärast wõpatas Bowa metalli kõlinast: türklane luges raha nagu iga õhtu. Ta ulatas laiade pükside taskust, kuhu käsi läks küünarpääni, pihuga waske ja arwas kokku.

Siis wõttis ta põuest nahkkoti ja laotas sellest kulda ning hõbedat enese ette waadi otslauale. Ta lükkas rahahunikuid edasi-tagasi, ta huuled pomisesid arwusid, kuid Bowa ei mõistnud seda keelt.

Siis aga pani wanamees raha jälle kotti, pistis selle põue, kustutas tule ja heitis Bowa kõrwale. Ta wähkres paar korda edasi-tagasi, sai siis unest kinni ja hakkas norskama.

Bowal aga ei tulnud uni. Ta kuulis, kuis ahw pimedas suud liigutas ja rott waadi all kõndis. Kuid üle kõige kuuldus türklase hingamine, nagu oleks tuul ta kopsudes kõhistanud. Bowal ei tulnud ega tulnud uni.

Ta suus oli weel leiwa maik. Ta liigutas keelt ja neelas, kuid see ainult suurendas ta näljatunnet. Seda oli kogu kehas, ta tundis nälga kätes ning jalus. Iga werelible temas kisendas toidu järele.

Ja äkki nägi ta eneše ees worste. Neid oli õhk täis, nagu kõisi wenis neid laest. Otsekui elawad olewused lähenesid nad, tasakesi päid nikutades.

Bowa joobus sest nägemusest. Ta wäsimuspalawikuline keha wabises, ta käed liikusid toidu poole, ta suu awanes. Kuid siis wõpatas ta: see oli paljas uni.

Ta põõris selili, ja mõtted hakkasid selguma.

Miks oli ta siin? Miks polnud ta kusagil mujal ja keegi teine?

Nii kaugele kui ta mäletas, oli ta käinud türklase ja ahwiga, maalt maale ja linnast linna. Ikka mõne kuu pärast jälle wõõrad inimesed, kelle keelt ta ei mõistnud. Ja nii oskas ta ühest keelest ühe, teisest keelest teise sõna, kuid mitte ühtki keelt täielikult. Ning nõnda oli maailm talle ainult otsatu tee kahe pimeduse müüri wahel.

Ühes ahwiga oli ta kaswanud. Ühtewiisi said neile osaks külm, nälg ja hoobid. Ja pea ühtewiisi wõõras oli neile tõeline elu.

Mis oli kahel pool teed? Mis peitus kõige taga?

Bowa mõtted ristlesid sinna-tänna, ja äkki nägi ta jälle worsti. See oli otse ta lähedal, ta oleks wõinud sellest kinni wõtta, seda purra. Ta sirutas käe wälja, kuid kohkus üles, — see oli türklase must kogu.

Jah, türklases olid nende kannatuste põhjused! Sõõk, puhkus ja soojus, — kõike oleks saanud, kui aga wanamees oleks tahtnud. Tema oli see, kes neid orjutas!

Ja Bowa nägi raha hulka, mis türklane oli sääſtnud. Jial polnud Bowal midagi, kuid ometi aimas ta raha wäärtuſt. Kui ſelle kulla kätte ſaaks, mis wanamehe kaukas!

See äkiline mõte haaris ta kõige jõuga. See kaswas kui mägi. Ta pidi läkastama ſelle all.

Ta tõuſis üles ja ulatas käe wanamehe põue. Kuid mees magas ſeliti, ruſikas rinnal kauka kohal. Bowa lükkas käe kõrwale, kuid kohe tuli ſee tagaſi. Ta wiskas uuesti wanamehe ruſika eemalle, kuid ſee langes kui waſar endiſelle kohale!

Bowa hakkas lõõtſutama nagu koorma all.

Äkki painutas ta türklaſe käe põrandalle ja wajutas oma põlwe pääle. Kuid kohe hüppas teine ruſikas endiſe aſemelle. Bowa haaris ka ſelleſt kinni ja painutas teiſe põlwe alla.

Nõnda ſeiſis ta haruli sääril wanamehe kohal, kõigeſt kehaſt wabiſedes.

Korraga nägi ta, kuis türklaſe ſilmad aegamööda awaneſid, wäistena wälkudes.

Bowa lõi käed mehe kõrri. See ſules ſilmad, hingas raskelt, tõmbus kokku ja ſirutas wälja, awas ſilmad ja ſules uuesti. Siis jäi ta liikumata, pää taha käändud, muſt habemekonts püsti.

See oli ſündinud kergelt ja ruttu.

Bowa ootas mõne ſilmapilgu, wõttis ſiis kukru ja tõuſis püsti. Kuid ta jalad wabiſeſid nõnda, et ta waatideſt kinni pidi haarama. Ta ſilmi ees tõuſid ning langeſid ähmaſed walguſe lained.

Waarudes astus ta akna juure, päästis wäriſewail sõrmil rihma ja awas koti. Kuid kulda nähes kadus ta kartus.

Ta surus käed rahadesse, tõstis neid õhku ja laskis ükshaaval langeda nagu kullawihma. See kostis kui joobnustaw muusika!

Bowa jooksis ukse juure ja tormas treppidest alla.

Ahw maigutas suud, asetas lõua paremalt õlalt pahemalle ja sules silmad.

2.

Kui Bowa tänawalle jõudis, löi tornis kell. Küüm õhk käis ta näkku, ta palawik jahtus, ja tal oli ainult üks mõte: süüa.

Peaaegu jooksujalga ruttas ta kongi poole, kus wanamoori oli näinud worste keetwat. Kogu tee ta kujutles, kuis neid üliloomuliku ahnusega sööb. Kuid pärale jõudes leidis ta, et luuk oli kinni ja kõik pime.

Ta jäi nõutult seisma. Ta mõttekujutuses oli söömine selle kongiga alganud ja lõppenud. Kaugemalle ei osanud ta mõeldagi.

See üllatus mõjus nii, et ta sihitult sinna-tänna hakkas hulkuma, aknaisse wahtides.

Nõnda jõudis ta sadamasse. Ühe poe räpasel aknal rippusid raswakübünlad ja seebikangid ning nende keskel ruske worstirõngas. See oli küll palju kõhnem kui äsja nähtud, kuid Bowa astus kohe sisse.

Wiletsa leti taga seisis kongis ninaga kõhn mees, kübar pääs, ja hõõrus käsi. Bowa läks otsejoont worsti kallale.

Ai wai, hädaldas kaupmees, kas poisil on ka raha?

Bowa pani kuldraha lauale ja hakkas worsti sööma. See oli kuiw ja winske, kuid ta näris hoolega. Kaupmees seisis juures ja imestas.

Ai wai, hõõrus ta käsi, poisil on palju raha. Kust on ta saanud nii palju raha?

Kuid Bowa ei oſanud nõnda palju keelt. Ta raputas pääd ja näris. Kaupmees katſus paari teiſt keelt. Kuid Bowa raputas pääd ning neelas.

Siis hakkas kaupmees weel enam käſi hõõruma ja kähku leti taga edaſi-tagaſi käima.

Kas poiſs ei taha osta paari pükſe? küſis ta. Ühe westi? Ühe kuue? Ühe iluſa ja piſut peetud kuue?

Ning ta wõttis ſeinalt pika musta kuue maha. Sel oli ſammetine kaelus ja pikk händ. See meeldis Bowale; ta nikutas pääd ja tõmbas kuue ſelga. Riie oli raske ja ulatas põlwini, kuid ta oli ostuga kohe nõus.

Kui ta nõnda oma ülikonda eeſt ja tagant waatles, näitas kaupmees, et ta oli ilma kübarata. Tõſi, ſelle oli ta koju unustanud. Kuid kaupmehe kübarad olid ta ſuurele pääle kõik wäikeſed. Oli olemas ainult üks, mis pähe ſündis: kõrge kitſaste äärtega torukübar.

Bowa ei tunnud kuldraha, wõttis aga kukruſt weel mõne, pani letile ja astus wälja. Kaupmees jäi ta järele wahtima, kahe käega meelekohti hõõrudes.

Bowa oli raske ſuureſt kuueſt ja ſõõmiſeſt. Käik poes oli talle ootamatuid asju näidanud. Äkki awanes hulk uuſi wõimaluſi. Mis teha? Kuid ta ei teadnud ometi muud, kui uuesti ſüüa.

Ta hulkus läbi mitme tänawa ja jõudis walgustatud linnajakku. Suurte akende taga, teiſpool peſematuid eesriideid nägi ta inimeſe warju ſõõwat. Ta astus ſiſſe.

See oli ſuur ſaal. Wäikeſte lauakeſte taga iſtuſid inimeſed ſalkade kaupa, ſüües, juues, häälekalt rääkides. Leti nurgal kiſendas noodipill. Teiſes toas askeldaſid westliwäel nooredmehed roheliſe laua ümber.

Bowa iſtus leti juure. Siin oli klaaskuplite all kõige imelikumaid toite. Ta näitas sõrmega ſiia ja ſinna ning

lausus kõige kohta: „seda ja seda". Walge põllega naine jäi ta söömist imetlema.

Toidud aga olid kuiwad ja soolased. Kas ta ei tahaks juua? küsis tüdruk.

Bowa nikutas pääga. Kohe toodi talle kannuga õlut; ta jõi selle, ja see tundus temast mõnus. Kuid siis nägi ta, kuis nahkses riides mees sisse astus ja leti ees seistes wiina hakkas jooma. Kohe nõudis ka tema enesele mitu klaasi järgimööda. Hing jäi tal kinni, ta läkastas, nii et tüdruk naerma purskas, kuid ta jõi.

Siis aga wäsis ta söömisest. Ta tuju oli muutunud. Ta toetas pää kätele ja istus nii mõne silmapilgu. Siis andis ta naisele kuldraha ja astus wälja.

Tänawalle jõudes olid ta jalad imekerged ja meeleolu hää. Ta arwas kõiki inimesi ainult oma pika kuube ja kõrget kübarat waatlewat. Ja sellepärast käis ta kesk tänawat, rind püsti ning nägu naerul.

Kui kaunis oli nüüd linn! Kõigil pool oli inimesi, tulesid ja helendawaid aknaid. Mida kaugemalle ta läks, seda tihedamaks muutus rahwapariw. Ta nägi näguseid, riideid ja sõiduriistu, mida warem waewalt wõis aimatagi.

Siin-sääl seisid tänawanurgil salgus nooredmehed. Kaunid naisi tuli mööda tänawa ääri, hiiglakübarate ja helepunaste huultega. Hallid raugad hiilisid keppidelle toetades naiste kannul.

Bowa meeleolu tõusis ühtsoodu. Ta põrkas paljudega kokku, algas mitmega juttu, ja et ta rahakotti käes hoidis, küsis keegi talt raha. Ta andis kohe keelmata.

Kuid see oli hoopis iseşugune tundmus.

Siit päale sai talle suureks lõbuallikaks kellelegi raha pakkuda. Ta jäi wõõra ette seisma, ulatas raha ja üüles naerdes: „wõta!"

Iga inimene tegi selle juures isesuguse näo. Ühed wõtsid kähku ja kadusid silmapilk rahwa sekka. Teisi pidi kõwasti sundima, sest et nad muidu tähele ei pannud. Kolmandad aga olid kahewahel, piilusid enese ümber, ulatasid mitu korda käe wälja ning tõmbasid jälle tagasi.

Kõik see tegi Bowale äraarwamata lõbu.

Ainult paar korda ei wõetud ta raha üleüldse mitte wastu.

Esimene kord oli see herrasmees läikiwas mundris. Teine kord noor naine, kes pääd muhwi peites naerma puhkes ja jooksujalga kadus. Aga kolmas kord ütles näruselt riides mees, et pakutud raha oli wõõras ning siin maal ei käinud; siis walis Bowa talle kohe parema raha.

Wahetewahel astus ta aga mõnda joogikohta sisse. Nüüd oli ta tundma õppinud pudelite saladust. Suurtes puhweti kappides seisid need mitmes reas, paksud ja lühikesed, pikad ning peened, nagu wiled pohmeluse orelis. Ta näitas aga sõrmega ja tühjendas klaase.

Kui ta nõnda jälle ühes kõrtsis jõi ja omi rahu näitas, lõi ta seltsi salk tundmatuid inimesi. Ühed olid peenelt riides ja puuderdatud, teised kaltsudes ning haawa-armidega.

Kas ta ei ostaks neile? küsis mees, kel oli oda ja süda põsele tätowweeritud.

Muidugi, selle wastu polnud Bowal kõige wähematki.

Ta istus kohe nende hulka ja laskis wälja kallata, nii palju kui aga juua jõuti. Nad ümbritsesid teda nagu müür, silmi pilgutades ja jalgu trampides. Nende liigutused muutusid ikka salapäraseмaiks, nad imetlesid ta raha paljust ja naersid otse nõrkemiseni ta naljadelle.

Siis esitas üks, et nad sõitma läheksid. Nad kandsid Bowa peaaegu kätel wälja, kuna üks herra ja üks hulgus hellalt ta kaela ümber hoidsid. Nad istusid mitmesse wankri ja hakkasid kihutama.

Bowale pakkus see sõnulseletamatut lõbu. Mida enam hobuseid kihutati, seda kõrgemalle tõusis ta rõõm. Ta hüppas wankris püsti, laotas käsi, kisendas ja trallis. Siis wajus ta naerust wankri põhja teiste jalge wahele kokku.

Sel silmapilgul põrkas wanker wastu nurka ja Bowa weeres kiwistikule kui lõngakera. Ta ei saanud haiget, sest ta liikmed olid nõtked kui kassil. Kuid see sündis nii ootamata, et ta mõneks ajaks liikumata jäi.

Ta lamas, nägu wastu kiwistikku, torukübar kummuli kõrwal. Tänaw oli tühi. Kaugelt kostis weel rattakärin ja kisa.

Siis tõusis ta, haaris kübara ja katsus sellele kisale järele jõuda. Ta jooksis tuigerdades, kuni äkki tühi woorimehe wanker risti ette juhtus. Ta tõusis wankri, näitas käega ja käskis sõita.

Kuid endine meeleolu ei tulnud tagasi. Woorimees kihutas küll nõnda, et Bowa kahe käega kõrget kübarat pidi hoidma, kuid ta jäi külmaks.

Nad sõitsid mõne aja, Bowa tukkus, waewalt nähes, kuis tänawad wahetusid. Siis peatas woorimees äkki walgustatud maja ees.

Selle trepil kõikusid kõrgete raudposlide otsas, mis nagu kaelkirjakud end wälja sirutasid, kerges tuules roosad walgusepallid, warjegi enese järele liigutades. Pärani uksil seisid mehed kuldtressides.

Bowa andis igale tressimehele kuldraha ja tegi liigutusi ehituse poole. Kohe kutsus üks neist ta enesega.

Nad läksid läbi eeskoja, mille seinu peitsid peeglid ja põrandaid tumepunased waibad. Siis tõusid nad treppi mööda kitsasse käiku ja seatja awas ukse.

3.

See oli imelik ruum, kus Bowa eneſe nüüd leidis. Oli nii pime, et ta waewalt midagi nägi. Ta wajus kohmetult toolile, käſi kartlikult eneſe ette ſirutades.

Peaaegu ta wastu oli ſeinas neljanurgeline hiigla-awaus, mida ümbritſesid kunſtlikud puud. Okſade wahelt woolas walgus, mis aga hiiglahoone pimeduſt ei suutnud peletada. Sääl kollendas wiirastuslik nägude meri, mis lõpmattuſeni näis ulatawat.

Kaugel pimeduſes mängis muuſika.

Äkki jookſid üle walgustatud põranda rooſad olewuſed, — muuſika koſk alanes waikſeks lätteks, — ja rooſad olewuſed hakkaſid käſi ning jalgu õhku heitma. Nad tormaſid ſalkade kaupa ette, — muuſika kaswas kui metſa müha, — ja jälle keerleſid õrnad muruneitſid, waewalt jalgu maha puudutades, käſi kui õitſewaid okſi õhku ſirutades.

Kõik ſee näis Bowale nii imelik, et ta häälekalt naeris.

Kuid ſel ſilmapilgul ſündis all äkiline muutus: läbi keerlewate rooſade olewuste tulid heleroheline tütarlaps ja tumeroheline noormees lauldes nähtawalle.

Nad laulſid wahel kordamööda, wahel üheskoos, nende hääled tõuſid, nende liigutuſed muutuſid tormiliſiks. Äkki haaris noormees mõõga ja pistis tütarlapſe ſüdame. See langes põrandalle, kuid jatkas kurba laulu. Noormees heitis lauldes ta üle kummuli. Ja laul ikka kostis, kord ükſikult, kord üheskoos, hale, kaeblik laul . . .

Bowa ſüda oli lõhkemas liigutuſeſt. Ta peitis ſilmad kätega, ja piſarad jookſid ta ſõrmi wahelt. Ta juukſeſalgud wabiſeſid kibedaſt nutuſt.

Kuid nõnda nutles ehmatas ta äkki hoobist näkku. Ta kahmas kätega ja sai sõrmede wahele pika apelsiinikoore. See oli just praegu kooritud, toores ja lõhnaw.

Bowa waatas imestades enese ümber ja nägi, kuis otse ta kõrwal wõre taga naine apelsiini sõi ja hämaras lumiwalgete hammastega ta poole naeris.

Bowa ulatas käe, ja kohe pani wõõras apelsiini killu naerdes ta pihku. See maitses Bowale hää, ning ta sirutas käe uuesti wälja. Nõnda sõid nad üheskoos apelsiini mõne silmapilgu jooksul lõppu.

Siis kooris wõõras uue, kuid nüüd kordas ta endist kiusu: wõttis hoogu ja ärgitas koortega. Bowa tõmbas kaeluse üles ja kattis silmad käega.

Kuid siis haaris naine Bowa teisest käest kinni ja tõmbas ta enesega ühes. Pea jooksujalga ruttas ta treppidest alla, kogu aeg Bowat enese järele tõmmates.

Waewalt olid nad ukseni jõudnud, kui kinnine tõld, mida hall hobupaar wedas, ette sõitis. Naine hüppas tõlda ja tõmbas Bowa enese järele. Sõiduriist hakkas hääletult weerema.

Tõllas oli pime. Läbi allalastud eesriiete õhkus hämar kuma. Ruumi täitis peen lõhn, mida hoowasid padjad ja lillekimp laudil.

Bowa oli langenud naise najale, kes poollüngi padjul lamas, pää taha painutatud ja käed alla wajunud. Bowa pale oli ta kõrgeil rinnul.

Ta oli silmapilgu liikumata. See oli imelik tundmus. Siis kuulis ta naise naeru kui kauget kudret.

Ta tõstis pää üles, ilma keha liigutamata. Ta silmad olid naise kaela kohal, mis widewalt õhkus. Kusagilt kaugelt waatas ta poole rauge silmapaar. Siis laskis ta pää jälle langeda.

Naine ulatas aeglaselt käe ja hakkas Bowa juukseid sõrmitsema. Ta süüwis ta lokkidesse, laskis neid sõrmi wahel libiseda, kiskus neid tasakesi, kuid walusalt. See oli nii imelik!

Siis peatas äkki sõiduriist.

Naine hüppas üles ja lükkas Bowa wälja. Nad olid waikses puiestikus pimeda suwimaja ees. Nad jooksid wäikseni käsiukseni; naine awas selle pisukese wõtmega ja tõmbas Bowa eeskotta.

Läbi akende, mida puud warjutasid, tungis hämar kuma. Selle widewikus tõusid nad palmide ja kujude keskel keerlewat treppi mööda üles. Nad läksid läbi hämara tubade rea, üksteise käest hoides kui lapsed. Siis peatas naine, sirutas käe — ja äkki piiras neid hele walgus.

Bowa waatas imestades ümber.

See oli kaunis tuba. Seinu peitsid peeglid laest põrandani. Aknaid warjasid walged eeswaibad lopsakates woltides. Laest rippus lühter tuhandes kristallitules.

Naine lükkas Bowa lühtri alla, waatas korra ta näkku ja taganes imestusest ning ehmatusest. Siis lähenes ta jälle, haaris Bowa õlgadest kinni, põõritas teda ringi ja hakkas rääkima. Kuid Bowa raputas ainult pääd.

See pani naise weel enam imestama. Ta langes madala sohwa patjadelle, tõmbas Bowa enese kõrwale, waatles ajuti teda ja naeris. Wahetewahel peatas ta, waatas tõsiselt Bowat, kuni jälle käed naerukrampides üles heitis.

Selle juures puutusid ta sõrmed peeglilaual olewatesse pisukestesse pudelitesse. Ta haaris ühe, murdis selle õrna kaela nagu jääpurika ja heitis selle sisu Bowa pähe.

Silmapilgul ümbritses Bowat joobnustaw lõhn, ta nägi selle peaaegu roosana pilwena enese ümber tõuswat ja tundis pää uimastuwat. Ning läbi pilwe nägi ta kõik uues walgustuses.

Ta nägi naist enese lähedal, selle juukseid, kõrvu ja nende ilustusi. Ta nägi ta peent ülikonda, mille woltides lamasid pikad käed kitsaste sõrmustega.

Ta wõttis käe, et seda waadelda, kuid sõrmed libisesid ta pihust. Naine hüppas üles ja taganes, kogu aeg kätt Bowa poole hoides. See lähenes, naine hakkas jooksma.

Nad põikleşid mööda tuba siia-sinna. Bowa komistas toolides ja põrkas peeglitesse, ikka enam ja enam hulludes. Naine aga liugles kui liblikas edasi-tagasi, kord üht, kord teist kätt ulatades ja kogu aeg naerdes.

Äkki kaotas ta jooksul ühe undruku. Otsekui lennates liugles ta ümber laua ja kaotas teise. Ta riided langesid siia ja sinna, peened ning õrnad nagu loorid. Kogu põrand oli neid täis.

Ikka kiiremini, kiiremini! Ta kaotas kingad; ta jooksis, ühes jalas üle põlwe ulataw läbipaistew sukk, teine paljas. Ikka kergemini, kergemini! Nüüd oli ta kui roosad olewused, kes äsja olid tantsinud kunstlikus metsas.

Bowal oli kuum, higi tilkus ta juukşist. Joostes heitis ta kuue, kuid see ei aidanud. Niisama nagu naine, hakkas ta omi riideid siia-sinna kaotama. Ja peatselt oli temagi peaaegu riidetu.

Liugeldes puudutas naine siin-sääl seinu, ja walgus hakkas wähenema. See hõõgus laes weel loojäläinud lühtrite ehana. Peeglid süweneşid otsekui järwed.

Äkki tõmbas naine raske eeswaiba kõrwale ja kadus selle taha.

Bowale awanes teine ruum, mida rannatu woodi peaaegu täitis. Roosas widewikus kuhjusid patjade mäed ja pitsidega palistatud waibad, hoowates pehmust ning unustust.

Naine langes padjusse, nii et ainult ta roosad sõrmed weel paistsid. Ja Bowa sai wiimaks kinni ta käe, ise kummuli woodisse wajudes, nii et üksi weel juuksed kõrkjatena wärisesid patjade merel.

4.

Kui Bowa enese jälle tänawail leidis, olid need tühjad. Tornis löi kell. Oli külm ja pime.

Bowa uitis mõne aja, mõistmata, kus oli. Mustad müürid tõusid ta ümber, pimedad tänawad järgnesid ükstei-sele, turud waheldusid turgudega. Siis leidis ta enese jälle seiswat hiigla-auwäralwa ees.

See tõusis raskena õises sünkuses. Hiigla-hobused tarretasid, liikumata kinni kiwiwõlwil, brongsist mantlid laotusid kohutawalt üle mustawa turu.

Bowa läks loomusunnil sedasama teed, mida oli kõndinud õhtul. Ta jõudis jälle treppideni ja astus läbi pimeda kangi-aluse, ruttamata ning peatamata.

Ta tundis enese olewat wäsinud ja tuima. Ta ei mõtelnud enam midagi. Kõik oli talle praegu ükskõik, ilmlõpmata ükskõik.

Õõ oli olnud pikk nagu elu. Õõ jooksul oli ta läbi ela-nud hulga wõimalusi, mis enam iial ei kordu. Õõ oli taga nagu tühjaks joodud klaas. Kõik, mis ees, oli ükskõik.

Oli ta weel purjus? Oli ta küllastunud kõigest? Wõib olla.

Ta tuli kõigi nende tänawate kaudu, kus oli käinud õhtul. See oli keeruline ja pikaldane teekond tühjis ja pimedais linnajagudes.

Ta jõudis sadama ja peatas ühe akna ees. Õõ wii-rastuslikus widewikus nägi ta siin küünlaid ja seebikangi ning

nende wahel poole worstirõngast. Ta waatas seda mõne silmapilgu mõttetult.

Kuid kui ta ümber pööris, seisis ta ees wõõras mees. Sel oli kuue kaelus üles pöördud, juuksed paistsid ta mütsinoti läbi ja ta kinganina oli lõhki kui linnu nokk.

Ilma sõna lausumata haaris ta Bowa kaelusest kinni ja hakkas ta kuube seljast kiskuma. Bowa ei pannud wastu, waid awas koguni ise weel nõõbid. Wõõras tõmbas siinsamas kuue enese selga. Siis wõttis ta Bowa päätatte, wõrdles omaga, raksatas kähinal naerma ja surus torukübara enese pähe. Selle järele läks ta rahulikult minema, kadakase nuiaga kiwistikku lüües.

Bowa waatas mõne silmapilgu ta järele. Sellest, kuis wõõras eemalle läks, tundis Bowa ta samaks meheks, kellele õhtul Türgi raha oli pakkunud, kuid kes parema walis. Ainult ta hääl oli õõ jooksul palju kähedamaks läinud.

Kuid siis pööris ka Bowa ise minema.

Tal polnud hirmu ega kahju. Wõtku, wõtku nad kõik. Kõik oli sel silmapilgul ükskõik.

Ees taewarannal löi õhkuma koidu punane palistus.

Ta jõudis jälle wallikraawi kongi juure. Selle luuk oli lahti ja wanamoor juba töös. Ta tegi tuld ja segas werd ning soormaid uue päewa jaoks.

Letil lamas weel üksik hangunud worst, mis silmapilguks Bowa mälestusi äratas. Ta ostis worsti, kuid see ei maitsenud talle. Ta puri isutult mõne suutäie ja kaotas worsti tänawalle.

Nõnda oli ta jõudnud jälle sünga majarühma juure. Ta meele tuli, et nad siin elasid. Ja ta hakkas treppi mööda üles tõusma.

Kesk treppi hakkas ta lõõtsutama ja tundis, kuis kukkur rinda rõhus. Ta peatas ja wõttis selle wälja. Ta awas koti, leidis selles weel ainult kolm waskraha ja waatles neid nürilt akna kumas, mõistmata, et neil polnud miskisugust wäärtust.

Nõnda seistes pääsid rahad ta käest lahti. Nad weeresid kõlinal astmelt astmele, kord üks, kord teine ees, ja waikisid äkki. Ta püüdis neid silmapilgu otsida, kuid leidis ainult ühe ja jatkas tõusu.

Kongis oli endiselt hämar. Bowa heitis kohe pikali ja sirutas enese wälja. Selle juures puutus ta käsi külma surnukeha.

Ahaa, see oli türklase raibe, kelle ta õhtul oli kägistanud. Bowa pööris selja ta poole. Täna ei kartnud ta kedagi. Ükskõik, kõik oli ükskõik.

Ainult magada tahtis ta. Ta pää oli raske nagu tina. Magada, ainult magada . . .

Ta pigistas silmad kinni, ja uni tuli kohe. Uni tuli painajatega:

Bowa tõusis põhjatust sügawusest lõputuid treppe mööda. Nad keerlesid läbi mustade maakihtide, nõtkuwate käsipuude ning nii kitsaste astmetega, et neile sündisid ainult warbad.

Bowa ruttas surmahirmus, sest tema taga kostis sügawusest kohutaw hääl, mis lõõtsutades kähistas: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!"

Weri tilkus Bowa warwastest, ta käed olid rakkudes, kuid ta ruttas.

Wiimaks ometi jõudis ta maapinnale. See sündis suurel turul, hiigla-auwärawa all. Oli öö, turg oli tühi.

Kuid kui ta ümber waatas, nägi ta, kuis tema järele must karwane pää maapinnale hakkas tõusma, läilalt huludes: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!"

Bowa ronis surmahirmus auwäralwa harjale ja hüppas hiigla-hobuse selga. See tõusis wõimsail kabjalöökel õhku. Ta lakk lainetas ja ratsutaja mantel kohises kui puri.

Kuid siis kuulis Bowa enese taga tuule kohinat. Ta waatas üle õla ja nägi, kuis kole elukas teise hobuse seljas ta järel kihutas, kogu aeg mõirates: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!"

Ja kuidas ka Bowa jõudu pingutas, kuid wahe tema ja tagaajaja wahel wähenes silmnähtawalt. Ta hüppas püsti, ta oleks tahtnud end hobuse lakka peita, selle kõrwa pugeda.

Kuid sääl pani koletis karwase käpa ta õlale.

Bowa wiskles siia-sinna. Ta tundis painajat otsekui ilmsi. Suure waewaga awas ta silmad.

Kuid uni jatkuski ilmsi: keegi istus ta rinnal ja pigistas teda kõrist. Ta oleks wõinud selle eneselt heita, kuid ei suutnud end liigutadagi. Ta liikmed olid otsekui põrandasse kaswanud, waewalt juuksed wäriseslid ta pääs. Ja wastupanemata tundis ta, kuis wõõra sõrmede wõte ikka kaswas ja kaswas, kuni silmi ees kõik pimedaks läks ning lõpp tuli.

Wõõras pistis karwase käe Bowa põue, wõttis säält kukru, kõmpis üle kahe surnukeha akna ehasse, kus waskraha hakkas waatlema, seda otse oma palet wastu hoides.

1917.

Arthur Waldes

1.

Paari nädala eest tõid päevalehed teiste lahkunute hulgas ka Arthur Waldese nime. Waevalt pani läbematu lehelugeja ta mälestusele pühendatud kaastundlikke sõnu tähele. Ja ometi oli kõne inimesest, kes lahkudes enesega kogu maailma kaasa viis. Maailma seda väärtuslikuma, et me seda õieti tundmagi ei saanud õppida. Jälle peame kirjutama ühe kaotuse meie vaimuelu ajaloo veergudelle!

Ei tahtnud seda kaua aega uskuda. Lohutasin end lootusega, et siin vaheşt ainult umbkaudse kartusega on tegu. Kuid nüüd lamab mu ees laual Waldese kaaslase kiri, mis mulle näha saadetud; ja neid kaevikus kirjutatud konaraid ridu lugedes murdub viimne lootuse õlekõrs.

See on siis ometi tõsi!

Mäletan aega, mil esimene kord Waldesega kokku puutusin. See oli 1905. aasta alguşel või eelmise aasta lõpul. Missugune kaaos valitses siis meie ümber ja meis enestes! Missugune närvide ja ajude palang! Nagu rahva vaimlise ja ainelise jõu kulumisele sõjas hiljemini kriis järgneb, nii pidi ka meiega şündima. Liiga palju põletasime şes ilutules

närwe, liig hõõguwad olid meie unistuſed, et hiljemini pime ning raske reaktſioon tulemata oleks wõinud jääda.

N oil ajul juhtuſin, nagu tähendaſin, eſimene kord kokku Arthur Waldeſega. Mäletan ſeda kitſa, kahwatu näoga noortmeeſt, õhukeste, liikumatute huultega, mille nurgas aga miski ſalalik naeratus, miski atwaldamatu küſimus ning atwaldamatu wastus näis tukſatawat. Mäletan ta kõhna kuju hallis, wähe tähelepanu äratawas ülikonnas. Mäletan teda Noor-Eesti ringkonna koosolekuil, kus ta tundide kaupa liikumata ja ſõnalauſumata istus, et ſiis niiſama ſõnalauſumata lahkuda.

Kuid ühtlaſi mäletan ka juba tolleſt ajaſt ta käſikirju. Näis, nagu poleks neil midagi ühiſt nende autoriga: tööd täis iſeſuguſt ſõõwat tuld, warjatud paatoſt ja energiat, kirjutatud raske ning ſelge käekirjaga. Tundus ſelgesti neis töis Walt Whitmani mõju, keda Waldes ſiis näis lugewat ja austawat, olgugi et ta ſelleſt kirjanikuſt iial ei rääkinud. Kuid nii Whitmani kui hiljemini Verhaereni mõju oli Waldeſel tähelepandawalt kohaliſe koloriidi omandanud. Ta oli neilt õppinud ainult iſeſuguſt wärskuſt ja otſekoheſuſt ümbruſe waatluſel.

Mäletan ta iluſaid waraſe kewade kujutuſi, ſinikas-roheliſt märtſiõhtuid päraſt ſula päewa, intiime maaſtikke ſulanud ja jälle jäätanud hangede, raagus puude, rooſa kuuſirbi ja ekſinud koeraga, kes, händ jalge wahel ja koon maas, pelglikult üle wälja jookſeb . . . Ehk ſiis pilte aprilli ſoojeſt õiſt, kewade maruſt kõrgeis puis, meheſt ja naiſeſt, kes käteſt kinni hoides pimedaid puiesteid jookſewad, kuna tuulepahin riideid üles heidab ja õnne aimus kui ſoe laine pähe lööb... Kuid neile idüllidele järgneſid äkki kohutawad pildid unede ſuurlinnuſt tornide metſa, majade rägaſtiku ja ſipelgatena kihawa inimeſte merega, mis walusat ning põõritawat hirmu äratab...

Neist töist ilmusid mõned Noor-Eesti esimestes väljaannetes ja ajalehis, kuid kõik eri varjunimedega, nii et nende autor miskisugust tähelepanu ei äratanud. Mäletan ainult, et kadunud T. Sander teda soojalt tervitas. Kuid see oli wist ka ainus tunnustus, mis Waldesele elu ajal osaks langes!

Igatahes aga esines juba neiski töis Waldese kirjanikualgkuju: harukordne tagasihoidlus kõige kohta, mis mitte oluline, ja harukordne järjekindlus olulises. Näis, nagu poleks ta ise miskisugust tähtsust omile tolleaegseile kirjutusile annud. Ta näis, mis haruldane, juba siis teadwat, et need tööd olid ainult noorepõlwe harjutused. Kuid niisama näis tal olewat kaljukindel, sõnatu iseteadwus tulewiku ülesande kohta. Kui talle hiljemini soowitasin, ta waremad tööd ühises kogus wälja anda, awaldas ta arwamist, et neist umbes saja-leheküljeline wäljawalik saaks, päälkirjaga Wikerkaar, mis oleks wõrdkujuks kõlwanud ta nooruse wärskele ning wärwilisele luulele.

2.

Waheajal oli aastaid kulunud, Waldesest ei kuulunud midagi, ja olin ta peaaegu unustanud. Siis tabasin ta äkki Pariisis. See oli sõja süttimise aasta kewadel. Ta oli juba mõned päewad metropolis olnud, ilma et Eesti kolooniat üles oleks otsinud wõi kellelgi ta säälolust aimu oleks olnud. Meie esimene kokkusaamine oli täiesti juhuslik.

Kewade oli wäga ilus. Soojade, raugete päewade järele tulid harilikult sumedad õhtud, mil õhk nii pehme oli, et seda hingates joobuwat tundsid. Istusime tihti õhtuti Café du Lilas' ees Montparnasse'i bulwaari ja Observatoire'i

avenue nurgal kastanite all. Sel kafeel on Strindbergi ja Edelfelti päiwist saadik põhjamaalastele armsad traditsioonid. Mõni tramwai wagun ragistas mööda. Maa-aluse raudtee waksalist lõi wahel suitsu ja aurupilw üles. Muidu oli ümbrus wõrdlemisi waikne. Otse üle uulitsa oli Bullier'i tantsusaal. Õhtu tulles kadusid inimesed jalkade kaupa selle madalast uksest sisse. Pariislased ruttasid lõbutsema, otsekui aimates, et nad seda mõne kuu pärast enam ei wõi teha. Mida hilisemaks aeg kulus, seda waiksemaks jäi. Eemal solistas waewalt kuuldawalt pursikaew. Tähed süttisid rohekassinises taewas. Kõik hääbus õrna hämarusse. Selles õhtuses pildis oli midagi idamaiselt rahustawat ja liigutawat.

Aga iseäranis kaunid on mulle nende silmapilkude mälestused sellepärast, et nad lahutamatult on seotud Waldese nimega. Alles selles ümbruses õppisin tundma Waldest, heitsin pilgu sellesse wäärtuslikku maailma, mis on haruldase inimese olemus.

Istusime tihti hiliseni õõni kafee marmorist laua ääres, kuulates aegamööda waikiwaid hääli majast, kuna kohmakad skandinaawlased üksteise järele koju läksid, ja waadeldes taewa klaasisel põhjal wärisewaid kastanilehti ning ainult aeg-ajalt mõnd lauset wahetades.

Waldes oli wiimaseist tabamiseist saadik kodumaal wõrdlemisi wähe muutunud. Ainult ta nägu näis laiem ja pikem olewat kui enne, ja mul oli tundmus, nagu oleks ta selle otsekui kilbi taga alles oma tõelist nägu warjanud. Nagu intensiiwi hingeeluga inimesel muutus ta näoilme imestamiswäärt nobedalt. Ta oli wahel inetu, kuid silmapilgu pärast muutus ta mõne meeles tärganud kauni mõtte pärast ilusaks kui kangelane. Ja see imelik iseäraldus mõjus niisama nagu kord Beethoveni nägu teda ümbritsewatesse olla mõjunud.

Kus Waldes kõik wahepäälsed aastad oli olnud, see on mulle praegugi täpipäält teadmata. Kuid ta oli nähtawasti peatselt kodumaalt lahkunud ja Londoni sõitnud, kus ta aeg wäliselt igapäewase leiwa teenistuses ja sisemiselt suuri edenemisi läbi elades oli kulunud. Nüüd oli ta oma puhkeaega reisiks Lõuna-Prantsusmaale tarwitanud ja säält tulles paariks nädalaks Pariisis peatanud. Ka warem oli ta tihti reisinud. Kuna ta üleüldse enese elu kohta sõnaaher oli, rääkis ta ometi suure huwitusega mõnest teekonna üksikasjast. Ja nii wärskendasime ühiseid mälestusi Itaalia ja Hispaania elust ning kunstist.

Alles lähema tutwuse järele panin tähele, et Waldeses kirjanik polnud surnud. Weel enam, et see oli täiuslikum ja puhtam kirjanikutüüp, keda iial olen näinud wõi kelleşt lugenud. Kõik temas oli sihitud ühe otstarbe poole: olla loow. Ja seda nii diskreedil, wähenõudlikul kujul, et mul piinlik oli meele tuletada kõike seda kärarikast, kuid sisemiselt tihti ometi nii waest peost-suhu läbiajamist, mida nimetatakse kirjanduslikuks eluks.

Nende päewade warjust, mis Waldesega ühes mõõda olen saatnud, woolab mulle wastu midagi nii walitut, nii subliimi, et seda sõnusse ei wõi suleda, kuid ometi niisama olemasolewat nagu lillede lõhn. Ta mälestus ei jäta minus wist iial wiljarikkaid tundmusi ja mõtteid suggereerimata. Osalt ta sõnu, osalt ta mõistuandeid, aga tihti ka ainult ta paljast olemust meele tuletades wõiksin kokku seada kirjelduse loowast isikust.

3.

Olin harjunud eneselt ja teistelt nõudma, et kirjanik oleks kõige päält artist ja spetsialist. Selle asemel tõendas aga Waldes, et loow isik wõib olla ainult asjaarmastaja, dilettant — sõna kaunis ja meeldiwas tähenduses.

Kunst elukutsena on prostitutsioon, ütles ta järsult. See äratab koketteriid iseeneses, oma ümbruse ja publikumiga. See asetab kohustusi, mida ei wõi täita. See sunnib kirjutama, produtseerima, looma järelejätmata. Kuid see on just loowa toimetuse wastand. See sünnitab maneeri ja „literatuuri". Kirjanik peab aga olema nagu Buddha usu püha, kes omi jõude taltsutades nende intensiteeti sajakordselt suurendab. Kõik ilus ja jõuline on sündinud juhuslikult, kogemata, wägisi esile tungides. Paremad tööd on kirjutatud siis, kui ei olduud weel spetsialist. Suured kirjanduslikud ideed ei ole artistide leitud.

Ja ometi oleks suur eksitus oletada, et Waldese kogu kirjanduslik waatekoht ainult labase ajawiite-kirjanduse ideaaliga oleks määratud olnud. Kaugel sellest! Ta asetas suuremad nõuded kirjanikule kui iial on asetatud. Ta nõudis kirjanikult rikkamat fantaasiat ja suuremat mõttetööd kui talt keegi on nõudnud. Kuid kirjaniku tõhala kitsendusega tahtis ta seda puhastada kõigest ebaoluliseşt, wäärwajaduslikust, ekslikust.

On ikka loomusunnil tuntud, tõendas ta, et kirjandus oluliselt muist kunstidest erineb, et temas on midagi, mis põhjalikult lahku läheb maalikunstist wõi muusikast. Kirjanduslikku tehnikat ei wõi nimelt mitte õpetada, selle kunsti jaoks ei wõi asutada akadeemiaid wõi konserwatooriume. Kirjandust wõib õpetada ainult elu kõiges täiuses. Sellepärast ei wõi kirjanikke piirata miski kunstlikasti, korporatsiooni, sumpti piiridega.

Kõik kunst on rajatud simulatsioonile, kuid simuleerimiseks peab olema eeldusi. Ükski kirjanik ei suuda isiklikult kõiki eluwõimalusi, kõiki ühiskondlikke wahekordi, kõiki hingeelulisi astmeid tunda, kui ta ka Metusalemi eani elaks. Kuid ta peab olema orgaanilises ühenduses ühiskonna ja inimkonnaga, et sellele toetudes ka teisi wahekordi reaalselt mõista. Nüüdne

kirjanduslik sumpt on aga väljaspool ühiskonda, ta edustab boheemi waimu. Nagu Rooma pööbel Rooma riigi maailmaülesandest midagi ei wõinud teada, nii ei wõi ka boheemi kirjanik seda teada praeguse inimkonna kohta. Ta edustab söödiku kultuuri ja söödiku kunsti.

Kirjanik olgu asjaarmastaja! Kirjandus olgu kõrwaltöö! Kirjanikul olgu kodanlik amet! Mida wõõram see on paberille ja kabinetile, seda parem. Kirjanik olgu ärimees, maaharija, laewur, soldat, kütt. Ta tehku kehalikku tööd, raiugu metsa, kaewaku maad, wormigu teliskiwe: — aine harib ja kaswatab wormi-tunnet. Ta nähku isiklikult palju maastikke ja elagu lihtsate ning tegewate inimeste keskel: — see seemendab ja kõwendab mõttekujutust. Kuis wõiks meil olla suurejooneline ja plastiline fantaasia, kui me eraelus midagi suurejoonelist ja plastilist ei näe ega tee! Imetleme renessaansi meistrite suuri nägemusi, kuid unustame, et nad tihti sõjamehe riiet kandsid wõi kaubalaewal meirõõwlite ning tormidega wõitlesid. Kas meie, mannetud, peaksime müüte looma!

Paber söövb mälu. Paberist eemalolu kaswatab mälu. Mälu aga on fantaasia eeldus. Alles kaua meeles kantud mõte muutub plastiliseks.

Õnnelik aeg, kui palju mõteldi ja wähe kirjutati! Kui ei tuntud trükikunsti ning pergament oli kallis! Weelgi õnnelikum aga, kui mõtteid alles kiiwi raiuti: ükski hellitatud kätega esteet ei teinud siis kirjandusega tegemist! Kuis pidi siis kokkuhoidlik olema sõnadega, kuis õpetas kitsus ökonoomiat mõtetes!

On tarwis tegewust ja mitte wegeteerimist. Meie ajude meeleheitlik Sisyphose töö ei aita meid, see on jahwatus tühjade koludega. Ikka on seda aimatud, kuigi hämaralt ja ise-

teadmatult. Kõik rütmiliſe ja energiliſe ſtiili kirjutajad on kehalikku liikumiſt, wähemalt jalakäimiſt armastanud. Nietzſche kõndis kogu päewa kiiresti mägestikus ja lõi Zarathuſtra wärſſe, et õhtul kodus neid üles märkida. Whitmani lugedes tunneme, et ta ſalmid on ſündinud keſk tuule ning lainete pahinat.

Tootamine maſinaga ja reiſimine uueaegſel aurulaewal ja raudteel on wõtnud inimeſelt iſikliku wastutuſe ning otſekoheſe kokkupuute ainega. Ta on ſaanud jõuetuks fatalistiks. Ta produtſeerib maſinaga ja elab omi tragõõdiaid maſinaga. Inimene iſe ei ole enam midagi. Kuid on tarwis midagi olla, et midagi korda ſaata. Ja ſeda mitte ainult waimliſes, moraalſes mõttes. Liiategi, et pſüükiline koosſeis ſuurel määral on aineliſe, kehaliſe koosſeiſu tagajärg.

Nüüdne kirjanduslik waim on halwas mõttes ülimuslik ja eraldatud. Miski ideeline rewolutſioon ei ſuuda ſeda muuta elawaks ja tegewaks, kuni kirjanik iſe ei ole loobunud artiſtikaſtiſt, ſaanud aktiiwiks, aineliſt eksiſtentſi kartmatuks. Mitte kaunid hingi, waid „wäikekodanlaſi“; mitte boheemiliikmeid, waid „perekonna-iſi“; mitte artiſte, waid töömehi! See oleks tulewiku kunſtiesteetika.

4.

Mäletan, kui wõõraſtawad näiſid mulle eſialgu Waldeſe wäited. Kuid meele tuletades ta waimulaadi ja ümbruſt, mis teda ta edenemisaaſtail piiras, mõiſtſin ometi ta paradokſe. See oli tõde, mis tuli wäljaſtpoolt meie estetismiſt ſõõdud Euroopat. Tuletaſin ka meele, et oſalt ſamaſuguſeid waateid Tolſtoi raamatus Mis on kunſt? olin leidnud,

tõsi küll, hoopis teistsuguste põhjendustega. Waldese kaudu rääkis Anglo-Saksi tõu waim, see tegew hing, mis kord ehk Ameerikast ja Austraaliast meile uut esteetikat tuleb kuulutama, — kineetilist esteetikat meie staatilise, endasse kiwinenud esteetika asemelle.

Minu kirjutusel oleks aga ometi liig isiklik ja piiratud tähtsus, kui Waldese waated kirjanduse kohta ainult teoreetilisele pinnale jääksid. Õnneks ei ole see nii. Kaugelt suurem osa ta kawatsusist läks ühes temaga hauda, kuid ometi suutis ta küpse näite omast anderikkusest anda. Ma räägin ta nowellikogust Astmed.

Clamart'i metsis uites või Bellevue'ja St. Cloud' terrassil istudes korraldas Waldes oma kauaaegse töö saadusi trükiwalmis. Raamat trükiti 1914. a. suwe jooksul ja pidi sügisel ilmuma. Kuid waheajal puhkes ilmasõda, ja tsensuuriolude muutumisel pidi raamat selles ilmunud wiimase nowelli pärast kirjastaja lattu paremaid päiwi jääma ootama.

Imelik tundmus waldab selle raamatu korrektuurieksemplaari lehitsedes. Esimene mulje on äärmine kompaktsus, mis otse füüsiliselt mõjub. Ta mõjub minusse nagu miski metall-asi, mida kätte wõttes peab jõudu pingutama. Ei taha uskuda ta harilikust paberist ja papist olewat! Kardan ta all laua lohku wajuwat!

Pean tunnistama, et mul küllalt kahtlust oli Waldese teoreetilisi seletusi kuulates. Olin kartnud ta raamatus miski hingetut positiwismi ja utilitaarist idealismi. Kuid selle asemel leidsin eest suurema määra woolawat ja tormitsewat eluenergiat kui ühegi romantiku teosest. Kui palju sedasama ajajärgu kannatust, mida ise olin tunnud, oli see näiliselt külm inimene enese rinnas kannud! Kui palju kibedat pettumust, lõikawat tuska ja meeleheitlikku wõitlust ajajärgu pessimismiga!

See wäheldane raamat, mis ligi kümne aasta jooksul sündinud, peegeldab kõiki neid Kolgata astmeid, mida mööda meie hinge aastate jooksul on juhitud. See pole miski resultaat, waid tee, ja waheşt ainult wiimses töös, notwellis Kuumad allikad, kujutas autor omi kõige hiliſemaid waateid ning tundmuſi.

Loodetawasti awaneb lugejaile enestelle peatſelt wõimalus ſelle wäärtusliku raamatuga tutwuſt teha, kuid ma ei taha õnnelikku juhuſt, ſelleſt eſimeſena lähemalt rääkida, ometi mitte tarwitamata jätta. Teen ſeda kirjastaja lahke loaga, iſeäranis mis näidetesſe puutub.

5.

Raamat algab proloogiga Õine tund, mis riimitud prooſas kirjutatud. See ſisſejuhatus peegeldab ſelgemini kui järgnewad tööd kõiki neid kriiſe, mis autor üle on elanud, ja tema mõiſtmiſeks on meil põhjuſt iſeäranis ſelle töö juures peatada.

Poeem on kirjutatud kolmes oſas. Need kolm oſa kujutawad kolme õiſt tundi ehk pigemini kolme ahastuslikku ööd talwiſe Pariiſi niiskete ja pimedate müüride wahel. Neisſe on ühte ſurutud kõik ükſinduſe ääretu ahastus, kõik indiwiidi meeleheitlik igatſus: ſaawutada realiteeti, olla midagi keſk möödalibiſewat aega, olla üks ſilmapilkki peremees ſelle mikrokosmi üle, mis on ta hämar „mina“.

Töö algab warjudeſt täidetud õiſe toa kirjelduſega:

„Öö wihm lööb waikſelt wastu halli klaaſi ja nukruſt imeb hingesſe kui õrna gaaſi. On minut, millal klooſtrikoopas Saatanat näeb munk ning nunne rind lööb nukras

igatsuses. On meeleolu, mida Edward Munch on leidnud mõnes interjööri-unistuses."

Sel õudsel tunnil ilmub autorille Saatan. Sest autorgi on munk, kes on paastunud ja palwetanud ning kõik ohwriks toonud, et aga saawutada oma õndsust: kuju ja sihti enese „minale". See on wormituse ja sihituse Kiusaja, kes „läheneb ja kaugeneb ja jälle tuleb spiraalidena, ringidena, tõuseb, langeb, kaob — ning seintel warjud käiwad kui flamingo suled".

Autor on liig wäsinud, et end Kiusaja wastu kaitseda. Ta teab, et see on tema hukatus, et see teda ümbritseb, wõidab, seob, otsekui Suur Wõigen Ibseni Peer Gyntis. Kuid kõik on talle sel silmapilgul ükskõik.

„End andes waikuse ja ükssinduse walda ei ole jõudu mul, ei enam malda ma lahti lüüa sellest Saatanast. Ta tuleb nagu mõte, nagu üks idee, kui wiimne ärapääsmine ning wiimne tee, kui olen wäsind kõike maist ma waatmast."

Mõnes wärsis kujutab autor siis wormituse suurt apoteoosi, sihituse bakkanaali. Tuhandeid kujusid wõtab eneselle Kiusaja, iga asja taha poeb ta, ilma et ise ometi midagi oleks wõi miski konkreedil kujul wõiks awalduda.

„Ning Saatan piilub peitu piltidesse: ta matab enda neegrirongi kilpidesse, kui tuul ta liigutab sääl õitswaid heinu, — ja troopik-lilled pääsid liigutawad ning tuuled lõunanaba jääsid liigutawad, — must Saatan tantsib mööda seinu!"

Wiimaks on Kiusaja wõitnud ja autor täiesti sõjariistutu. Proloogi esimene osa lõpeb ridadega, mis täielikku lõtwust kujutawad, tuimemat ja õudsemat kui oopiumi suitsetaja uni:

„Kõik warjud lendawad, kõik uned lähenewad, kõik hääled surewad ning kumad wähenewad. Õõ awab wiiras-

tuse hirmsaid ilmi, õhk täis on küsiwaid ning ähwardawaid silmi. Wihm lööb, hall udu aknaid katab, Saatan keerleb ning öine tund kui tinakoorem raskelt weereb."

Teine osa kujutab autori uitmist Kiusaja jälil mööda öist Pariisi. Siin on tempo muutunud, tundub palawikulist hoogu otse alguses:

„Oh öine tund, oh hämar aja laine, mil hinge waldab hirmus wiirastus, mil kustub taewalik ja kustub maine, ning algab warjude hull tiirastus, oh öine tund, weel surmast mustawam, mil unigi reaalsusest on ustawam!"

Algab ahastuslik rännak läbi tänawate Suure Wiirastuse, Warjude Kuninga järele. Linn on maetud uttu, majad näiwad kõrged kui mäed, inimeste hulgad on õudsed. Kusagil paistawad weel tuled kui walguse pallid, on rahwapidu ja karussellid keerlewad nagu tulepesad. Autor põikab rahwa tantsupaikadesse, öise kafee ees wilksatawad kurtisaani wärwitud huuled, laterna alt jookseb mööda hobune, roosas walguses kui alasti. Kuid ta ruttab edasi, ikka ägedamaks saab autori fantaasia, ikka nobedamaks rütm.

Siis ei tunne ta enam kohti, kuhu eksib. Alwanewad ääretud agulid öises saos, weniwad lõputud bulwaarid. Ta läheb läbi pimedate parkide, põikab linna wallidelle, liigub agulite suurte aitade ja plankide taga, — kõik on surnud. Ta ei tea enam, miks, kuid ta peab ruttama, õudne ahastus südames. Uidab ta Kaini jälil, uidab Kain tema jälil, wõi on ta ise wannutud Kain? Ta hakkab jooksma, kuid tänawail pole lõppu, hiiglalinnal ei ole äärt! Miski rajajoont ses kõrwes, — ahastab ta, — miski piiri! Ta tuigub mäest alla, kiwid on wihmast libedad, ikka allapoole, allapoole läheb ta, ikka sügawamalle nagu kaewandikku. Siis äkki tunneb ta külma õhu lainet palgesse lööwat, ja otse ta jalge ees

ähmab, kumab fosforina miski kollane wõõt. See on Seine, liikumatu ja õudne, „wist sama wirwe, mille kohal kord kurtis Maupassant". See on ainus piir inimesele: surm. Ja teine poeemi osa lõpeb jälle teisendiga:

„Wihm lööb, hall udu Seinet katab, Saatan keerleb, ning õine tund kui tinakoorem raskelt weereb."

Kolmandasse ossa on autor keskendanud omad wiimsed pihtimised ja siin esitab ta oma wiimse wõitluse Warjude Kuningaga. Nagu templi harjale juhib see tema, et talle kogu maailma waranduśi näidata ja teda atwatleda, — üles Montmartre'i mäe tipule, Sacré Coeur'i kiriku juure. Poeem algab:

„Oh kuhu, kuhu Saatan mind weel wiib? Ees mustab Moulin Rouge'i magaw tiib. All turud põhjatud kui surnuhauad, neist jookswad uulitsad kui giljotiini-lauad, neil tornid ümber nagu surmasauad.

„Ma waikin, Saatan waikib lõppemata kaua."

Kõik on kaetud halli looriga, miski ürgudu piirab teda. „Pariis on udu all, kõik Prantsusmaa on udu all," kogu maailm on muutunud üheks udupalliks, mis lugematute udukerade hulgas oma sihitut rada rändab. Kõik on muutunud wiirastuseks, ei ole enam teed edasi ega tagasi. Kiusaja, kes enne oli ainult wastik, tüürakas kuriwaim, on kaswanud otsekui ääretuse sümbooliks. Ja selle kosmilise nägemuse ees heldub inimene. Mis on tema, et ta wõiks wõistelda selle Suure Miskiga, kes maailma walitseb, selle muhenewa, kääriwa, ähmase ja uduse Absoluudiga! Ainult mõista tahaks ta weel enese ülesannet ses suures masinas, enese seisukohta ääretus atwaruses. Ja heldudes nagu laps tuletab ta meele oma elu, kõiki kannatusi, mis minewik talle pakkunud: sadandeid wõõraid linnu, täis ahastust ja walu, tuhandeid täna-

waid, mis ta ekſind hinge köitſid, ning miljonid maju, mis ta ſüdamelle warju heitſid.

„Oi minewik: muſttuhat minutid nii walusaid, muſttuhat kahetsuſe kurbi ſilmi, muſttuhat andeksandmattuſe huuli külmi, muſttuhat hukkasaanud jumalaid — nii kaugelle, kui iialeski waatan!

„Oh heida armu, heida armu, Saatan!

„Oi minewik: hulk inimesi, raamatuid ja maid, hulk unistusi, hellu, õrnu, magusaid, — kuid järele on jäänud sihtideta teed ja sihid teeta ning elu nagu kauge kõrbe weeta — nii kaugelle, kui iialeski waatan!

„Oh heida armu, heida armu, Saatan!" -

Kuid Absoluut ei wõi midagi öelda piirilisele, Kõiksus miskisuguses läbikäimises olla isikuga. Ei ole lootust üksteise mõistmiseks. „Kõik on nii üksik, kõik on nii pime! Kõik on nii sihita, kõik on nii teeta! Weel üksi mustab Mana, weel läigib Lethe." Wiimse katse teeb ahastaw inimene: „Ei palu ma sult miski hääd, ei miski ime: oh ütle, Saatan, ütle ainult oma nime, — ja olgugi see nagu katakombi koobas pime!"

Kuid ka selle meeleheitliku palwe pääle ei tule miski wastust! Ja poeem lõpeb weelgi uue teisendiga: „Wihm lööb, hall udu ilma katab, Saatan keerleb ning õine tund kui tinakoorem raskelt weereb."

Kuid Waldes ei lõpeta oma mõttekäiku selle lootusetu kogemusega. Otse selle wastu, ta alles algab siin. Olgu, et inimesele ükski igawene tõde müstilise intuitsiooni kaudu ei selgu, — tehku ta siis tööd enda isiku kitsal alal, — see on eelduseks kõigile ta positiiwistelle, sihti ja kuju otsiwatele mõttekombinatsioonidelle. Ses ääretus pessimismi meres tahab ta oma paagi süüdata, oma tähe ses kõledas awaruse õõs.

6.

Raamat sisaldab üleüldse wiis nowelli, igaüks umbes 30 lehekülge. Nagu tähendatud, on töö mitme aasta jooksul sündinud, ja sellepärast ei või neis mitte kindlat ühtlust nõuda. Kuid kui neis ei või tähele panna teatud muutumattust ainete ja stiili laadis, siis küll imewäärt ühtlast edenemisteed. Ükski töö ei korda teist, kuid iga töö wiib eelmise olulisi elemente edasi. Igaüks neist on ise maailm, ja ometi kuuluwad nad kõik sama päikese süsteemi.

Mõtlewa indiwiidi ja wormi wahekord, — see küsimus näib ühtsoodu ikka uuel ja uuel kujul Waldese mõtteid äratawat. Mida kõrgemalle edenenud indiwiid, seda sügawam ja iseteadlikum wahekord tema ja wormi wahel. Mida algelisem olewus, seda algelisem ta käsitus wormist. Bioloogiline elu, mis kujutu limarakukesega algab ja sümmeetrilise ning ülewa inimesega lõpeb, — see on ühtlasi wõrdkujuks ka nende eluliste olewuste intellektuaalse edenemise kohta. Jumal sai jumalaks alles siis, kui ta tundis igatsust wormi järele ja lõi ilma; ning inimkonna hommiku koidikul tärkas ka esimene aimus wormist. Seda mõtet puudutab Waldes „Aslmete" proloogis. Suurel määral sellele küsimusele on ta pühendanud raamatu esimese nowelli.

Kui palju naiiwe katseid on teinud rahwa mõttekujutus, et luua silda elutu ja elulise wahele! Elutu ja siiski eluline, kunstlikul, üliloomulisel teel eluline, — see mõte peitub meie puugi ehk krati krobeda ja toorekujulise olewuse taga. Seda taotlesid keskaegsed alkeemikud kunstlikkude inimeste, homunculustega. Kuid kõige täielikumal kujul ilmub see juutide rohkearwulistes n. n. golemi lugudes.

Golemi wõib iseteadlikult luua, kuid ta wõib ka kogemata ellu ärgata. Esimesel korral on ta oma peremehe sulane, kuid teisel puhul on ta kardetaw inimesele, sest keegi ei tunne siis tema taltsutamise abinõu. Nii langes kord lehekene jumala sala, „äraütlematu" nimega (schem hammphoráſch) sawihunikulle ja kohe sai sawist inimene. Ta läks linna tänatwatele, ja kes teab, mis oleks ta korda wõinud saata, kui kellelgi mõttesse poleks tulnud saladuslikku tähekest ta küljest rebida: — ning inimene wajus jälle sawihunikuna laiali!

Golem on lähedalt sugulane meie kratiga, kuid ometi awaldab ta mitmeti sügawamat fantaasiat. Ta on wäliselt kõigiti inimene, kuid ta on ainult toorelt materiaalne olewus, ilma hingeliste wajaduste ja elamusteta. Ta on teenija, elutuna kehana puhkab ta, kuna peremees ta ainult tööajaks ellu äratab. Ta on ainult mehaaniline olewus, kes wäljast tulnud jõu, „jumala nime" kaudu lühikeseks ajaks elawa sarnaseks saab, et siis jälle ürgosadeks harguda. Milline allegooria inimese enese elu kohta!

Lähedalt idamaist mõtteilma tundes on Waldes selle aine oma nowelli Golemi luustikuks walinud. Kuid ta on selle iseeneseſt kuiwa ja kõleda aine ainult oma hingeeluliste katsete ja mõtteteadlikkude spekulatsioonide lähtekohaks teinud. Ja milliseid tulemusi on ta saawutanud!

Rikkal rabbil on golem. Sulasena hoiab see ta wiinamäge, kaitseb karja ja keerutab käsikiwi. Rikkal rabbil on kaheteistkümne-aastane tütar Lea. Warjatuna kõige maailma eest kaswab see kodumaja müüride wahel wana naisteenija seltsis. Kuid siis puhkewad linnas rahutud ajad, ja rabbi saadab Lea ühes naisteenijaga oma maakohale warju.

Hommikul näeb Lea maja katukſel istudes, kuis walges riides noormees kitsekarja mägedelle ajab. Kogu päewa

kannab mees mägedelt wiinamarjakorwe pää pääl. Õhtuti keerutab ta õues käsikiwi, ja weel hilja öösel kuuleb Lea läbi oma neitsi-une, kuis surutis tõrres käib ja wiin sorinal astjasse jookseb. Ta küsib, kes on see wäsimatu sulane, kuid kurt teenija ei wasta.

Ja Lea teeb asja, et seda imelikku sulast lähemalt näha. Mis ta näeb, on imelik: noormees on näost lubiwalge, ta silmad ei liigu, ta nahk ei higista, ta juuksed ei paindu lokki. Kuid ta teeb tööd, ääretud määrad tööd, ta ei näi iialgi wäsiwat, iialgi puhkawat, iialgi rääkiwat, iialgi naeratawat. See on õudne ja hale!

Ja Lea teeb asja, et nooremehele weelgi lähemalle saada. Kui tulewad tuulised päewad, kui on wiin korjatud ja wili jahwatatud, siis näeb ta sulast harwa. Mõne astli toimetab see päewas ja kaob. Lea hiilib ta järele, — ja mis ta näeb? Wiljaaida kiwilael lamab sulane pikali liikumata, lamab tundide kaupa, tõuseb üles, teeb omad wäheseд tööd ja lamab jälle. Lea hiilib ta juure ja pistab wihu mehe pää alla. Teisel päewal istub ta tema juures ja nutab. Kolmanda õhtul laulab ta maja katuksel tema pärast.

Algab kõige imelikum osa notwellist, kus Waldes meile kogu oma hingeelulist kunsti ja stiilipeensust esitab.

Inimlik tundmus, inimlik haledus ei ole midagi, mis õhku aurab. See on oluline, see ei wõi kaotsi minna, see peab loowalt mõjuma. Õrn puna tärkab golemi põsil, kui Lea ta ääres nutab; ta rind tõuseb raskelt, kui tütarlaps teda argselt puudutab. Temas on ometi olemas kõik eelduseд inimlikkude tundmuste jaoks, ainult ta looja pole talle midagi neist annud, ei rõõmu ega kurbust.

Tema pale wõtab inimese palge wärwi, ta tunneb silmis esimest korda wärwide rõõmu, ta juuksed lööwad lokki,

ja esimest korda tunneb ta wäsimust päräst askeldusi. Kuid see kõik ärkab temas ainult kui kauge aimus, mitte rohkem kui uni inimesele, ja ta langeb jälle nagu elutu kiwipõrandalle. Lea istub ta kõrwal, ja pisarad jooksewad ta põski mööda. Siis kumardab ta mehe üle ja suudleb selle huuli. Mis oli see? Miski kauge kumin? Miski aimus? Miski mälestus? Golemi süda wäriseb.

Iga päewaga ärkab ta ikka enam ja enam. On tulnud jälle kaunid ilmad. Kitsed on mägedel, uus woos küpseb wiinapuuwäljal, uusi teri tuleb jahwatada. Warem tundmatu hoog kannab golemi samme, ta liikmed nõtkuwad, ta wiiwitab minnes ja ruttab koju tulles. Ikka imelikumaks muutub elu. Nad lähewad kahekesi mägedelle ja waatlewad küpsewaid kobaraid. Nad hõõruwad teri päist ning tuulutawad neid käte wahel. Ja õhtuti sammuwad nad käsikäes waikiwa karja taga, ning lammaste soojus äratab äkki golemi kui pikast, igawikke kestnud unest.

Ah niisugune on siis maailm! Ah niisugune on elu, niisugune inimene, looduse kuningas! Esimest korda näeb ta roheliisi künkaid, sinist taewast, lainetawaid wilju ja nõtkuwaid wiinapuid ning Leat — Leat ta kõrwal!

Kuid ühtlasi ärkab esimest korda golemis oma hirmsa saladuse teadwus. Tema pole inimene! Ta pole isegi loom mitte! Need lambad on temast õnnelikumad, tuwikesed õnnelikumad, lilled wainul õnnelikumad. Need on loomulikud, tema aga ei ole. Kõik igatsused, mis wõiks tunda teadwuselle ärkaw aine, tärkawad golemi rinnas: olla isik, olla inimene, kuigi piiratud eluea ja wõimiste poolest, kuigi wäeti ja kannataw, kuid ometi inimene, kelle rind õnnest ja walust wäriseb! Mis on kasu kullal, et ta on kallis, ja päikesel, et ta on kuum, kui nad ise oma hinda ei tea ega oma soojust ei tunne!

Ja golem rõõmustab iga wähema kui märgi puhul, mis teda inimesele lähendab; rõõmustab wäsimuse üle, mida päraſt tööpäewa tunneb; rõõmustab sooja ning külma üle, mille all kannatab. See annab talle lootuſt! Ta pole enam paljas tundetu aine! Ja ta hakkab Leasse kinni kõigi oma ärkawate inimeſe tundmustega. See on tema elu ja ta õnne läte. Nagu lill päikeſe all, nii awab ta oma südame Lea poole, et ſelle soojuſes wõrſuda.

Jälle on wiinamarjad küpſed. Nad põimiwad ühes kobaraid, kannawad koju, ſuruwad tõrtesse ja maitſewad noort wiina. See on nende eſimene wiin! Jälle on wiljad walminud. Nad läheiwad wäljale, lõikawad kõrſi, ſeowad wihkudesse, paneiwad parmastesse. Kui päike keſkkaewas on ja nad wäſiwad, heidawad nad parmaste warju ja magawad kui noor mees ja naine, huuled ühte ſurutud ning paljad käſiwarred kuumade kaelte ümber heidetud.

Ühel ſärnaſel päewal tuleb wana rabbi koju. Et ta tütart kodus ei leia, läheb ta wäljale, kus golem peab töötama, ja leiab Lea ſelle kaiſus. See on wanale rabbile midagi hirmſat, weel hirmſamat, kui oleks ſee lojus, kellega inimeſel ei pea tegu olema. See on paljas aine! Ja enne kui ehmunud noored sõna ſuuſt ſaawad, on wanamees oma ſaue golemi kohal tõſtnud ja needuste rea huulilt pääſtnud. Golem wajub kokku, ta palged kahwataiwad jälle lubiwalgeks, ja ta ſureb. Ta edenemine ei olnud lõpule jõudnud, ta polnud weel ſurnud aine ſeadusteſt waba. Kuid kui ta ei wõi elada inimeſena, ſiis ſureb ta wähemalt inimeſena. Lea langeb iſa ette põlwili.

„Tapa mind! Tapa mind!“ kiſendab ta. „Ka mina ei taha enam inimene olla, kui tema ei ole!“

Nende ſõnadega lõpeb nowell.

7.

Leida ühinemispunkti inimese ja elutu aine wahel, see oli eelmise nowelli aine. Järgnewas on ainult üks samm edasi mindud, kuni zooloogiliseni maailmani. Ja jälle pääasjalikult psühholoogilises ja filosoofilises mõttes, waadates selle imeliku waateprismi läbi, mille poolest Waldesel ühtki sugulast kogu kirjanduse maailmas ei leidu.

Sündmustiku kohaks on seekord wana aristokraadi kodu Trafalgar Square'i ääres Londonis ja ainsaks tegelaseks halwuselt rabatud sir Douglas nahktoolis küdewa kamina ees. Õieti ei sünni siin midagi, nowell pakub ainult sir Douglase mälestusi ammu kulunud ajast. Kuid nii tõesti, kui sarnane raam sellele ainele ehk ainus wõimalik on, niisama on selle aine esimeseks inspireerijaks olnud, nagu ka Waldes ise tunnistas, teatud katke India *Ramayanast*. See on episood, milles kujutatakse, kuis Rawana Rama naise röövis ja sellega õhku mööda Lanka saarele põgenes. Algas wõitlus Rawana ja Rama wahel, kus wiimast ahwide würst Hanumant oma wäehulkadega aitas. Miskisugust paralleeli wõiks leida wahešt ka weel Rosny gorillade elu kujutawas jutustuses *Profondeurs du Kyamo*, wõi ka koguni Jack Londoni *Before Adam*-nimelises romaanis. Kuid Waldese kohta on ta lähtekoht alati kaugelt wähema tähtsusega, kui ta täiesti algupärane waatlemiswiis.

Mis on siis „Mäe warju"-nimelise nowelli aine?

Nii häämeelega kui ma refereerimises põhjalik olekšin, niisama tean, et selles aine täieliku eriwuse tõttu kõigest, mis harilikult kirjanduseks kutsutakse, wäga wähe wõin õnnestada. See on paljas wari, paljas uni lõkendawa kamina walgel,

paljas leek, mis äkki pimedust wõidab ning warje saali seintel kaugemalle peletab, — ja ometi!

Sir Douglas on wana. Tal pole kogu minewikust õieti enam midagi järele jäänud; noorus, terwis, liikumiswõimalus, isegi mälu, kõik on kadunud. Nüüd soendab ta end weel nagu sisalik tule paistel, kuni peaaegu niisama wana teenija tuleb ja ta magama talutab. Ainult kaks mälestust on talle jäänud, mis ikka weel wärsketena näiwad püsiwat: kimp kuiwanud troopika heinu ning walendaw pääluu kamina serwal.

Ta laseb eneselle heinakimbu ulatada, tõstab selle wabisewa käega näo ette, ja artwab weel lille lõhna tundwat. Siis laseb ta eneselle pääluu anda ja weeretab seda kaua käes, ning imelik helk süttib ta silmis. Teenija ei tea selle põhjust, keegi ei tea seda, tema isegi enam endisel kujul, — ja ometi on kõik see weel ta lähedal, ta ümber, temas eneses. Ta tunneb jälle troopilise taimestiku lõhna, tunneb wesi mädanewat ja kuuleb latsutaja-madu rohus liikuwat.

Sir Douglas weeretab pääluud wärisewail käsil. See on liig suur, et inimese oma olla, selle otsaesine on liig kitsas, selle lõuad liig tüsedad, selle kihwad liig metsikud. Ja tõesti, see on Suure Hanumanti pääluu, kel oli niisugune osa sir Douglase elus. Ning rauga mõtted jookseWad tulekeelina rahutuil tuulepuhanguil laiali ta minewiku kulumail.

Waewalt aimatawate abinõudega teeb autor meid tuttawaks koledama draamaga kui wõime kujutellagi. Wõiks öelda, et tema takt kirjanduses wõrdkohta ei leia. Nagu nägemuse manab ta me ette noore naise, walkja juukse, siniste silmade ja kitsa pihaga. Siis annab ta mõne puht-foneetilise abinõuga sõnade walikus aimata selle iseloomu teisi, õudseid iseäraldusi, ning muudab äkki näitelawa. Kõige ekssootilisemad maastikud awanewad meile üksteise järele: küti walge telk

kõrge mägestiku rinnakul, rohtwäljal ürgjõgede rannul, troopiliſe metſa pimedikus. Telgi lähedal lamab ſiniſilmaline naine nõõrkiigus ja kõigutab ſäärt üle ſelle ääre. Kuid kuis on ta muutunud, ſee naine! Kuis wäriſewad ta ninaſõõrmed, ta ſilmad, ta ſuu! Sir Douglas — ſee on tema — istub mõrudalt telgi künnikſel, püſs põlwel. Ahwe tuleb lehti wahel nähtawalle. Sir Douglas haarab püſſi ja ſihib ahwe. Haawatud ahwid riputwad kiſendades käſi wõi händu pidi lehti wahelt alla.

Jälle wahetuwad dekoratſioonid paar korda närwlikult, ja ſiis näitab autor meile oma fantaaſia kõige õudſemaid õiſi. See ſeiſukord, mis ta nüüd eſitab, on nii harukordne, et ma ſeda omapääd refereerida ei uſalda, waid parema meelega katke Voltaire'i Candide'iſt toon, mis annab kuigi toore, ſiis ometi miskiſuguſe aime Waldeſe aineſt. Nii jutuſtatakſe ſelle meiſtertõõ kuueteiſtkümnendas päätükis Candide'i ja Cacambo juhtumiſteſt:

„Päike läks looja. Need kaks ekſinut kuulſid äkki mõningaid lühikeſi karjatuſi, mis tunduſid naiſte häälina. Nad ei teadnud, kas need hääled ahaſtuſt wõi rõõmu awaldaſid; kuid nad hüppaſid kähku üles ſelle rahutuſe ja ohu tundega, mida tundmatu maa äratab. Neid hääli jagaſid kaks üleni alasti tüdrukut, kes kergelt niidu ſerwa mööda jookſid, kuna kaks ahwi nende järel jookſid ja neid tagapooleſt pureſid. Candide oli tabatud kaaſtundeſt; bulgaarlaſte juures oli ta õppinud püſſi tarwitama, ta oleks wõinud pähkle puuſt maha lasta, ilma lehti puudutamata. Ta haaras oma kaherauaga Hiſpaania püſſi ja tappis kummagi ahwi. „Jumalalle tänu, minu armas Cacambo! nüüd olen need kaks õnnetut lapſukeſt ſuureſt hädaohuſt pääſtnud: kui olengi inkwiſiitori ja jeſuiidi tapmiſega pattu teinud, ſiis olen ſelle nüüd kahe tütarlapſe

elu päästega hästi tasunud. Need on waheſt kõrgetſugu preilid, ja ſee juhtumine wõib meile ſuureks teeneks tulla ſiin maal."

„Ta kawatſes jatkata, kuid tema keel oli halwatud, kui ta neid kaht tüdrukut hellalt ahwe nägi kaiſutawat, piſaraid nende korjustelle walades ja õhku kõige kaeblikumate hüüetega täites. „Ma ei oodanud neilt ſarnaſt waimuſuuruſt", ütles ta wiimaks Cacambole; kuid ſee wastas: „Te olete ſuure-päraſe asjaga walmis ſaanud, mu herra; te olete nende preilide armukeſed tapnud." „Nende armukeſed! on's ſee wõimalik? te pilkate mind, Cacambo; kuis wõiksin teid uskuda?" „Autwäärt herra," wastas Cacambo, „te oleti alati kõigeſt üllatatud; miks leiate ſelle nii imewäärt olewat, et mõnel maal ahwe leidub, kes naiste poolt ſuurt wastutulelikkuſt leiawad? neis on neljandik inimeſt, nagu minus on neljandik hiſpaanlaſt." „Oh!" wastas Candide, „nüüd mäletan mu õpetaja Panglossi rääkinud olewat, et muiſtſel ajal ſarnaſeid asju tõepooleſt on ette tulnud, ja et neiſt ſegudeſt on ſiginud aigipanid, faunid ja ſatürid, keda paljud antiikmaailma ſuured iſikud on näinud; kuid mina pidaſin neid paljasteks muinasjuttudeks!"

Kardan, et ma niihästi Voltaire'i tõlkides kui iſe jutuſtades ometi Waldeſe notwelli hingeeluliſt ja filoſoofiliſt ſügawuſt iſegi aimatawaks ei ſuuda teha, ſaati ſelleſt põhjalikku käſituſt anda. Sellepäraſt tahaksin parema meelega ſiin lõpetada, kui neid lootuſetuid katſeid jatkata.

Mis mõjub meiſſe ſelles töös kõige põõritawamalt? Kahtlemata, wastukohad, kontraſtid. Wõiksime leppida mõne neegrinaiſega, kelle ihu pole wäärtuslikum ja hing kõrgem kui ahwil. Kuid meid üllatab läiluſe wõbinaga ſee kultuuri kõige peenem õis: ſiniſilmaline naine, kel on profiil kui juma-

lannal ja hing kui mimoos. Kas pole siis tuhandepõlweline kultuur taltsutanud seda Wedekindi Erdgeisti, ta ürginstinkti, ta Lulut? See on hirmus!

Kuid waheajal on lõke sir Douglase kaminas kustunud. Rauk on kummuli üle Hanumanti pääluu wajunud. Kaks lagipääd walendab süte walgel, punane kuma wäriseb tugitooli nikerdustes, neid paljastades ja peites. Puud ajawad sääl oksi, oksad lehti, lehte all liiguwad loomad. Kes istub lumiwalge lagipääga lehte keskel, pikkade luiste käte ning sissewajunud põskedega — ?

8.

Saare jumala nimelise notwelli aine on wõetud usulise psükoloogia alalt. See on jutustus Wastkristuse ilmumisest liiwaselle kalastajasaarele, muust maailmast eraldatud wäikesse ühiskonda.

Saare elatanud õpetaja jureb, ja asemelle kutsutakse suurelt maalt uus. See on süsimusta juukse ja habemega, tõmmu näo ja tumedate silmadega, must ülikond on pingul ta luukõhna keha ümber, — nii sammub ta mõttes tuuliseil õhtuil mööda saare liiwaseid randu. Ta on poissmees, elab ilma ühegi lähema tuttawata õpetaja-maja mööbelwaestes tubades, kus tuul aknaist sisse lõõtsub ja õõsiti rotid seinte wahelt põrandalle mütsuwad. Ta elab raamatuile ja tööle andudes kui munk. Kuid ümbrus on liig kõle, elu liig hall, üksindus lämmataw! Tormiseil sügisõil askeldab õpetaja wana köögi koduses wiinatehases ja istub siis saalis suure laua taga ning tühjendab endamisi ühe klaasi teise järele. Ta luised käed wabisewad, punased laigud tõusewad ta põsile ja ta

sumedais silmis teisenewad kõhnad küünlatulukesed lugematul arwul.

Neil silmapilkel liiguwad ta mõtted palawiku hool ja autor näitab meile nende walgusel selle inimese wabistussäratawat hinge. See on hing, mis on käinud kõige kitsamaid asketismi teid, tunginud waimu jääkülmile kõrgustikele, kuni õhutu ja elutu tühjus algab. Sellelt harjalt on ta siis eneselt äkki alla kukutanud nihilismi süsimusta merre. Üksteise järele awanewad talle ääretu tühjuse perspektiiwid. Kõigil pool on tühjus, ei ole sihti ega otstarwet, ei algtõuget ega tagajärge. Jäises otstarwetuse sfääris keerlewad sõgedad planeedid, et aasta-miljonite pärast hanguda. Jäises waimutühjuses wangub inimene ühes planeediga läbi awaruste, et kord ühes sellega kanguda.

Mees muigab läbi musta habeme. Miski ununenud kirg liigutab end temas, ja isesuguses õnne wärinas tunneb ta, kuis Kiusaja sõrm ta südant puudutab. See on sama waim, kes enne aegade algust Jehoowaga wõimu üle wõisilles. See on see, kes awatles inimese paradiisi ilusas aias. See on see, kes söötwas ahastuses läbi awaruste langeb, iialgi peatamata, weel meiegi päiwil, ikka weel.

Ah, weelgi kaswawad kurjatundmise puus tarkuse punased õunad!

Õpetaja tunneb eneses Wastkristuse ärkawat.

Iga pühapäew peab ta sütitawaid jutlusi. Ta räägib jumala armastusest ja tõest haigete ning õnnetute kodus. Kui kewad tuleb, läheb ta wälja murule ja kuulutab sõna lillekeste keskel, otsekui see, kes enne teda mäel oli rääkinud. Suisel õhtul istub ta laewa lael ja õnnistab üle waikiwa wee rahwast rannal. Ja ta hakkab tegema imesid: käe päälepanemisega ajab ta wälja kuriwaime, tema puudutusest saawad

sõgedad jälle nägemise. Ta lehwitab oma kuube wee poole, ning wõrgud on katkemas saagi rohkusest.

Kuid siis hakkab ta jumalateenistus muutuma. Nagu mürk imbub kuri häässe. Ta loeb weel pühi kirju, kuid ta hääles on kui raudokkad, mis armusõnad weristeks lõhuwad. Ta annab pühitsetud riistust sõõmaaega, kuid leiwaastja kuld roostetab ja õhtuwiina peeker on wäljastpoolt kaetud werehigiga. Weel tarwitab ta wanu palweid ja õnnistussõnu, kuid ta pöörab nad pahurpidi, ta loeb palweid tagant ettepoole, loeb ristides hauasõnu ja paari pannes tröösti tõbisele. Ning siis wahetab ta lõpulikult hää kurjaga, teotab sakramenti ja õnnistab pattu, ning ta jumalateenistus on üksainus jumala mõnitus.

Aegamööda sünnib kahklus rahwa hulgas. On neid, kes juba ta imetegude puhul päid kõngutawad. Ja kõmin läheb mööda inimesi. Siin-sääl pistetakse päid ühte ja õhatakse. Siis tulewad kokku elatanud kogudusewanemad ja harutawad asja. Üksteise järele reas ja norus pääga lähewad nad õpetaja jutule. On meisterlikult kujutatud nende õpetamata inimeste hingeelu, wana köster nende hulka loetud. Neil pole millegi pääle toetada, neil pole abi kusagilt loota, waewalt suudawad nad isegi sõnusse koguda, mis nende hallides ajudes liigub. Õpetaja käib käärkambris ruttu edasitagasi, ametkuub seljas, must habe turris, ja waatab läbitungiwail silmil wõõraid, — kuni need hirmunult üle künnikse taganewad.

Kuid ühtlasi löõwad ühte need, kes on õpetaja poolt: kelle ta on nägijaks, kelle rikkaks teinud, kelle muidu wõrgutanud punase keelega. Palju, wäga palju on nende hulgas naisi. Riid tuleb perekonnisse, naine lööb lahku mehest ja lapsed wanemaist.

Meelesegadus wõtab maad koguduses, nagu lestu on heidetud inimeste pähe mõtete asemel. Nähakse nägemisi päiseil päiwil. Naised saawad maha enneaegu, lapsed sünniwad hammaste ja pika juuksega. Üks eit langeb meeletult põrandalle, kui õhtusööma wõttes äkki õpetaja juukseis pisukesi sarwi tasa näeb liikuwat. Ja siis näeb terwe kogudus ühel pühapäewal kantslis õpetaja kõrwal olewust, kelle nägu on kui pärdikul, — oma keele otsast ulatab ta sõnu õpetaja keelele.

Ei ole piiri inimeste hirmul. Nad tormawad wälja, jooksewad kiriku ümber keeru, teadmata, mis teha. Siis haaratwad nad tuurad ja püssid, piirawad kiriku ümber, sulutwad selle uksed ja aknad hagudega ning süütawad põlema! Kuidas see ragiseb ja keeb! Õhtu jõuab, ilm läheb pimedaks, meri on must. Siis kuulewad nad läbi leekide hulumist ja röhkimist, ning tulest jookseb wälja punane siga hulga punaste põrsastega. Nad jooksewad määratu kiirusega ranna poole ja kaowad siis kõrgelt kaldalt mustawasse merre.

Teose julm sümboolika jääks kahtlemata hämaraks, kui autor nowelli siin kohal katkestaks. Kuid ta lõpetab wiirastusliku pildiga:

Kewadine tuul tormab üle wetewälja, lained rullutwad, waht lendab õhku, — roosast wahust tõusewad õhku peened olewused läbipaistwate tiibade ja roosade paletega. Sügisõhtu laastab wete sünkust, külma kuu waskne nägu kerkib üle loksutwate lainete, — mööda laineharju lohistab kari raskeid olewusi tuhmide waadetega, ja wajub siis röginal jälle põhja.

Sellesse sümboolsesse pilti on kirjanik sulenud oma wiimse unistuse sest õudsest wõitlusest Ormuzdi ja Ahrimani wahel. Kuid kas wõib seda teost üleüldse mõista ühe lugemise, ühe referaadi, weel wähem, ühe pildi abil? Sellesse on suletud nii palju mõtteid ja tundmusi, ta on niisama kerge ning raske kui need allegoorilised olewused nowelli lõpus.

Ei pea kunagi Waldest wahetama elutwõõraste fantastikutega, kelle õuduse tundmus on õieti ainult kirjanduslik wõte. Need harrastawad seda kunstina kunsti enese pärast. Nad müstifitseeriwad, nad on taidurid oma fantasmagoorilise ilma walitsemises. Kuid nad on elutwõõrad, ebaühiskondlikud ja sellega õieti ka ebahingeelulised.

Waldes oli kõigeks selleks liig ühiskonna inimene, liig seotud ühiskonna waimlise ja ainelise õnnega. Ta oli teatawal määral ka poliitika inimene. Waheşt seletab see ühelt poolt ta äkilist lahkumist kodumaalt, teiselt poolt aga ka ta esteetilisi waateid, mis on nõnda ühiskondlikest waatekohist läbi imbunud.

Sellest annab kõige parema tõenduse ta nowell Antoninus. Kuid ühtlasi olgu eriti alla kriipsutatud, et Waldes selleks liig peen kunstnik oli, et ühtki oma waadet alasti ning päältungiwalt propageerida.

Antoninus esitab sündmusi meie lähemast minewikust. See on waatus põrutawast tragöödiast, otsekui näitelawale paigutatudki. Ta on sõnawaene, kuid ta sõnad langewad wihinal kui mõõgad läbi õhu. Tal pole palju tegewust ja tegelasi, kuid ta tegelaste liikumises kostab Saatuse enese sammukaja. Ei ole Maeterlincki ega Crommelyncki waikusedraamades seda saatuslikkuse hingeõhku.

Üks Waldese anni iseäralisemaist omadusist oli ta eksimatu instinkt wormi leidmises. Ta ideed tärkasid ta pääs alati samal ajal kirjandusliku wormiga. Need on omawahel orgaaniliselt seotud, see koor on kaswanud puusse kinni, neid on wõimata eraldada. Ja nowell Antoninus on õieti teaatriteos, ühejärguline tragöödia, ainult harilikkusest rikkama

näitelawa ning tegelaste kirjeldusega. See aine nõudis surnast wormi.

Peaksin lehekülgede kaupa tsiteerima seda nowelli, kui tahaksin Waldese enese sõnadega ta sündmustikust aimu anda. Sellepärast lubatagu siinkohal ainult töö sisu kokkuwõte pakkuda, mõningate kõrwalmärkustega.

See on mudane kodumaa linn ja weelgi mudasem sissesõidukoha interjöör, kuhu jutustuse sündmustik on paigutatud. On esimese Wene rewolutsiooni aasta. Linn on sõjaseaduse all, karistussalk on sisse marssinud. Kuid kui mujal lained wahest kõrgelt on löönud, rewolutsioon waimustust ja kirge tõstnud, siis tundub siin ainult elajalik hirm ning argus. Ei iial midagi julget ja uhket, aina orja piiluw pilk madala otsaesise alt!

Siia on peitu põgenenud üks wõõras — ei rewolutsionäär ega poliitikategelane, waid waikne teadlane, kelle aga juhtumus saatuslikesse wahekorrisse on kiskunud. Ta polnud iial tähele pannud, mis ta raamatukogu akende taga sündis. Ta astus massist mööda loomusunnilise ettewaatusega kui mudaloigust. Ta pilk oli pöördud olewiku asemel minewikku, ja mõni kiwikiri oli talle huwitawam kui terwed aastakäigud tänapäewa ajakirjandust.

Kuid igatahes on ta nüüd siin, wõõra linna wiletsas wõõrastemaja kongis, pügatud habeme ja wõõra passiga. Ta kannatab nohu ja teadmattuse all, ta kannatab kõige all, mis teda piirab. Selle külmuse ja õuduse pildiga algab nowell.

Küünal põleb laual. Teispool laudseina joowad lärmawad laadalised. Kui mees näo wastu akent surub, näeb ta halle kuure, rabelewaid inimesi ja üleslööwaid hobuseid. Maas on kollane lumi, mida taewast keerutaw lobjak katab. Hobused hirnuwad pimeduses.

Teadlane pöörab selja aknalle ja wõtab uuesti kätte Marcus Aureliuse kõite, mis imekombel ta tasku unustunud. Ta tahaks pühkida omist mõtteist kõik selle, mis ta läbi elanud ja mis teda ümbritseb. See resignatsiooni filosoofia on ikka olnud see oaas, kuhu põgeneda, kui elu talle liig lähedalle on tunginud. Siin leidis ta hing tasakaalu, galene, mille järele igatses.

Kuid kõik segab teda ses ümbruses. Sääl wäljas, seina taga, ta enese toas — kõik, kõik köneleb sest läilast, orjalikust elust, mille eest ta põgenenud. Teispool seina kaswab kära, ta on sunnitud seda kuulama läbi Antoninuse elutarkade mõtluste. Ta kuuleb tingitawat hobuste kallal, ta kuuleb joomarite jorutust ja siis jälle — ikka uuesti — kähisewat sosinat teispool seina, koridoris, oma ukse taga — mässust, põgenemisest, werisest ükskasjust. Teda täidawad need hääled otse füüsilise waluga.

Ah, ainult unustada, ainult ära oodata, kuni wõib pääseda sest õudsest seisukorrast! See on ju ainult mõistmatu wääratus ta elus, kõrwalpõige maailma, mis on talle kehaliselt wõõras. See läheb mööda. Kusagil jatkub endine elu, kristall-heleda mõtte walgustatud. Kusagil on säilinud maailm, milles ta enese kodus tunneb: teadus, waikne töötuba, süwendunud õpilased, — wõõrad maad, suurlinnad, kunsti ülewad saawutused. Ainult mõned päewad weel wastu pidada — ja ta on jälle iseseisew isik, wäljaspool aja kohutawat painet.

Kesk neid raskeid mälestusi pistab äkki wäike laps pää ukse wahelt sisse. See on wõõrastemaja peremehe tütar. Tal on heledad lokis juuksed, sinised silmad, lohud põsis ja nukk süles. Teadlane pole iial lapsi tunnud ega armastanud. See oli talle wõõras ja segaw maailm. Kuid nüüd mõjub

laps temasse kesk ümbruse sünkust kui päikesekiir. Ta teeb liigutusi ta poole kui meelitades, kuid laps võõristub ja kaob. Ukse kinnilangemisega langeb kui sein mingi süütu ja weatu taga.

Ümbruse koledus kaswab jälle. See ümbritseb pagulast kui hämblikuwõrk, koomalle kiskudes.

Siis tuleb wõõrastemaja peremees teda ootamata waatama. Teadlane wõpatab ja jahmatab. Oh ei, mehel pole eriti midagi asja. Ta on ainult waadata tahtnud, kas toaüürnikul ka hää ja mõnus on. Nii siis sula lahkus ja wiisakus. Kuid peremees ei lähe ära; ta kaebab, et tänaseist askeldusist surmani wäsinud on, ta istub käskimata toolile, sirutab mudased saapad wälja, pühib higi otsaesiselt, mis on kuiw, ja waatleb toas ringi. Oh oh, ohkab ta, niisugune aeg, niisugune ärew ja raske aeg. Ta waikib ja piilub laual lahtiolewasse raamatusse. Mis keel see olla, pärib ta, nii wõõras, ja ta loeb üles keeli, mida kuulnud olla. Wõi nii, wõi Greeka keel, seda polla ta kuulnud räägitawat. Kuigi niisuguse raskel ja rahutul ajal kõiksugu keeli kuuleb. Ta pühib oma otsaesist, mis sile kui muna, räägib laadast — kas wõõras laada asjus siin olla? — ta räägib jälle rahutumaist ajust. Milliseid keeli küll maailmas kõik ei ole! Siis tõuseb ta ja taganeb wälja, kogu aeg kawal-õudne nägu põõrdud wõõra poole.

Kui ta lahkunud, hüppab wõõras üles ja käib toas närwlikult edasi-tagasi. Siis istub ta otsustawalt laua juure. Ei, see polnud midagi. See oli ainult närwideşt tingitud ettekujutus. Ja ta wajub mõtteisse.

Marcus Aurelius kirjutas oma Eis heautón'i kaugel barbaaride maal, sõjaleeris tooreste soldatite keskel, markomannide metsades ja Doonau kaldail. Ta wõitis ümbruse,

ta oli üliinimene, ta pani eneſe maksma olude kiuste. Ta wõis olla keiſer ja filoſoof.

Keiſer ja filoſoof —? küſib eneſelt äkki wõõras. Kas oli ta siiski filoſoof keisrina ja keiſer filoſoofina? Kas on ta omi inimſuſe ja ſallimuſe mõtteid paberille pannes neid elus siiski teostanud? Kas ta kwaade, ſweebe, beſſe, bastarne, ſarmaatlaſi ja teiſi taga ajades neile humaanſuſt tahtis õpetada? Ja kui ta oma losſi waikuſes inimſuſeſt reſigneeris, kas ei täitnud ta käſualuſed ilmariigi ääril niiſama hirmſalt ta käskuſid kui praegu ühe teiſe ilmariigi walitſeja omad? Kas ei naelutanud ta maawalitſeja Caſſius ſoldatid ristile, kas ei murdnud ta wäejooksikuil konte puruks, neid ellu jättes — „hoiatawaks eeskujuks teistele"? Ja teadlaſe ſilmad langewad raamatus kohale: „Meie oleme kõik rõõwlid; nagu hämblik omas wõrgus püüab kärbſeid, nõnda talupoeg püüab kodujäneſt, kalamees ſardelle, kütt karu, ja mina püüan germaanlaſi wõi ſarmaate. Ma pole neiſt parem."

Mis on indiwiid, kui ta end maksma ei wõi panna? küſib teadlane pimedusſe waadates. Kui ta ei wõi end kaitſeda, omi piire puutumata hoida pääletungimiste wastu? Kuid eneſe maksmapanek on sõda, wägiwald, kallaletungimine. On hää siis filoſofeerida, kui ollakſe kõrgel ja kaugel. Filoſoof peab wõima käskida, wägiwalda tarwitada, sõdida. Mis on wäärt wangi, põgeneja wõi maſſi filoſoofia, mida ainult eluhoide tung kannab. Jõuetu indiwiid ja maſs on ainult põgeneja ning wang. Nende üle walitſeb ainult fataalſus. Nad ei tea, mis nendega ſünnib. Kuid mis on wäärt teadmatu filoſoofia!

Keſk neid mõtluſi ilmub jälle laps. Nüüd uſaldab ta juba ſisſe astuda. Ta läheneb, waatab ümber ja näitab wõõralle oma nukke. Ja wõõras teeb eneſe nukeſt huwitatuks.

Mis on selle nimi? Margarethe. Wõi nii, wõi Margarethe. Kas ta rääkida oskab? Oskab küll, kuid teised ei kuule seda, ainult tema, laps, kuulwat. Ja teadlane wõtab lapse sülle ning kõneleb temaga. Ka tema kuulwat nuke kõnet, tõepoolest. Kuid westes neist lapselikest asjust tuleb tal meele, et tal eneselgi on kusagil samasugune ja samawanune wäike tütar. Ta pani seda harwa tähele, nagu kogu oma perekonda ja isiklikku elu. See mõte teeb ta nukraks, täites südame kahetsuse tundega. Aga laps lobiseb omist wäikesist tähelepanekuist. Täna käia neil palju wõõraid. Wõi nii, wastab teadlane osawõtmatult, kes need siis käia? Palju herraseid, sõjaherrasid, politseid ja sandarmid, neil olla ilusad kirjud riided ja mõõgad. Wõõras jahmatab äkki ja kahwatab. Ta kuulab ühe kõrwaga weel lapse süütut lobisemist, teisega aga juba wälishääli. Wäljas sõidetakse, majas käiakse, eeskojas sosistatakse Laps waatab hirmunult wõõra näkku, rabeleb enese lahti, laskub põlwelt põrandalle ja taganeb wälja, nukk jalga pidi käes. Ta silmis on pelg ja wõõrastus.

Kuid waewalt on laps läinud, kui jälle peremees ilmub. Ta palub wabandust tülitamise pärast, kuid kas wõõral pole igaw? Ta wõiks mõne silmapilgu seltsiks olla. Ta istub toolile ja wahib wõõra otsa. Oh, nii hirmsad ajad! ütleb ta. Kõiksugu inimesi liigub ringi, kellest sa ei wõi aimatagi, kes nad on. Nad on sõjariistus, nad tungiwad kallale, neid aetakse taga, nad põgenewad, neid tapetakse maha. Ta alandab hääle läilaks kähinaks: kas wõõras on kuulnud, mis linnas ja linna ümbruses sünnib? Tekib kahekõne:

„Ei, ma olen wõõras, ma ei tea."

„Hirmsaid, hirmsaid asju." (Eeskojas kõnnitakse.)

„Ja missuguseid?"

„Tapetakse, tapetakse inimesi." (Eeskojas jookstakse.)

„Kes tapab?"

„Kolm meest lasti turul maha. Ma olin sääl juures. (Eeskojas sosistatakse.) Nad olid lumes. Nende silmad olid lahti. Ma ei ole kunagi tapetuid näinud. Nad on hirmsad. (Eeskojas sosistab mitu häält korraga.) Ja tapmise ajal haarati mitu inimest rahwahulgast kinni. Ma panin jooksma!" (Eeskojas jooksewad sosistawad hääled äkki laiali kui kari kohkunud rotte.)

Peremehe silmad on tunginud wõõra näkku, kuid ta hääl on alanenud peaaegu kuulmattuseni. Ta ei räägi enam niipalju suu kui silmega. See on tumma looma keel. Ta silmad on kusagil kolba sügawuses. Ta sinisooneliseid käed on rippu, kui murtud. Ja äkki wilksatab teadlase pääs mälestus: Marcus Aureliuse maawalitseja murdis wäejooksikuil kondid puruks — hoiatawaks eeskujuks teistele . . . Silmapilkne hirm peegeldub ta näol.

Kuid sel ajal on midagi juhtunud, millest teadlane enam aru ei saa. Peremees on toast kadunud. Millal see sündis, ta ei näinud. Ta ruttab kukkuwate sammudega ukse juure ja lükkab selle riiwi. Siis waatab äkki selja taha. Tuba on tühi. Küünal põleb. Aken on must.

Ta ruttab kest tuba. Kõik on endine. Ta kuulatab. Kuid majas on äkki surmawaikus. Mitte ühtki häält. Ainult ta süda tuksub. Siis näib talle, nagu wiirastaks kellegi nägu akna taga. Ta ruttab sinna. Kuid wäljas on pilkane öö. Ta süda tuksub.

Mis nüüd sünnib, on wäljendatud nowellis kohutawa lihtsuse ja sõnalühidusega.

Kusagil nagu sosistatakse; kuid wõõras ei saa aru, kus — seinte taga, lae pääl wõi põranda all. Miski piirab teda õudsena, miski piirab teda kui kindlustatud linna. Ta

rabeleb ſinna-tänna, ta waatab mööbli alla, ta katſub uſt. Soſin kaswab. Talle näib, nagu liigukſid ſeinad, paindudes ſelle ſoſina all looka, andes järele, lähenedes temale. Ta peatab keſk tuba. Ta ſüda tukſub.

Siis lähenewad koridoris mitmelt poolt ſammud waewalt kuuldawalt ta ukſele. Ta ſilmad on pöördud pilgutamata ſelle poole. Ta näeb, kuis käſiraud aeglaſelt alla wajub, aimab ſurumiſt ukſele, ſiis tõuſeb käſiraud niiſama aeglaſelt ja hääletult jälle üles. Alles ſiis kostab ukſele koputus. Ta ei liigu ega wasta hirmu pärаſt. Koputatakſe uuesti. Siis kostab wäljaſt wäriſew hääl: „Tehke lahti. See olen mina — peremees.“ Kuid ſamal ajal kuuleb ta ukſe tagant teiſt häält: ſee on nagu raha, kannuste wõt ahelate kõlin. Ta waikib. Siis klopitakſe äkki kõwasti, ja tundmatud hääled karjuwad: „Awage! Awage! Me nõuame, awage!“ Uks rappub, ragiſeb, paindub ſisſepoole looka. Teadlane wahib liikumata. Kõik temas on tarretanud. Ta näeb, kuis ukſepragu laienedes mustama hakkab, nagu mõra jääs, ikka ſuuremaks ja ſuuremaks. Kõigiſt ſeinuſt hakatakſe ſisſe murdma, need ragiſewad ja nihkuwad paigult, praod ilmuwad igaſſe nurka. Tuba muudab kuju, lüngub, muutub parallelepipeediks, kui papiſt kaſt jala all. Ja keſk ſeda raginat ja mürinat kostab järelejätmatu kiſendus paljudeſt kõrideſt: „Awage! Awage! Awage!“

Siis kuulub ukſe taga äkki lapſe hele, ahastaw kiſa: „Ära laſe, ära laſe neid ſisſe! Nad tapawad ſu ära!“ — mis ſuu pääle ſurutud käe all waibub.

Teadlaſe käſi ulatub loomuſunnil taſku poole, ta haarab rewolwri, tõstab meelekohale ja laſeb kuke langeda. Ta kuſtuwais ajudes kajastub weel üksainus mõlestus: Awidius Caſſius, Marcus Aureliuſe wäeülem ... Kuid ſee katkeb.

Hobused hirnuwad pilkaspimedas öös kui tundmatud kiskelajad — !

Olen wõinud siin esitada ainult selle notwelli kuiwa luustiku. Sarnasena peegeldab ta waewalt seda ühiselulisfiloosofilist mõtte- ja tundesügawust, mis tast lugedes hoowab. See on inimese, indiwiidi traagika ühiskonnas, mida wõib laiendada iga isiku, kogu inimkonna kohta. Korda mööda astutakse rautatud saabastega iga üksiku pääle, purukstallatud surewad, kuid järelejäänute wahel algab uuesti sama kohutaw näitlus. Murda wõi olla murtud, tappa wõi olla tapetud — selles on kogu küsimus. See on kõige suurema ühiskondliku pessimismi jutlustus.

Kuid Waldes ise ei kiwinenud mitte sesse pessimismi.

10.

On jäänud seletamata Astmete wiimne notwell Kuumad allikad. Kuid just nimetatud teos on see, mille pärast meil wõimalus puudub Waldese raamatut praegu täielikul kujul maitseda. Samal põhjusel olen ka mina sunnitud lähemast seletusest ta üle loobuma. Olgu ainult öeldud, et ta sügawat ja mõttekülast tulewiku utoopiat esitab. Raamat lõpeb ridadega, mis on omas wõitwas hoos wõrratud ja mille jõurikkuselle Eesti kirjanduses midagi kõrwale ei wõi asetada.

Pärast eelmiste notwellide lugemist tunnetegi loomusunnilist tarwet õhu ja päikese järele. Siin on nii kitsas, siin on nii raske! Näib, nagu oleks Waldes isegi selle all kannatanud. Need tööd näitwad olewat ta kõige raskemate aastate saawutus, ja sellepärast näis nende meeletuletus temasse

endassegi mõjutwat otsekui pilk kuristikku. „Olen liig palju kannatanud, et weel ilus ja lüüriline olla," ütles ta kord, selleşt kõne tulles, kuid lisas siis kohe juure: „Ja ometi ei tea ma, millele elu sündmenemise eest tänulikum olla: kannatusele wõi õnnele."

Waldese selleaegsest meeleheitlikust tungist elu ja olemise sügawustesse annawad tunnistust ta järelejäänud päewaraamatu riismed, mille lugemine muidu on kui hieroglüüfide mõistatamine. „See ei ole enam mõte," kordab ta sääl, „waid ääretu walu." „Need pole trepid, need on kuristikud." Ja weel kord: „Kas wõib mõtte intensiteet nii kaswada, et põletab läbi inimese maise organismi nagu liig kange wool põletab elektrilambi?" Ka Waldes kuulus inimeste hulka, kes „ei mõtelnud, et kui muudki nii järelejätmata oleks pärinud, siis poleks maailm iial tema päiwini elanud" (Walter Pater, Imaginary portraits).

Kahtlemata, seda elu sündmenemise teed kujutawad Waldese wiimased „aşimed". Neis häwineb ikka enam ja enam puhtdekoratiiwne pool, et hingeelulisele ainele maad anda. Ta wõõrdub fantastikast ja läheneb realistlikule kujutuswiisile, — nii palju kui ta esimesest üleüldse wõib loobuda ja wiimasele lõpulikult anduda. Sest fantastika on ometi ta kunsti oluline eeldus, kuigi see wahel ka ainult tema keelelises aines awaldub.

Kui eespool tähendasin, et Waldese toodangus aja jooksul muudatusi sündis, siis igatahes mitte äkilist ja ootamatut laadi. Kuid ta juurdlew mõte, mis järelejätmata küsimusi indiwiidist, selle wahekorrast ümbruse ja iseenese wastu riiwab, saab paindlikumaks. Sõna „worm" ei kordu tal enam nii ainelises mõttes kui esimesis tõis. Aine ja hinge igawene wõitlus ei esine enam nii konkreedis tähenduses.

Need tööd on realistlikud, kuigi realistlikud ainult Waldese mõttes. Kogu eluaja töötas ta ühe tehnilise küsimuse kallal: õppida tundma *fantaasia seadusi*, valitsema irreaalse loogikat ja küllastama ka kõige fantastilisemad ained psühholoogilise usaldatawusega. Sellepärast saab ta mõte ja tundmus sarnase raskuse. Ta tabab alati liig õieti. Ta ei tarwitse muud kui ainult ühe sõnaga pilti või wahekorda jutwendada, et meile selles ootamatud perspektiiwid awanewad. Esimesel lugemisel mõjub see otsekui uim, miski koorem, mida kergesti ei suuda kanda. Kui kirjanduses midagi wõrdluseks tahaksin wõtta, siis waheşt ainult Flaubert'i *Salammbô* ja *La Tentation de Saint Antoine*. Kuid kuna Flaubert'i teokşed on stiililised, siis on Waldese omad psühholoogilised ekstraktid.

Lehitsedes ikka uuesti ja uuesti Waldese raamatut, olen katsunud wastust leida küsimusele: mis on siis lõpulikult see, mis seda teost tuhandetest teistest niisama paberist kokku õmmeldud wihkudest eraldab? Kahtlemata peitub ta iseäralik mõju osalt selles, et ta jälle kaua aja takka puht-sisulist, mõttelist, „ainelist" kirjandust pakub, päraşt esteetilise ja wormikultuselle pühendatud kirjanduse walitsusaega. Kuid pääröhk on ometi selles, et ta sisu ennast hoopis uuest waatepunktist on mõistnud kui siiamaale on tehtud. Ta edustab täiesti uut esteetikat.

Kirjanduse nagu iga muu kunsti piir on määratud inimese eneşe piiridega. Midagi üle isiku rajade ulatawat ei suuda keegi korda saata. Kuid kahtlemata on wiimasel ajal kunstide piir kitsam olnud kui inimese piir. Teadlane on omi rajasid imewäärse energiaga laiendanud, kuid kunstnik pole talle järele tulnud. On sündinud lai ring, kus on liikunud inimese mõtted, kuid kus pole ala leidunud ta esteetilisele tegewusele.

Teadus on awanud ääretuid perspektiive. Uhelt poolt muutis astronoomia, geoloogia ja edenemisõpetus põhjalikult inimese käsituse ta enese ja maailma seisukohast awaruses. Teiselt poolt aga näitas bioloogia ja lahutusteadus, missuguseid ääretud wõimalusi peituwad kõige wähemaski ainelises awalduses. Makrokosm ja mikrokosm on meile lähemalle toodud.

Kuid see edu pole kirjandust kuigi palju seemendanud. Naturalism mõistis oma ülesannet liig kitsana ja lihtsana: ta pakkus sedasama sipelga ühiskonna ilmawaadet, ilma et ta aatelised horitsondid iialgi kosmilisele laiusele oleksid awardunud. Kui loodusteaduse wõidud nõrgana kajana kirjandusse on tunginud (Wells, Rosny), siis just teadusliku unistuse, teadusliku fantastika, bizarri utoopia näol. Kuid uut esteetikat, uut waimu läbimurret kogu wäerinna pikkuselt, seda pole suudetud.

Miskisugust katset sel alal pakub Waldes. Kuid ta on juba alguses pääle aimanud hädaohte, mis sel alal waritsewad. Kunst, ütles ta, ei seisa ometi mitte teaduse saawutuste populariseerimises, waid nende waimu mõistmises ükskõik missugust ainet käsitelles. Mitte miskisugust awaruste paatost à la Flammarion wõi edenemisõpi romantikat Bölsche kombel! Nii filosoofilised kui Waldese teoksed ka on, pole neil ometi midagi ühist filosoofiliste dialoogide ja õpetliku eesmärgiga rajatud kirjandusliku nuketeaatriga. Tema on ikka kõige päält ilukirjanik tugewalt rõhutatud psükoloogiliste kalduwustega.

Ja sellepärast pole ta ka tõepoolest mitte fantastik, kuigi see ehk alguses nii näib. Kõigest eriwusest hoolimata tahaksin Waldest ometi wõrrelda Wellsiga. Neil on palju fantaasiat, kuid E. T. A. Hoffmanni, Poe wõi Quincey fantastika on neile wõõras. Nende loomismetood on spekulatiiwist laadi. Nad on mõlemad koguni realistid, kuigi realistid hoopis uues mõttes. See, mis meile waheşt fantastiline näib, on seda

ainult sellepärast, et meil nende teaduslikke eeldusi ei ole. Kui näit. Hoffmanni fantaasia alles siis eneſel tiibu tunneb, kui ta kõigeſt teaduslikuſt tõeſt ja inimliku kogemuſe piiriſt wabastub, siis tarwitab Wellsi wõi Waldeſe fantaasia nüüdisaegſe teaduſe saawutusi just eneſe kasuks. Ei midagi üliloomulikku, kuid äärmisteni lõpuotſusteni loomulikkus! Nii wõiks nende juhtmõtet sõnastada.

11.

O Lebensmittag, feierliche Zeit!
O Sommergarten!

Need Nietzſche sõnad on kirjutatud Waldeſe järelejäänud käsikirjawihu kaanele. Ta oli 30-aastane, ta elu tumedad pilwed lõid lahkuma, ta oli wabanenud nooruſe sõõwast pessimismiſt, eſimeſt korda tundis ta kogu olewuſes loomiſe kirge ja loomiſe õnne, — ühel sarnaſel heledal silmapilgul olid ta meeles tärganud Nietzſche kaunid sõnad elu suureſt keskpäewast.

Selleſt ajast on pärit ta järelejäänud kirjanduslikud kawandid ja katſed. Loodetawasti wõib neiſt osa juba lähemal ajal ilmuda, ja sellepärast oleks üleliigne neid siinkohal lähemalt selgitada. Neis näeme, misſuguſe edenemistee Waldes pärast Aſtmete kirjutamiſt läbi on käinud. Neis lühikestes mõtteawaldustes, aforismides ja meeleolu piltides, mis on paberille märgitud waheſt wäljal õitſitule ääres pärast wäſitawaid päewamarsſe, läheneb ta jälle oma nooruſe wärskelle ja eluröömſalle luulele. Tõesti, siin aimab ta elu keskpäewa heledat päikeſt eneſe pää kohal.

Kuid tema, kes oli rääkinud sõjamehe kutſe wäärtuſeſt, olles iſe ilmawaatelt sõja ja wägiwalla werewaenlane, —

tema pidi selle elukutsega warem tutwust tegema kui oli aimanudki. Kogu eluaja oli ta kirjutanud wastolust hinge ja aine, wormi ja kaaose wahel, — nüüd neelas tema aine ning kaaos.

Weel suuremaks tõuseb Waldes selle wastolu walgustusel mu mälestuses. Näen ta optimistliku kawandi täitutwat elawa eluga: inimese mõte annab ainele kuju, ta tundmus loob sellesse elu. Nagu Solwejgi laul ümberwalamisele määratud Peer Gynti „toore aine" nõõbiwalaja käest päästab, nii on Lea päästmas golemi. Lea ei õnnestanud, Waldes ei õnnestanud, kuid ikka wägewamaks, suuremaks, kaunimaks kaswab waim, ja kord algab waimu kuldne walitsusaeg.

Selle kauni optimismi pärandas meile Waldes lahkudes.

12.

Lõppeks weel mõned elulolised teated Arthur Waldese kohta. Ta oli sündinud 3. märtsil 1886. a. Tartumaal, sai hariduse Hugo Treffneri eragümnaasiumis, käis läbi Londonis Davis and Harrisoni tehnilise õpiasutuse ja andus ärialale. Pea kohe pärast sõja süttimist astus ta Inglise wabatahtlikkude wäkke ning langes käesolewa aasta 20. jaanuaril lahingus Yperni all. Teated Waldese wiimasest elujärgust ja ühtlasi ta järelejäänud paberid olen saanud Eesti meremehe Kusta Toominga kaudu, kes ühes temaga sõjawäljale läks.

1916.

Tartu Riiklik Ülikool
Universitatis Dorpatensis